SLOVENSKÁ REČ

58 | 1993 | 5 |

CENA 17,– Sk

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Skladaná, Vzťah Ľudovíta Štúra k preberaniu cudzích slov v slovenčine ■ K. Palkovič, Z dejín slovenskej dialektológie ■ F. Kočiš, Zapájanie priraďovacích syntagiem do štruktúry vety ■ J. Kesselová, Výstavba dialógu detí (II) ■ L. Trup – F. Kočiš, Výslovnosť portugalských osobných mien v slovenčine ■ K. Palkovič, Martin Čulen a slovenčina

DISKUSIE

E. Tibenská, Typizácia výkladu významov (predovšetkým slovesných) vo výkladovom slovníku ■ A. Oravcová, Spracovanie predložiek vo výkladovom slovníku ■ F. Sabol, Nové vymedzenie číslovie

SPRÁVY A RECENZIE

Z pripravovaných konferencií k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Z. Profantová ■ Lexikograf Jozef Hajdušek jubiluje. K. Palkovič

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. Skladaná, Vzťah Ľudovíta Štúra k preberaniu cudzích slov v slovenčine 257
K. Palkovič, Z dejín slovenskej dialektológie 261
F. Kočiš, Zapájanie priraďovacích syntagiem do štruktúry vety 268
J. Kesselová, Výstavba dialógu detí (II) 275
L. Trup – F. Kočiš, Výslovnosť portugalských osobných mien v slovenčine 281
K. Palkovič, Martin Čulen a slovenčina 286

DISKUSIE

E. Tibenská, Typizácia výkladu významov (predovšetkým slovesných) vo výkladovom slovníku 289
A. Oravcová, Spracovanie predložiek vo výkladovom slovníku 296
F. Sabol, Nové vymedzenie číslovíek 302

SPRÁVY A RECENZIE

Z prípravných konferencií k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Z. Profantová 306
Lexikograf Jozef Hajdušek jubiluje. K. Palkovič 307

ROZLIČNOSTI

O skloňovaní názvu *Vancouver*. L. Dvonč 309
O nespisovných podobách osobných mien a niektorých slov. V. Uhlár 310
Miss a *misska*. L. Dvonč 312
Visegrád a *visegrádsky*. J. Jacko 314
Meridián, poludník, sobotník. L. Dvonč 316
O skracovaní slov v spojení *spoločnosť s ručením obmedzeným*. L. Dvonč 319

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 58, 1993, číslo 5. Technický redaktor V. Radik.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 15 Bratislava, Czechoslovakia.

Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D - 8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1993
Sk 17,-

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 58 – 1993
ČÍSLO 5

Jana Skladaná

VZŤAH ĽUDOVÍTA ŠTÚRA K PREBERANIU CUDZÍCH SLOV V SLOVENČINE

Pri výskume diela Ľ. Štúra sa zdôrazňovali predovšetkým jeho konštatovania o spisovnej slovenčine ako o samostatnom jazyku. Ľ. Štúr vyzdvihuje celonárodnú platnosť slovenského jazyka, ktorá je založená najmä na jednotnej gramatickej stavbe, odlišnej od susedných slovanských jazykov, a na spoločnej slovenskej slovnej zásobe. Hovorí, že „jazyk je zvláštnym druhom nazerania na svet každého národa a čím je národ dokonalejší, duchovne bohatší, tým je dokonalejší aj jeho svetonáhľad, vyjadrený jazykom (...). Dokonalejší a bohatší jazyk poukazuje na dokonalejšieho a silnejšieho národného ducha" (Štúr, 1957, zv. II, s. 121). Ľ. Štúr ďalej konštatuje: „Ak má národ svoj osobitný jazyk, uzná sa za národ a ako takému patrí mu právo udržať si isté postavenie vo svete" (tamže, s. 122). Na túto poslednú myšlienku „udržať si isté postavenie vo svete" teraz nadviažeme. Zaujala nás otázka, ako Ľ. Štúr riešil svoj vzťah k používaniu slov prevzatých z iných jazykov. Vzťah k češtine Ľ. Štúr vyjadril veľmi jasne. Osamostatnenie spisovnej slovenčiny neznačilo pre Ľ. Štúra násilné odtrhnutie alebo kultúrnu izolovanosť od Čechov. Jeho vyhlásenie, že Slováci zostávajú s Čechmi v duchovnom spojení a budú sa vzájomne podporovať, nebolo rečníckym pátosom (Blanár, 1957, s. 396–397). Ľ. Štúr si uvedomoval významnú úlohu, ktorú čeština zohrala pri formovaní slovenskej národnosti a národa. V našom príspevku sa nebudeme zaoberať vzťahom Ľ. Štúra k češtine a k iným slovanským jazykom. To je osobitná problematika. Zameriame sa na vzťah Ľ. Štúra k neslovanským európskym jazykom, najmä jazykom mŕtvym, latinčine a gréčtine. Preštudovali sme si Štúrove teoretické úvahy o tejto otázke a potom sme z tohto aspektu vyexcerpovali Štúrove práce. Otázke vyrovnávania sa Ľ. Štúra s vplyvom iných jazykov, najmä neslovanských sa nevenovala dostatočná pozornosť, skôr sa táto otázka obchádzala, nanajvýš sa iba konštatovala, hoci s uvádzaním príkladov. Viac sa o tejto problematike zmieňuje vo svojej monografii N. A. Kondrašov (1974). Okrajovo sa tejto otázke venovala K. Habovštiaková (1987). Ľ. Štúr v súvislosti s cudzími jazykmi hovorí: „Jednotlivému národu nie je možné, keby čokoľvek robil,

od iných, vzdelanejších národov sa odtrhnúť a neprijať od nich s vecami i formy, táto doba nie je ešte pravá, lebo zdanlivá myšlienka sa dostane do rozporu so samým jazykom a národ, ktorý sa snaží formálne odtrhnúť od iných, s ktorými je už fakticky a skutočne spojený, sám so sebou je teda v rozpore: nastane potreba z tohto rozporu vystúpiť a ho odstrániť" (Štúr, 1957, zv. V, s. 260). Ľ. Štúr sa ďalej kriticky vyjadruje k purizmu: „(Náš purizmus) už dosť ďaleko u nás pokročil, pokročil tak, ako by sme ho ani nepotrebovali. Tvorené, kresané sú u nás slová už v mnohých vedách a natvorené aj také, ktoré nebolo treba vôbec tvoriť, natvorených je aj dosť nejapných (...). Prijímame veci cudzincov, ale zavrhujeme ich slová a (...) usilujeme sa ich doplniť vlastnou formou a touto pred inými náš nedostatok zastrieť. Nie, nemyslím", hovorí ďalej, „aby sme s cudzími myšlienkami aj všetky cudzie slová prijímali, nie, ale prijať tie, ktoré už nie sú iba majetkom jedného národa, ale majetkom všetkých vzdelaných národov (...) a žijú v predstavách všetkých vzdelancov, tie prijať veru aj my máme, lebo neprijať ich znamená od života vzdelaných národov chcieť sa silou-mocou formálne (čiže abstraktne) odtrhnúť, (...) čo nikdy nedokážeme, dokázať nesmieme, nemôžeme" (Štúr, 1957, zv. V, s. 261–262).

V prvom úvodníku Slovenských národných novín Ľ. Štúr napísal: „Národ, ktorí v naukách (scientia) málo čo dosjal v svojej reči vivjedol, ktorí pospolitjeho viššjeho života ňemau, ňemá na predmeti (objectum) tjeto viššje aňi slou, a preto chťjac sa aj na to raz dať, musí si alebo tvoreňím alebo požičávaňím slou pomáhať, a to mi tjež urobiť musíme." Tieto názory Ľ. Štúra sú z teoretického hľadiska zreteľné. Nás zaujíma, ako sa táto jeho teória uplatnila v praxi, teda vo vlastnom Štúrovom jazykovom prejave.

Vyexcerpovali sme základné diela Ľ. Štúra, jeho reči a state, ďalej jeho články v Slovenských národných novinách a v Slovenských pohľadoch z r. 1846–1851. Citácie a príklady uvádzame jednak podľa vydaného diela Ľ. Štúra v 5 zväzkoch (1957), kde sa urobili pravopisné, hláskoslovné a tvaroslovné úpravy, jednak podľa originálneho vydania Slovenských národných novín a Slovenských pohľadov.

Na základe našej excerpcie sme zistili, že Ľ. Štúr používa cudzie a prevzaté slová v značnom rozsahu. Ide najmä o výrazy s grécko-latinským základom. To, že sa latinčina dlho (až do začiatku 19. stor.) používala v Uhorsku, zanechalo svoje stopy v širokých vrstvách vzdelancov, v dôsledku čoho sa mnohé latinské slová z oblasti kultúry, vedy a osvety a školstva prevzali do slovenčiny a stali sa súčasťou jej slovnej zásoby. Okrem toho používanie slov latinského a gréckeho pôvodu svedčí o tom, že v štúrovskom období neboli zreteľné puristické tendencie. Mnohé latinské slová sa však dostali do slovenčiny už v predchádzajúcich obdobiach a upravili sa podľa jej hláskoslovných a tvaroslovných pravidiel.

Niektoré použité termíny, abstraktné slová, niektoré knižné, resp. aj bežné slová sa Ľ. Štúr usiloval vysvetľovať latinskými a nemeckými ekvivalentmi, ktoré dával do zátvoriek, napr.

zvuki (sonus, der Schall); ňedostatok (defectus, der Mangel); vzďelanosť (cultura, die Bildung); predsudok (praejudicum, das Vorurtheil); zanovití (halstarrig, pertinax); rokuvať (etwas besprechen, consultare), nárečia (dialectus, Mundart); premenený prízvuk (accentuatio, die Betonung); podstatne

(essentialiter, wesentlich); umelec (artifex, Künstler); mysľou poňal (aufgefasst hat, concepit); jednotlivec (unius individui, eines Einzelnen); vzťah (relatio, Bezug); rokuvať (etwas besprechen, consultare) atď.

Niekde sú v zátvorkách iba latinské ekvivalenty, napr. *písmeni (literae), návod (instructio), trjeda (classis), zoťjeraňja dlhu (amortisatio), v priemere (in diametro), sebelubcou (egoistae), prírodopis (historia naturalis)* a pod., niekde iba nemecké, napr. *zmer (die Richtung), zmenki (der Wechsel), zvonku (äusserlich), obvod (Umfang), pojímanie (die Auffassung), jazda (die Reiterei), hlásky (Laut), úverečné ústavy (Credit-Anstalt), názorne (anschaulich)* a pod.

Prvým stupňom zdomácnenia niektorých cudzích slov je ich pravopisná, hláskoslovná, príp. tvaroslovná adaptácia. Tieto výrazy sa vyskytujú buď v zátvorkách za slovenskými výrazmi, napr. *ráz (charakter), sklad a riad sveta (teogónia a kozmogónia), prírodoskus (fysika), rukoďjelen (manufaktura), veritel (kreditor), prjemiselnje vírobki (fabrikáti), spolumajiteľ (komposesor), obrad (ceremónia), svetoobčjanske (kosmopolitickje), trestnjeho (kriminálneho) zákonníka*, buď sú priamo použité v texte, napr. *modernisovaňja, despotickí, punkt cti, centralizácia, inštrukcia, kapitál, amortizácia, emancipacia, rekurz, demokratizácia, konzervovať, tendencia, stereotypný, imúnny, chronografia, advokateria, repraesentácia, insurrekcia, konštitúcia, patriotizmus, patriotický, komunikácia, harmonia, fráza, kongres, nacionálny, ignorovať* a mnohé iné. Niekedy sa vyskytujú slovenské výrazy a cudzie výrazy popri sebe, napr. *vlastenectvo alebo patriotizmus, privilégiá a výsady, reprezentanti alebo zástupcovia, v parabolách, t. j. v podobenstvách, letopisec, chronista, elementárne, počiatočné školi, v obci rodinnej, t. j. patriarchálnej, v obci ústavnej alebo konštitucionálnej* a pod.

Ľ. Štúr veľmi často používa latinské spojenia a citáty, napr.

My sme túto povesť sťa akési aegri somnium od nás zahnali; Potrebná je poprava škuol našich, a to in capite et membris; podľa velebnjeho toho hesla: cuique suum; Vires unitae agunt, t. j. sili sjednoťenje robja, hovorí už staruo príslovja; Exempla sunt in promptu; Plus valet favor in judice quam lex in codice – je všeobecné u nás príslovie; Tej zásady de nobis nobiscum len blahodarné následky pre celú krajinu ukázali; Vjem, že sa tu ohlási ňejeden: „Ex omnibus aliquid ex toto nihil", mi ale odpovedáme, že ex omnibus aliquid je lepšje ako ex multis nihil a ďalšie.

Na okraj preberania cudzích slov s latinským a gréckym základom len toľko, že mnohé z nich, najmä terminologické výrazy sa stali internacionálnymi. Popri nich sa niekedy objavili aj domáce výrazy. Niektoré slová gréckeho a latinského pôvodu prešli v súčasnosti z neutrálneho štýlu k zastaraným slovám, napr. *exámen* – skúška, *punkt* – bodka, *moneta* – minca, niektoré sa stali súčasťou nárečí alebo hovorového štýlu, napr. *apatieka* – lekáreň, *familia* – rodina, *pasia* – chuť a pod.

Ľ. Štúr síce často využíval cudzie slová, ale na druhej strane kritizoval ich nadmerné používanie. Najvýraznejšie sa to prejavilo v jeho dosť ostrej kritike spisu Samuela Vozára Hlas od Tatjer, ktorý vyšiel v Banskej Bystrici v r. 1851. Kritika vyšla v Slovenských pohľadoch v tom istom roku. Ľ. Štúr hovorí: „Kďe má (slovenčina) slová vlastňje, dobrje, zrozumnje, kďe sa cudzje pochopi lahko vlastňími slovami viobraziť, alebo pri slovách cudzích meňej bežních obdobňe z bohatosťi reči načer-

panimi a utvorenimi slovami lahko pochopiteľne viraziť dajú, tam cudzje slová bez všetkej potrebi užívať, znamená: reči násilja robiť, reč bez potrebi plátať, reč vlastňú v lahkovážnosť brať, jej chudobu na oďiv vistavovať, svoju ňetečnosť k reči prezrádzať." Ľ. Štúr kritizuje S. Vozára za nadmerné používanie cudzích slov, ale niektoré z tých, ktoré navrhuje nahradiť inými, sám používa, napr. *kritika (prečo ňje súd), charakter (ráz)*. Okrem slova *charakter* sme u Ľ. Štúra zachytili aj sloveso *charakterizovať*. Toto slovo sa už vtedy začalo udomácňovať, o čom svedčí aj jeho ďalší osud. Ľ.Štúr ďalej vyčíta S. Vozárovi výraz *journalistica* a navrhuje *časopisectvo, novinárstvo*. Sám však používa slovo *žurnalistický*. Kritizuje výrazy *testament (poručenstvo), interes (záujem), aristokracia (zemianstvo)*, a sám ich používa. Pri slove *historia* hovorí, že „dejiny je slovo víbornuo, lepšje od réckeho", pričom v jeho textoch sa často vyskytujú slová *história, historik, historický*, dokonca aj *historiografia*, pravda, nie v zátvorkách (tu možno na neho samého aplikovať jeho vlastný výrok, že vlastný národ, ktorý sa snaží formálne sa odtrhnúť od iných jazykov a národov, s ktorými je už fakticky a skutočne spojený, sám so sebou je v rozpore).

S. Vozárovi Ľ. Štúr veľmi zazlieva, že maďarčinu chváli pre jej domnelú čistotu. Hovorí: „Mi sme, pravda, strani maďarčini celkom inšej mjenki, (...) opjerajúc sa na svedectvá mnohovážne, že bjedňejšej, chudobňejšej reči od maďarskej ňjet, okrem azda reči ďivích ešťe národou (...) Prečo bi musela bola brať púvodňja maďarčina plnými hrsťami slová z druhích rečí a prečo bi Novo-Maďari boli museli tolkuo množstvo novích slov strúhať? V tomto strúhaňí už pravda Maďari vec velmi prehnali, dosadzujúc akobi maďarskimi slovami všetkje i prísne vedeckje slová všeobecňe europejskí bežnje."

Ľ. Štúr svojím prístupom k preberaniu cudzích slov, najmä slov medzinárodných s latinským a gréckym základom, ktoré predstavujú kultúrne dedičstvo všetkých európskych národov, zaradil slovenčinu medzi vyspelé moderné európske jazyky.

Literatúra

BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľ. Štúra. In: Ľudovít Štúr. Dielo v piatich zväzkoch. Zv. V. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 383–397.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra, Pedagogická fakulta 1987. 401 s.

KONDRAŠOV, N. A.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. Preložila M. Masárová. Bratislava, Veda 1974. 283 s.

Slovenskje národňje novini (1845–1848). Zv. 1–2. 4. reedícia. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1956.

Slovenskje pohladi na vedi, umeňja a literatúru. Red. M. J. Hurban. Skalica, 1846, 1847, 1851, 1852.

ŠTÚR, Ľ.: Dielo v piatich zväzkoch. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957.

ŠTÚR, Ľ.: Úvahi o spise „Hlas od Tatjer", od S. Vozára v B. Bistrici, tlačom Filipa Macholda, 1851, stránok 62 v 8-ke. In: Slovenskje pohladi na vedi, umeňja a literatúru. Red. M. J. Hurban. Časť I, zväzok 4, 5. Skalica 1851, s. 147–153.

Konštantín Palkovič

Z DEJÍN SLOVENSKEJ DIALEKTOLÓGIE

Slovenská dialektológia dosiahla v ostatných rokoch značné úspechy najmä publikovaním výsledkov terénneho výskumu, čiastočne aj spracovaním vlastných dejín. Významným príspevkom k dejinám slovenskej dialektológie je štúdia N. A. Kondrašova (1951). Svoje dejiny autor začína A. Bernolákom a končí J. Stanislavom a jeho súčasníkmi a všíma si aj diskusie o juhoslavizmoch, o pôvode východoslovenských nárečí a o kolonizácii Liptova. Krátky prehľad celých dejín slovenskej dialektológie obsahuje príručka Slovenské nárečia od K. Palkoviča (1981) a monografia R. Krajčoviča (1988). Príspevkom k dejinám našej dialektológie, najmä novšej, sú štúdie E. Paulinyho (1939), A. Habovštiaka (1954), J. Štolca (1960), Š. Tóbika (1965) a F. Buffu (1969).

V dejinách slovenskej dialektológie sledujeme 1. exploatačnú zložku: zbieranie a registrácia nárečového materiálu, zápis nárečových textov, aktuálnych a ustálených spojení, slov, termínov, onomastického materiálu a zostavovanie slovníkov a 2. explikačnú zložku: sledovanie rozšírenia jednotlivých nárečových javov, vymedzenie hraníc nárečí, diferenciácia (členenie) nárečí a ich opis. Vyššie štádium výskumu a opisu umožňuje metóda lingvistickej geografie. Historická dialektológia využíva aj výsledky výskumu starých písomných a publikovaných pamiatok. Z toho vyplýva, že do dejín slovenskej dialektológie patrí aj sledovanie výskumu starých jazykových pamiatok, ktoré majú v predspisovnom období slovenčiny nárečový základ, ako aj výskum starších slovníkov, do ktorých sa dostali nárečové slová z jazykového vedomia autorov alebo ich spolupracovníkov.

Pred rokom 1918 môžeme pozorovať päť kvalitatívne odlišných období výskumu nárečí:

1. V začiatočnom období sa objavujú iba sporadické záznamy nárečových prejavov a správy o existencii a znakoch slovenských nárečí sú príliš všeobecné.

2. V období J. Kollára a J. Hollého vznikajú pokusy o vedomý terénny výskum a o členenie slovenských nárečí.

3. U štúrovcov sa záujem o slovenské nárečia prehlbuje.

4. V polovici 19. stor. sa začína systematický výskum (viedenský slavista A. V. Šembera).

5. Koncom 19. stor. skúmajú slovenské nárečia plánovite a systematicky Moravan F. Pastrnek a náš S. Cambel.

1. Výskum starých jazykových pamiatok sa z dialektologického hľadiska zatiaľ systematicky nevykonal, ale excerpty z rukopisov i tlačí predspisovného obdobia sa lexikograficky spracúvajú (Historický slovník slovenského jazyka 1991, 1992).

1.1. V starších slovenských slovníkoch zo 17. a 18. stor. je časť lexikálneho materiálu charakteristická pre istý región, napr. slovníky, ktorých autormi sú F. Buľovský, R. Hadbavný, J. Lyczei, M. Pankl (porov. Palkovič, 1981). V súvislosti s vydávaním

českých slovníkov v 18. a 19. stor. sa prejavuje záujem o slovenskú nárečovú lexiku. Osvietenec Š. Leška zbieral slovenské nárečové slová ako doplnky k slovníkom K. I. Thama a F. B. Tomsu; časť z nich použili J. Dobrovský, J. Jungmann a J. Palkovič (porov. Laciok, 1968). Palkovičov česko-nemecko-latinský slovník (1820–1821) zachytil aj mnohé nárečové slová, najmä gemerské a niektoré aj lokalizoval (porov. Palkovič, K., 1971). V rukopise zostali doplnky k Tomsovmu slovníku, ktoré zostavil J. Ribay. Ribayov Idioticon Slovacicum z roku 1807 (okolo 14 700 slov) možno pokladať za prvý slovenský nárečový slovník. Obsahuje nárečové výrazy a frazeológiu z bánovských, južnostredoslovenských a iných slovenských nárečí (Orava, Gemer, Turiec). Časť materiálu J. Ribay získal od svojich spolupracovníkov L. Bartholomeidesa a J. Bilského (porov. Blanár, 1966).

Zo začiatku 19. stor. sa zachovali rukopisné zbierky frazeológie z Békešskej Čaby, ako aj záznamy nárečových slov a ustálených spojení od J. Kollára a iné (Palkovič, K., 1987 a).

Slovár A. Bernoláka (1825–1827) zaregistroval lexiku z rozličných slovenských nárečí. Svedčí to o viacerých Bernolákových zberateľoch nárečových výrazov a frazeológie.

1.2. Vymedzenie slovenského jazykového územia, všeobecnú charakteristiku niektorých nárečí vzhľadom na češtinu a na akýsi stredoslovenský štandard s nábehmi na isté nárečové členenie a charakteristiku (napr. niektoré gemerské znaky) i prezývky obyvateľov podľa typických znakov (*Trpáci* v Honte, *Krekáči* v Novohrade) ako prvý podal M. Bel (porov. Palkovič, K., 1987 b).

Členenie a krátku charakteristiku gemerských nárečí urobil L. Bartholomeides v rokoch 1806–1808 (porov. Tóbik, 1965, s. 258; Hodža, 1847 a, 1847 b).

2.1. Priamy výskum nárečí pomocou spolupracovníkov robil na Slovensku r. 1828 poľský slavista A. Kucharski. Pomáhali mu B. Tablic, J. Hollý a iní. J. Hollý podal ako prvý opis nárečia jedného regiónu. Roku 1827 poslal A. Kucharskému charakteristiku „belohorského" (záhorského) nárečia. Uvádza 13 znakov a všíma si aj niektoré diferencie, napr. pri tvaroch *budem – budu, biu – buu,* a zachytil aj starší slovesný tvar *isem, iseš* (dnes *sem, seš,* resp. *si*) (Ambruš, 1967).

I. I. Sreznevskij za pomoci zberateľov, ako boli Ján a Samo Chalupka, C. Zoch, A. H. Škultéty, L. Reuss, S. B. Hroboň a Š. M. Daxner, spracoval rozsiahly nárečový slovník s názvom Materialy dľa slovarja narečij gornych slovakov s vyše 8 000 slovami a 800 frazeologizmami. Pri získavaní súvislých nárečových textov a folkloristického materiálu mu pomáhali slovenskí národovci, ako bol J. Kalinčiak, B. Nosák, P. Jamriška a ďalší. Texty sú z Liptova, Hontu, Gemera a z Dolnej zeme (porov. Kotulič, 1969; Kondrašov, 1958). Slovník a texty zatiaľ slovenskí dialektológovia nevyužili.

2.2. J. Kollár vo svojich spievankách (1834–1835, úvod VI– XIII) ponecháva aj pôvodné nárečie piesní. Pri členení náreční (Kollár, 1823, VI. kapitola záveru, s. 547–548; o sotákoch s. 550–551, 1846) vplyvom M. Bela posudzuje dialekty z hľadiska susedstva k iným jazykom, pri niektorých uvádza aj ich typické znaky; napr. pri „vlastných" slovenských nárečiach spomína dvojhlásky i trojhlásky, mäkké spoluhlás-

ky, pri poľsko-slovenských v Šariši a Spiši i na Orave (myslel goralské) uvádza zmenu *ď, ť* na *dz, c*, sprievodné hlásky pri slabičnom *l, r* a zmenu *ch* na *h* a niektoré špeciálne slová. Rusko-slovenské nárečia lokalizuje do Zemplínskej a Bereckej stolice a spomína Sotákov. Ako srbsko-slovenské hodnotí nárečie v Báčke, nemecko-slovenské v banských mestách, maďarsko-slovenské v Novohrade, Peštianskej a Békešskej stolici. Uvádza maďarské slová prevzaté do týchto nárečí. Okrem geografického hľadiska sa tu berie zreteľ aj na spisovný jazyk. Napríklad do slovensko-českých nárečí, ktoré uvádza ako prvé, začleňuje aj spisovnú reč slovenských protestantov a pohraničný dialekt v Skalici a Holíči, dokonca i niektoré dediny Malohontu a Gemera. Okrem 7 hlavných rozlišuje menšie, napr. trpácke v Honte a krekáčske v Gemeri.

Presnejšie členenie slovenských nárečí podal P. J. Šafárik (1826, 1842). Rozlišuje tri hlavné nárečové oblasti: a) vlastnú slovenčinu v stoliciach Turiec, Orava, Liptov, Zvolen, Tekov, Novohrad, Pešť, Boršod, Gemer a v dolnozemských osadách pochádzajúcich z týchto stolíc, b) moravskú slovenčinu v časti Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej župy a v dolnozemských kolóniách z týchto žúp a c) poľsko-slovenské variácie v časti Oravy, v celom Spiši, Šariši, Above a Zemplíne (spomína tu zmenu *dz* a *c* z pôv. *ď, ť*). Okrem toho uvádza štyri „nuansy": a) nemecko-slovenské v banských mestách, b) maďarsko-slovenské na Dolnej zemi, c) rusniacko-slovenské v Above, Zemplíne a Berehove a d) srbsko-slovenské v Báčke, Banáte, Vojenskej Hranici a pri Budíne (okolo Sv. Ondreja). V poznámke uvádza ešte trpáčtinu v Honte a krekáčtinu v Gemeri.

3.1. Štúrovci si dali do programu zbierať ľudové tradície. Niektoré ľudové rozprávky zapísali naši zberatelia P. Dobšinský, Š. M. Daxner, A. H. Škultéty, S. Ormis, J. F. Rimavský a A. P. Záturecký, S. a Ľ. Reussovci v nárečovej podobe a tak ich aj publikovali, napr. v nárečí gemerskom, novohradskom, trenčianskom a i. B. Němcová (1909) v slovenských rozprávkach použila nárečie iba v dialógoch. Nárečím zapisovali študenti vo svojich „zábavníkoch" rozprávky (Tóbik, 1965, s. 237).

C. Zoch zbieral špeciálne výrazy, frazeologizmy, urobil prvý opis oravských nárečí, zostavil roku 1836 Idiotikon slov v Orave užívaných (porov. Palkovič, K., 1965, 1966, 1967 a). V Zochovej pozostalosti sa zachoval rukopisný slovník s názvom Slovník nárečových slov zo zbierok rozličných autorov (P. Dobšinský, J. Chalupka, C. Zoch, M. Godra). Slovníčky vznikli zrejme ako výsledok spolupráce so Sreznevským. Doteraz bol publikovaný slovník J. Chalupku, M. Godru a slovníčky C. Zocha. Dolnozemské slová obsahuje Jančovičov slovník (porov. Palkovič, K., 1967 b, 1970, 1991 a).

3.2. V jazykovedných prácach štúrovcov badať pri členení slovenských nárečí vplyv P. J. Šafárika.

Ľ. Štúr (1846 a, 1846 b) rozlišoval tri nárečové skupiny a presnejšie vymedzil územie strednej slovenčiny. Za najrozšírenejšiu, najzachovanejšiu a najčistejšiu pokladá slovenčinu v Liptove, na Orave, v Turci, hornom Trenčíne, na hornej Nitre, vo Zvolene, v Tekove, Honte, Novohrade, vo veľkej časti Gemera, „kde, pravda, často pomiešaná sa užíva", a na Dolnej zemi, kým jazyk Nitrianskej, Prešporskej

a dolnej Trenčianskej sa ponáša na české nárečia na Morave, a na Spiši a Šariši zasa na poľštinu. M. M. Hodža spomína slovenské nárečia na viacerých miestach (porov. 1847 a, 1847 b). Odvoláva sa na J. Kollára a P. J. Šafárika a rozlišuje slovenskú reč vlastnú, ... "ktorú vo vetšej čjastke Slovenska, menovito vo stoliciach: Turčjanskej, Liptovskej, Oravskej, pou Trenčjanskej, Zvolenskej, Honťjanskej, Novohradskej a na dolňej zemi osadňíci Slovenskí až po Srbskí Belehrad prirodzenú majú ... " a ostatné nárečia. „Osobňje nárečja slovenčini sú tjeto: 1. Česko-Slovenskuo v Ňitrjanskej a Prešporskej stolici, to ktoruo Bernolák za spisovnú reč vistaviu, 2. Poľsko-Slovenskuo v Šariskej a Spiskej stolici, 3. Rusko-Slovenskuo v Gemerskej stolici ... " (Dobruo slovo). Vo Větíne (1848) spomína „československenskuo", „poľskoslovenskuo podnárečja (v Zemplíne a Above, takrečení Sotáci)" a „ruskoslovenskuo podnárečja slovenčini", kde sú podľa neho „ilírske" formy na *-mo*: *nesemo, vidímo.*

4. V poštúrovskom období systematickejšie skúmal slovenské nárečia A. V. Šembera (1864), profesor viedenskej univerzity. Kombinoval priamu metódu terénneho výskumu s korešpondenčnou metódou. Zo Slovenska mu posielali správy o nárečiach, ich znakoch, zvláštnych slovách, rozšírení a členení: zo západu P. Sloboda, farár vo Vrbovciach, J. Ondrisík, kaplán v Trenčíne, zo stredu C. Zoch, farár v Jasenovej, a O. Braxatoris, farár v Tesároch, z východu Š. Štetz, učiteľ v Sninc. Objavil a opísal slovenské nárečia v Rakúsku a prvý podal charakteristiku, rozšírenie a členenie slovenských nárečí v práci Základové dialektologie československé. Zaraďuje medzi ne aj slovenské nárečia na Morave a v Rakúsku (porov. Palkovič, K., 1986). Charakteristika znakov podľa prepisu krátkej rozprávky Slnko a stromy a piesne Lúčenie do jednotlivých nárečí a vymedzenie hraníc, ako aj ich členenie sú nepresné.

Zvolenský rodák Š. Zolyomi začal roku 1884 zapisovať nárečový lexikálny materiál zo Zvolenskej stolice. Okrem slov z rozličných vecných okruhov zachytil aj nárečovú frazeológiu. Rukopis slovníka sa nachádza v Széchényiho knižnici v Budapešti (Habovštiak, 1970). Niektoré iné pokusy o zapísanie súvislých textov a špeciálnych výrazov v nárečiach, ktoré boli publikované, uvádza Ľ. Rizner (1929–1934) vo svojej Bibliografii pod heslom Národopis.

5. Premyslenejší a prehĺbenejší výskum uskutočnil koncom storočia v rokoch 1893–1897 viedenský slavista Moravan F. Pastrnek. Najprv podľa publikovaných textov rozprávok a piesní spracoval hláskoslovie, potom kombinoval výskum pomocou dotazníka (malo sa odpovedať na 16 otázok a 20 viet bolo treba preložiť do nárečia), ako aj zápisu súvislej reči, špeciálnych slov a prekladu dvoch rozprávok do nárečia s priamym výskumom v teréne. Získal 161 odpovedí zo 141 lokalít. Získaný materiál komentoval v Slovenských pohľadoch (1893–1897)[1] a publikoval niekoľko štúdií (1880, 1894, 1898). Na nedostatky Pastrnkovej metódy výskumu upozorňovali jeho spolupracovníci, z ktorých niektoré komentoval, iné si sám preveroval. Kritický

[1] V 13. ročníku (1893) Slovenských pohľadov uverejnil F. Pastrnek aj rozbor spišských nárečí (s. 428–436), gemerských nárečí (s. 550–564), štúdiu o samohláske *ä* (s. 635–639) a slová z valašskej kolonizácie (s. 693–698, 762–767).

list ostal nepublikovaný.[2] Pastrnkom získaný materiál, najmä zbierky slov, frazeológie a súvislé texty sa doteraz iba málo využili a len niektoré boli publikované.[3]

V priebehu Pastrnkovho výskumu a najmä po ňom boli uverejnené niektoré súvislé texty a nárečové slovníčky. Ich súpis zaznačil Ľ. Rizner v Bibliografii pod heslom Národopis a súpis časopiseckých príspevkov po r. 1900 je u M. Potemru (1972).

Cieľom S. Cambla (1906; bližšie o ňom porov. Štolc, 1973) bolo preveriť si v teréne údaje, ktoré získal Pastrnek dotazníkovou metódou. Od roku 1900 začal skúmať nárečia na východnom a strednom Slovensku, zapisoval texty rozprávok, ale zo široko koncipovaného (štvordielneho) projektu Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov vydal roku 1906 iba 1. časť: Východoslovenské nárečia. Stredoslovenské rozprávky vydal J. Polívka v Súpise slovenských rozprávok (1923 – 1932). Camblova kniha a jeho názory o južnom pôvode slovenčiny vyvolali živú polemiku (J. Škultéty, L. Niederle, J. Polívka a i.). Recenzie a polemiky uverejňuje J. Škultéty (porov. Dielo. 7. 1992).

Z Pastrnkových spolupracovníkov pri výskume nárečí vynikli najmä F. Šujanský (porov. Tvrdoň, 1978), Š. Mišík (porov. Palkovič, K., 1991 b), Ľ. Rizner (porov. Ripka, 1973) a svojou zbierkou slovenských prísloví A. P. Záturecký (1897). Slovenské nárečia na Morave opísal F. Bartoš (1886).

Koncom storočia prejavili záujem o slovenské nárečia aj zahraniční bádatelia, napr. O. Broch (1897, 1899), ktorý skúmal hranice východoslovenských nárečí a i. (porov. Škultéty, 1992, s. 261). Ruský slavista T. Florinskij (1897) sa zmieňuje o slovenských nárečiach dosť všeobecne.

Roku 1896 dokončil Ľ. Rizner (prepis je z roku 1913) rozsiahly Dialektický slovník bošácky. Z roku 1908 pochádza jeho Materiál ku slovenskému slovníku, ktorý obsahuje nárečové slová z rozličných slovenských regiónov. Od Ľ. Riznera sa zachoval aj rukopis Provincionalizmov a frazeológie, ako aj bohatý onomastický materiál (porov. Ripka, 1973; Palkovič, K., 1985).

Záhorské nárečia skúmal a monografiu o nich vydal K. Suchý (1915). Vymedzil ich hranice (ale nárečie na sever od rieky Myjavy pokladá za iný dialekt), opísal ich znaky, uverejnil slovník a súvislé nárečové texty. Niektoré jeho zápisy sú nepresné.

Charakteristiku nárečia uverejnili vo svojich regionálnych monografiách K. A. Medvecký (1906) a J. Bodnár (1911).

---

[2] I. Martinković v liste z 3. 2. 1895 vyčíta Pastrnkovi nedostatky výskumu nárečia metódou prepisu rozprávky zo spisovného jazyka do nárečí. LAMS, 977 (Pastrnkov materiál).

[3] Publikované boli materiály z Gemera (K. Palkovič: Z lexikálneho výskumu Gemera. In: Obzor Gemera, *18*, 1987, č. 1, s. 55 – 60; Pastrnkov nárečový výskum Gemera. In: Vlastivedné štúdie Gemera. 8. Zostavil J. Bolfík. Martin, Osveta 1990, s. 165 – 207), z Maďarska (K. Palkovič: Z výskumu dolnozemských Slovákov. In: Slováci v zahraničí. 13. Zostavili F. Bielik – C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1987, s. 139 – 165), z Rumunska (K. Palkovič: Z nárečových materiálov Slovákov v Rumunsku. In: Slováci v zahraničí. 14. Zostavili F. Bielik – C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1988, s. 190 – 198) a z Juhoslávie (K. Palkovič: Z výskumu slovenských nárečí v Juhoslávii. In: Nový život, *40*, 1988, s. 144 – 152). Bližšie o Pastrnkovi porov. J. Kurz: František Pastrnek jako dialektolog slovenštiny. In: Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora. Brno 1958, s. 294 – 302.

Po roku 1918 sa výskum nárečí rozšíril a prehĺbil pomocou dotazníkov i priamou metódou v teréne (dotazníky V. Vážneho, E. Paulinyho, J. Štolca, A. Habovštiaka, F. Buffu a i.) doma i v zahraničí. Výsledky výskumu sa sprístupnili v Atlase slovenského jazyka, v krajových monografiách, slovníkoch, štúdiách a postupne sa publikujú v Slovníku slovenských nárečí. To je už druhá, bohatšia kapitola dejín slovenskej dialektológie, ktorá si zasluhuje osobitnú pozornosť.

Literatúra

AMBRUŠ, J.: Korešpondencia Jána Hollého. Martin, Matica slovenská 1967, s. 260 – 263.

BARTOŠ, F.: Dialektologie moravská. I. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské. I. Brno 1866.

BERNOLÁK, A.: Slovár slovenskí česko-laťinsko-ňemecko-uherskí. Budín 1825 – 1827. 6 zv.

BLANÁR, V.: Riznerov Idioticon Slovacicum. In: Jazykovedné štúdie. 3. Dejiny a dialektológia. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 91 – 112.

BODNÁR, J.: Myjava. Myjava 1911.

BROCH, O.: Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Kristiania 1897.

BROCH, O.: Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Kristiania 1899.

BUFFA, F.: Polstoročie výskumu slovenských nárečí. Slovenská reč, *34*, 1969, s.14 – 24.

CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. 1. čiastka. Východoslovenské nárečia. Turčiansky Sv. Martin 1906.

FLORINSKIJ, T.: Lekcii po slovjanskomu jazykoznaniju II. S. Peterburg 1897.

HABOVŠTIAK, A.: Slovenská dialektológia v rokoch 1938 – 1953. Jazykovedný časopis, *8*, 1954, s. 69 – 107.

HABOVŠTIAK, A.: Nárečové zápisy Šimona Zoľyomiho. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 275 – 280.

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1, 2. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991, 1992.

HODŽA, M. M. (1987 a): Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo. Levoča 1847, s. 47, 81, 91.

HODŽA, M. M. (1987 b): Epigenes Slovenicus. Levoča 1847, s. 14 – 18, 47.

HODŽA, M. M.: Větín o slovenčine. Levoča 1848, s. 58 – 59, 90 – 93, 168 – 170.

KONDRAŠOV, N. A.: Očerk istorii slovackoj dialektologii. Slavianskaja filologija. Moskva, Moskovskij gosudarstvennyj universitet 1951, s. 98 – 107.

KONDRAŠOV, N. A.: Materialy dľa slovarja narečij gornych slovakov sobranny I. I. Sreznevskim. Jazykovedný časopis, *9*, 1958, s. 103 – 116.

KOLLÁR, J.: Písně světské lidu slovenského v Uhřích I. Pešť 1823.

KOLLÁR, J.: Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. Praha 1846, s. 103.

KOLLÁR, J.: Národnie zpievanky. 2 zv. 1. vyd. Budín 1834 – 1835. 2. vyd. 1953.

KOTULIČ, I.: Slovenský nárečový materiál v pozostalosti I. I. Sreznevského. In: Jazykovedný zborník venovaný PhDr. Štefanovi Tóbikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. Red. P. Bunganič a kol. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 41 – 53.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 187 – 189.

LACIOK, M.: K jazykovednému dielu Štefana Lešku a jeho vzťahu k slovenčine. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 235 – 238.

MEDVECKÝ, K. A.: Detva. Ružomberok 1906.

NĚMCOVÁ, B.: Slovenské pohádky a pověsti II. Praha 1909.

PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutch-lateinisches Wörterbuch. Zv. 1. Praha 1820. Zv. 2. Bratislava 1821.

PALKOVIČ, K.: Ctiboh Zoch ako jazykovedec. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 321 – 330.

PALKOVIČ, K.: Z nárečových zbierok Ctibora (! = Ctiboha) Zocha. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Martine. 3. Red. J. Kováčik. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 59 – 73.

PALKOVIČ, K. (1967 a): Oravský idiotikon Ctiboha Zocha. Slavica Slovaca, 2, 1967, s. 70 – 77.
PALKOVIČ, K. (1967 b): Michal Godra a jeho zbierka nárečových slov. In: Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 11. Spoločenské vedy (jazyk a literatúra). Red. J. Kopál a kol. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 127 – 132.
PALKOVIČ, K.: Rukopisný slovníček Jána Chalupku. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 20. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 255 – 260.
PALKOVIČ, K.: Miesto Juraja Palkoviča vo vývine slovenskej lexikografie. In: Juraj Palkovič. Red. J. Bolfík. Bratislava, Obzor 1971, s. 75 – 88.
PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica, Krajské osvetové stredisko 1981, s. 10 – 17.
PALKOVIČ, K.: Riznerov pokus o slovník slovenského jazyka. Slovenská reč, *50*, 1985, s. 98 – 101.
PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečia v Rakúsku. Slovenská reč, *57*, 1986, s. 264 – 272.
PALKOVIČ, K. (1987 a): K výskumu dolnozemských Slovákov. In: Slováci v zahraničí. 13. Red. F. Bielik – C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1987, s. 139 – 165.
PALKOVIČ, K. (1987 b): K názorom Mateja Bela na češtinu a slovenčinu. In: Matej Bel. Doba – život – dielo. Red. J. Tibenský. Bratislava, Veda 1987, s. 374 – 382.
PALKOVIČ, K. (1991 a): Štefan Jančovič ako prvý lexikograf Štúrovej slovenčiny. Slovenská reč, *56*, 1991, s. 53 – 55.
PALKOVIČ, K. (1991 b): Pastrnkov výskum nárečí a Štefan Mišík. Nové obzory, *32*, 1991, s. 127 – 147.
PASTRNEK, F.: Beiträge zur Lautlehre der slowakischen Sprache in Ungarn. Viedeň 1880.
PASTRNEK, F.: Študovanie slovenčiny. Slovenské pohľady, *13*, 1893 – *17*, 1897.
PASTRNEK, F.: Slovenské názvy krojové. Česky lid, *4*, 1894, s. 212 n., 294 n.
PASTRNEK, F.: O nářečí skalickém. In: Od Šumavy k Tatrám. Red. K. Salva – K. Kálal. Praha 1898, s. 80 – 90.
PAULINY, E.: Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynulých dvacať rokov. Carpatica, I, A, zv. 2, 1939, s. 396 – 420.
POTEMRA, M.: Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1901 – 1918. Martin, Matica slovenská 1972, s. 850 – 854.
RIPKA, I.: Ľudovít V. Rizner a jeho bošácky nárečový slovník. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 340 – 349.
RIZNER, V. Ľ.: Bibliografia písomníctva slovenského... Martin 1929 – 1934. 6 zv.
SUCHÝ, K.: Der Dialekt der Marchebene in Ungarn. Viedeň 1915.
ŠAFÁRIK, P. J.: Slovanský národopis. 2. vyd. Praha 1842, s. 100.
ŠAFÁRIK, P. J.: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Bratislava 1963, s. 362 – 365 (1. vyd. Budín 1826).
ŠEMBERA, A. V.: Základové dialektologie československé. Viedeň 1864, s. 61 n.
ŠKULTÉTY, J.: Dielo. 7. Jazykoveda. Zostavil a edične pripravil J. Chovan. Martin, Matica slovenská 1992, s. 225 n., 258 n., 260 n., 262 n.
ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia v rokoch 1945 – 1960. Jazykovedný časopis, *11*, 1960, s. 175 – 187.
ŠTOLC, J.: Samuel Czambel ako dialektológ. In: Univesitas Comeniana. Facultas Pedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia. 3. Red. L. Horečný a kol. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 53 – 56.
ŠTÚR, Ľ. (1846 a): Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí. Bratislava 1846. Nové vydanie z r. 1943, s. 78, 111.
ŠTÚR, Ľ. (1846 b): Nauka reči slovenskej. Bratislava 1846. Nové vydanie z r. 1943, s. 149.
TÓBIK, Š.: Východoslovenské nárečia. (Úvod do ich ďalšieho výskumu a štúdia.) In: Nové obzory, 7, 1965, s. 235 – 268.
TVRDOŇ, E.: František Šujanský ako jazykovedec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 36 n.
ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 1. vyd. Praha 1897.

František Kočiš

ZAPÁJANIE PRIRAĎOVACÍCH SYNTAGIEM DO ŠTRUKTÚRY VETY

Vo všeobecnosti sa prijíma názor, že priraďovací vzťah a sklady utvorené týmto vzťahom sú v jednoduchej vete fakultatívne, akcesorické, to značí, že sa nezúčastňujú na tvorbe štruktúry vety, resp. „neutvárajú funkčnú pozíciu vetných zložiek" (porov. Mluvnice češtiny, 3, 1987, s. 391). Ďalej sa prijíma, že priraďovanie iba „zmnožuje" vetný člen, to značí, že vo vete môže stáť vedľa seba viac rovnorodých vetných členov (častí), ktoré tvoria tzv. viacnásobný vetný člen, ten však do štruktúrnych vzťahov vo vete vstupuje ako jeden celok, ako jediný vetný člen (porov. Oravec – Bajzíková, 1982, s. 39). Avšak z hľadiska toho, čo dnes o priraďovacích syntagmách (jednoduchých i zložených) vieme, ako aj z hľadiska toho, že na konštituovaní zložených syntagiem sa zúčastňujú aj obidva základné syntaktické vzťahy (porov. Kočiš, 1988, s. 53–54), tento názor treba korigovať alebo aspoň uviesť na pravú mieru.

Najčastejšie sa hovorí o viacnásobnosti podmetu, prísudku, predmetu, príslovkového určenia a prívlastku, ide teda o viacnásobné vetné členy. Okrem tejto skupiny viacnásobných vetných členov sa vo vetných konštrukciách vyskytuje viacnásobný doplnok a viacnásobný prístavok. V syntaktických príručkách i učebniciach sa však spomínajú aj viacnásobné časti slovesno-menného prísudku – jeho viacnásobná menná časť (napr. *je usilovný a statočný)* a viacnásobné infinitívy pri neplnovýznamových slovesách, s ktorými tvoria tzv. zložený prísudok (napr. *začal spievať a tancovať),* viacnásobnosť sa prejavuje aj pri enumerácii rovnakých syntaktických prvkov bez zjavnej syntaktickej zapojenosti. Doteraz sa syntakticky nijako nekvalifikovala viacnásobnosť substantíva (alebo iného mena) pri predložke *medzi,* ktorá predpokladá najmenej dve priradené menné časti, vyjadrujúce dva krajné body. Je zrejmé, že viacnásobnosť sa syntagmaticky nerealizuje vo všetkých uvedených prípadoch rovnako.

1. Viacnásobný vetný člen utvorený priradením viacerých podmetov a prísudkov čiže viacnásobnosť hlavných vetných členov

1.1. Viacnásobnosť podmetu. – V syntaktických príručkách (porov. Oravec – Bajzíková, 1982, s. 37) sa uvádza, že každý člen (každá časť) viacnásobného podmetu môže vystupovať samostatne ako podmet a teda ako nadradený člen predikatívnej syntagmy, no na druhej strane sa tvrdí a prijíma, že viacnásobný člen (teda aj podmet) vystupuje vo vete ako celok, čiže v syntagmickom vzťahu s prísudkom sa prejavuje ako jeden nadradený člen. Tieto dve zdanlivo si protirečiace konštatovania však nič nehovoria o konkrétnej realizácii determinatívneho vzťahu medzi viacnásobným podmetom a prísudkom. Determinatívny vzťah medzi podmetom a prísudkom sa na morfologickej rovine prejavuje ako zhoda. Morfologické ukazovatele zhody sú však pri viacnásobnom podmete takmer irelevantné, resp. zhodu signalizujú veľmi nejednotne a nejasne. O tom, že viacnásobný podmet vstupuje do determinatívneho

vzťahu s prísudkom ako jeden člen, svedčí, ale iba čiastočne, zhoda prejavujúca sa v tvare jednotného čísla slovesa v prísudku, keď je podmet anteponovaný, napr. *Radosť a veselosť uletela ako vtáča.* – *Faloš a klam zradí sa sám.* Táto zhoda a tým aj fakt, že viacnásobný podmet vstupuje ako celok do vzťahu predikácie s prísudkom, sa narúša pri anteponovanom, ale aj pri postponovanom viacnásobnom podmete, keď sa zhoda prejavuje medzi tvarom prísudku a prvým členom viacnásobného podmetu, ale ani to, zrejme, neplatí vždy ako pravidlo, zreteľne to potvrdzujú aj doklady z literatúry. Na všetky štyri možné varianty uvedieme príklady:

a) viacnásobný podmet je v antepozícii, sloveso v prísudku v tvare jednotného čísla:

Aj tento pes, tento vtáčik, táto rastlina, tento kameň, ten plameň je. (A. Hlinka) – Otec, mamka vaša o hodinu-dve bude mať váš pozdrav. (Hronský) – Dobrota, krása, láska, pôvab, nesčíselné množstvo iných príjemných vecí, osôb a zážitkov ich privádza neustále k pôvodcovi týchto hodnôt. (A. Hlinka) – Ani hlad a osud tak na Muriech nekvári. (Hudec) – Rozpadávanie a rozrušovanie tela... nebolí väčšmi než poštípanie či zaucho. (Hudec) – Jeho etický základ a vysoká osobná hodnota je takouto formou viet dokonale vystihnutá. (Pauliny) – Ten alebo onen povedal to alebo ono. (Pauliny) – Presnosť a jednoznačnosť významu sa vyžaduje... (Pauliny)

b) viacnásobný podmet je v antepozícii, sloveso v prísudku je v tvare množného čísla:

Jeho rozsiahle úvahy a jeho podanie figúrky generála Kutuzova to zjavne ukazujú. (Pauliny) – Frontoví vojaci a ožobráčení civili začali sa pomstiť na boháčoch. (Pauliny) – Vesmír a zem, minerály a živé bytosti, ale najmä ľudský duch nesú na sebe akoby podpis a stopy svojho stvoriteľského majstra. (A. Hlinka) – Homola a Brtko majú stále o tom pochybnosti. (A. Bednár) – Richtárka, syn Viktor dcéra Anička sa starajú o hostí. (Hudec) – Deti a obe ženy z nich začali odštipkávať. (Hudec) – Jeho oči, jeho prítulnosť, neha a jeho schopnosť vedieť sa zalíškať si ju úplne podmanili. (Hudec) – Lukáčik s Katarínkou sa riadne oneskorili. (Hudec)

c) viacnásobný podmet je v postpozícii, sloveso v prísudku je v tvare množného čísla:

V každej príručke sa spomínajú významové odtienky slova a osobitný význam slova. (Pauliny) – ...ktoré vytvorili u nás najmä Urban, Gašpar a Hronský, vlastne ešte pred nimi veršoví impresionisti a symbolisti. (Pauliny) – ...začali behať po palube stoličky a iné veci. (Hronský) – ...kým sa im do reči zaplietli bosorky, vodníci, víly, poľné žienky, utopenci, mordári a novinka – bosorák z Poľska. (Hudec) – Nevestu obliekali krstná, prvá družica a Paluška. (Hudec) – Ináč chápu svoju závislosť od božstva fetišisti, ináč mohamedáni ináč brahmani, ináč grécko-rímsky polyteizmus a ináč kresťanstvo. (A. Hlinka)

d) viacnásobný podmet je v postpozícii, sloveso v prísudku je v jednotnom čísle:

Bolo tam aj mnoho kázní, osnov, námetov, upozornení rýmovaných i nerýmovaných. (Silan) – Charakteristikou nekonečnej bytosti je absolútnosť, úplná nezávislosť od iných súcien, svojpôvodnosť. (A. Hlinka) – Zabelela sa už Hradovica aj Skalná. (A. Bednár) – V izbe je brat, pes, muškát a kus železa. (A. Hlinka) – Nastalo nové klčovanie a vypaľovanie okolitého lesa. (Hudec) – Po každej strane mladého páru sedel krstný otec, krstná mať, sestry, bratia, potom ostatní svadobčania. (Hudec) – Cez otvorené dvere však k nej vchádzal iba svit a šero, deň a noc, zvuky bez významu, vlhko, chlad a teplo. (Hudec) – Strhol sa veľký krik a huk. (Hronský) – Ale aj v nesystémových javoch býva v nárečí pomer-

ná jednotnosť a ustálenosť. (Pauliny) – ...aj vtedy je text a jeho kompozícia základnou zložkou vnímania. (Pauliny) – ...sa mu v očiach odráža nebo, oblaky a okolitá príroda. (Pauliny)

Napriek všetkým možným variáciám v zhode viacnásobného podmetu a prísudku, ako aj napriek všetkým pravidlám, vypracovaným na určovanie zhody (porov. Oravec – Bajzíková, 1982, s. 87–88), možno povedať, že viacnásobný podmet si zachováva svoj status viacnásobného člena v tom zmysle, že do determinatívneho vzťahu s prísudkom nevstupujú jednotlivé izolované členy viacnásobného podmetu.

1.2. O existencii tzv. viacnásobného slovesného prísudku sa dosiaľ vedie diskusia. Jeho existencia sa tiež viaže na osobitné syntagmatické a sémantické vlastnosti častí viacnásobného prísudku a členov, ktoré ho rozvíjajú, ako aj na syntagmatický a sémantický charakter podmetu (porov. Grepl – Karlík, 1986; Mluvnice češtiny, 1987, s. 445–446). Najzávažnejším argumentom proti viacnásobnosti prísudku je predikatívna čiže vetotvorná funkcia prísudku, a tak reálnu existenciu viacnásobného prísudku nemožno v syntaxi dokázať ani sémanticky, ani syntagmaticky (porov. Kočiš, 1990; tu aj ostatná literatúra).

1.2.1. Viacnásobnosť mennej časti slovesno-menného prísudku sa často pokladá za základ viacnásobnosti slovesno-menného prísudku (napr. *Jahniatka boli krotké a nežné.* – *Tvár mu zostala tvrdá a mužná.* – *Tam dnu je svetlo, teplo, živo* (porov. Ružička, 1956; Oravec – Bajzíková, 1982, s. 42; Findra a kol., 1983). Viacnásobnosť prísudku sa tu vidí v priradenosti menných častí viažucich sa na jednu sponu. Nazdávame sa však, že o viacnásobnosti slovesno-menného prísudku nemožno hovoriť, lebo koštrukčne je neúplná, spona sa totiž ku každej mennej časti nikdy nepridáva. Keďže slovesno-menný prísudok je zložený slovesný tvar, skladá sa z dvoch častí (podobne ako tvar minulého času), aj v prípade existencie viacnásobnej mennej časti v slovesno-mennom prísudku ide len o jeden slovesný tvar. Viacnásobná menná časť sa k spone pripája ako jeden celok a spolu so sponou utvára iba jednu predikáciu. Viacnásobnosť mennej časti nemá schopnosť predikáciu násobiť. Dve alebo viaceré menné časti zreteľne tvoria viacnásobný člen, ktorý sa ako celok pripája k spone.

1.2.2. Obdobný prípad predstavuje viacnásobnosť infinitívov pri jednom tvare fázových, limitných a modálnych slovies. Spojenie týchto pomocných slovies s infinitívom sa v našich gramatikách pokladá za zložený prísudok (Oravec – Bajzíková, 1982, s. 83; Mluvnice češtiny, 3, 1987, s. 446) alebo za zložený slovesný tvar (porov. Kočiš, 1990, s. 114). Infinitívy tvoria priraďovaciu syntagmu (jednoduchú alebo zloženú) a ako celok sa spájajú s tvarom pomocného slovesa do jedného zloženého slovesného tvaru. V opačnom prípade by tu bolo treba uvažovať o súvetí (jednoduchom alebo zloženom). Príklady:

...a kocúry začali piť, spievať, po ľudsky sa rozprávať. (Hronský) – Mal chuť zastaviť, vrátiť sa, pomôcť. (Silan) – Malo sa zadymiť, zasyčať, zaiskriť, aspoň plamienok zaševeliť ako bludička. (Hudec) – ...ako chceš opľúvať a bičovať, keď nemáme kostoľ? (Hudec) – ...aby mu nedalo ani spať, ani stáť, ani sedieť, ani jesť, ani piť, ale len rýchlo ku mne prísť. (Hudec) – Chorobu možno: pribiť, zaštepiť, zakopať, zakliať, vode dať odniesť, odhodiť od seba, dať skŕmiť, aj odčítať, vytrieť kosťami, zažehnať, opľuť, vyparíť a vykadiť, zavesiť, zarieknuť, oduzliť a ktovie ešte čo. (Hudec)

Niekedy bývajú infinitívy rozvité predmetom alebo príslovkovým určením, a tak pomocné sloveso stojace pred nimi a viažuce sa na ne ako gramatický tvar sa zdá takmer ako elidované, napr.

...museli kufre vynášať, cestujúcim pomáhať a na paprčky si pozor dávať. (Hronský) – ...či kuchár, či holič, hybaj si bielu blúzu obliekať a vynášať-roznášať kufre i koše i palice, i psíka doviesť, i detský kočík vyložiť. (Hronský) – ...len sa muselo pobrať do detskej izby medzi hračky, na dreveného koňa vysadať, kocky skladať, bábiky obliekať... (Hronský) – Máme všetko nechať tak a robiť výkopy. (A. Bednár) – ...preto si pokladal za povinnosť zlomiť vo mne raz navždy moje ženské myslenie a zahrať mi scénu. (A. Bednár) – ...chcela vyliať staré nedotknuté jedlo do pomyjí, umyť tanier a naložiť čerstvé jedlo... (Hudec)

Rozvité infinitívy a reálny predpoklad elipsy pomocného slovesa v uvedených príkladoch umožňujú chápať syntaktické celky ako zložené súvetia.

2. Do kontaktu s prísudkom vo vete a s podmetom, resp. predmetom vstupuje ako celok aj viacnásobný doplnok. Viacnásobný doplnok predstavuje jednu doplnkovú konštrukciu, sloveso v prísudku sa nenásobí podľa viacnásobnosti doplnkovej časti (tak ako spona pri viacnásobnej mennej časti menného prísudku a pomocné sloveso pri viacnásobnej infinitívnej časti). Príklady:

Ja som čakala neistá a znepokojená. (Jančová) – Pod tôňami starých líp stáli vojaci v dlhom rade. Vyšnurovaní, čistí, v belasých šatách. (Pauliny) – Bozkávalo ma, také isté a prístupné a vďačné. (Silan) – Hlavu mal ťažkú a ohromnú a veľkú ako Vysoké Tatry. (Silan) – Klobúk drží na koreni nosa, nohy roztiahnuté, ruky skrížené na prsiach. (Hudec)

3. Chrakter viacnásobného člena si vo vete zreteľne zachováva aj viacnásobný prístavok. Z podstaty prístavku vyplýva, že od svojho riadiaceho (oporného) člena je oddelený čiarkou alebo iným interpunkčným znamienkom, resp. iným signálom apozičného vzťahu, a tým je jeho viacnásobnosť a syntakticko-sémantická samostatnosť ešte výraznejšia. Často stojí aj za bodkou a každý člen viacnásobného prístavku je syntagmaticky bohato rozvitý. Príklady:

...istej bosorke sa podarilo pohodiť v dome bosorstvo; uzlíček s kúskom šiat a nechty. (Hudec) – ...za ktoré sa im Gregor I., najstarší osadník a hlava uznaná, zakaždým vysmial. (Hudec) – ...a kde sa tie vyššie, Hradovica a Skalná, už v novembri zabeleli snehom. (A. Bednár) – Našiel v ňom karovú nádielku: fľašu pálenky, koláč, odlomený štvrťpeceň chleba, hrudu masla. (Hudec) – Prezriem veci: nádheru, zariadené izby, fotely a vonku celý sklad neporátaných kníh. (Silan) – Ako to vo sne všetko pekne splýva, roky a dni, mužný vek i mladosť, láska i bolesť. (Silan) – Rozbor niektorých vlastností Božej prirodzenosti, ako svojpôvodnosť, nekonečnosť, všadeprítomnosť, večnosť, jednoduchosť a iné. (A. Hlinka) – Treba brať do úvahy jeho osobné náležitosti telesné i duševné: zdravie, výchovu, zaradenie v rodine i v spoločnosti, vzdelanie, citové i rozumové založenie a vzťahy a pod. (Pauliny) – Hrnce i naberačky, všetko voňalo dymom. (Pauliny) – ...mali hudbu – husle, kôrovú basu a basičku. (Hudec) – Na Muriech sedávajú chlapi bez roboty – domkári, bezdomkári i tí... (Hudec) – ...či kuchári, či strojníci, či holiči, všetci museli utekať na palubu. (Hronský) – Predávali ich veľmi dobre; komu za groš, komu zadarmo, a radšej za dobré slovo ako za peniaze. (Hronský) – V Národnom dome, u Pátscha, u Tesárov, u Kolomana Schwartza, u Brtáňov, u Poperky, neskôr v Slovane, všade boli stanice vystupovania... (Gašpar) – Timrava, dobrá znalkyňa dievčenskej duše a pozorovateľka jej vnútorného života... (Pauliny)

4. Charakteru viacnásobného prístavku sa blížia enumeratívne konštrukcie, založené na vzťahu koordinácie vyjadrenej zväčša asyndeticky. Viacnásobný rad je zvyčajne v zátvorke alebo za dvojbodkou:

Vlastnosti (dokonalosti), ktoré zisťujeme u stvorení (dobrota, poznanie, vernosť, krása atď.). (A. Hlinka) – Premietanie niektorých najhodnotnejších ľudských vlastností (rozum, vôľa, láska, zhovievavosť, dobrota, spravodlivosť) na Boha. (A. Hlinka) – Príklad na metaforickú analógiu: usmievavý deň, kvitnúca tvár, prísne oko. (A. Hlinka) – ...(cudzie slová) ktoré sa používajú v teoretických a odborných štýloch spisovného jazyka, napr. trata, bilancia, exekutíva, kolacionovať, disparita, evidencia, metafyzika, metafora, dráma atď. (Pauliny) – Keď svoje nárečie používa na nejaký slávnostný prejav i medzi ľuďmi svojho nárečia (reči pri svadbe, krštení, konaní nevesty, na kare, v obecnom výbore, na schôdzkach atď.). (Pauliny) – Spodina ľudskej spoločnosti (zlodeji a žobráci z povolania, tuláci, cigáni, prostitútky atď.). (Pauliny) – Významový systém tvoria jednotky...patriace rozličným úrovniam jazykovej stavby: konštrukcia, gramatický tvar, slovotvorný typ, pomenovanie. (Kačala)

5. Viacnásobnosť dvoch výrazov (zvyčajne vyjadrených substantívami) sa vyskytuje v spojení s predložkou *medzi*, ktorá označuje istý priestor medzi dvoma krajnými bodmi z miestneho alebo aj časového hľadiska. Tieto krajné body utvárajú vždy dve rozličné mimojazykové skutočnosti. Ak ide o krajné body utvorené tou istou mimojazykovou skutočnosťou, na jej označenie sa používa plurál (napr. *medzi stromami, medzi domami, medzi vrchmi, medzi úlohami* a pod.). Viacnásobný člen pri predložke *medzi* sa najčastejšie skladá z dvoch častí, tvorí teda jednoduchú priraďovaciu syntagmu; zložená syntagma je tu zriedkavá. Obidve časti syntagmy sú v inštrumentáli, zriedkavo v akuzatíve:

kraj medzi Dunajom a Tatrami; medzi ránom a poludním; boj medzi dobrom a zlom; Stav medzi životom a smrťou. (Jégé) – Tá žena stojí medzi mnou a tebou. (Jégé) – ...a teraz sa pasú, aha medzi nebom a zemou. (Guzmárová) – Znak rovnosti nemožno položiť ani medzi symbolom a literárnym dielom. (Pauliny) – ...nebadáme podobnú zámenu medzi autorkou a Ondrom. (Pauliny) – ...ktorý sa vzťahuje hlavne na lexie z prechodného pásma medzi polysémiou a homonymiou. (Šikra) – Napätie medzi Káhirou a Teheránom. (tlač) – ...na hraničnom prechode Imotski medzi Bosnou a Chorvátskom... (tlač) – Odchod pripadá medzi Vianoce a Nový rok. (SSJ II) – ...sa v nich posilňuje vzťah (zhoda) medzi písomnou podobou (grafickým záznamom) jazykového prejavu, textu a jeho zvukovou realizáciou, výslovnosťou. (Findra) – Vzťah medzi skutočnosťou (realitou), poznávacou činnosťou (myslením) a jej výsledkami...uvedieme... (Sekaninová)

Opakovanie predložky *medzi* pri druhom člene priraďovacej syntagmy pokladáme za redundantné: ...*zjaví sa nám vypuklejšie rodiel medzi touto prácou a medzi formami Troch gaštanových koní.* (Pauliny)

Za zriedkavejší konštrukčný prípad pokladáme koordináciu medzi opozitnými prívlastkami pri jednom spoločnom nadradenom člene: *Nastolil otázku vzťahu medzi bytím viditeľným a neviditeľným, hmotným a nehmotným.* (A. Hlinka) – *rozhovory medzi Severnou a Južnou Kóreou.* (tlač)

6. Viacnásobné rozvíjacie vetné členy

Viacnásobný vetný člen utvorený z dvoch alebo viacerých rozvíjacích (vedľajších) členov (častí) tvorí so svojím nadradeným členom zloženú determinatívno-koordinatívnu syntagmu s tzv. globálnou koordináciou. Konkrétne ide o viacnásobný prívlastok, viacnásobný predmet a viacnásobné príslovkové určenie. Globálna koordinácia

sa tu chápe v tom zmysle, že priradené rozvíjacie členy tvoria viacnásobný vetný člen, ktorý ako celok rozvíja nadradený člen, ale zároveň ho rozvíjajú aj jeho jednotlivé časti samostatne, a tak spolu utvárajú zloženú podraďovaciu syntagmu. Tieto zložené syntagmy sú izomorfné so 4. typom zloženého podraďovacieho súvetia, v ktorom dve i viaceré navzájom priradené vedľajšie vety ako celok rozvíjajú jednu hlavnú vetu: $H \rightarrow (V_1 - V_2 - V_n)$ (porov. Kočiš, 1988, s. 68).

6.1. Viacnásobný prívlastok:

a) *zhodný*: Chudá, zhrbená starena zbehla cestou od pálenice. (Hudec) – Ochvíľu zočili... lepší, ba ten najlepší vlak. (Hronský) – Tretina je bystrý a schopný človek. (A. Bednár) – Po mnohých, dlhých, známych a tých istých výsluchoch priviedli ma na krásnu lúku. (Silan) – Túžil precítiť májový, tichý a teplý podvečer. (Silan) – Majú teda pragmatický, prípadne symbolický alebo metaforický, a teda čisto provizórny význam. (A. Hlinka) – ...mohutne tečúcu a hučiacu a hneď zasa tichú. (Silan) – Toto platí aj vo vzťahu sveta k jeho transcendentnému, nadsvetovému, nadzmyslovému pôvodcovi. (A. Hlinka) – Naše výrazy nemajú čisto pragmatický, provizórny, neurčitý význam. (A. Hlinka) – Nemožno osihotene hodnotiť nárečové alebo slangové výrazy. (Pauliny) – Slangové a argotické výrazy vznikajú tak... (Pauliny) – Autorka nám kreslí hrdinu duševne vyrovnaného, pokojného a statočného. (Pauliny) – Obec by mala tri strediská. Horné, dolné a malé. (Hudec) – Aj ho začitovala jedna urieknutou vodou: Oči, oči devätoraké-osmoraké, osmoraké-sedmoraké, sedmoraké-šestoraké, šestoraké-pätoraké, pätoraké-štvoraké, zo štvorakých trojaké, z trojakých dvojaké, z dvojakých jednoraké, z jednorakých holé nič... (Hudec)

b) *nezhodný*: ...šomrali s ostatnými nekonečnú reťaz výziev, prosieb a hrozieb-modlitieb. (Hudec) – ...otrel si bruškami palca a ukazováka privreté oči. (Hudec) – Tulák s čiernymi okuliarmi, v dlhej huni, v obdratých cajgovkách... (Hudec) – Úškrnmi provokoval neprítomnosť zvuku, chuti, čuchu, hmatu, pohybu. (Hudec) – To je svet bagrov, skraperov, miešačiek na betón, žeriavov, výťahov, japoniek, vozíkov, malých lokomotív, koľajníc, buldozérov, pásových traktorov, dumprov, kompresorov, hadíc, pneumatických kladív. (A. Bednár) – Je to svet stavebného materiálu, tehál, cementu, rozličných prefabrikátov, tvárnic, prekladov, hurdisiek, dreva, železa. (A. Bednár) – Od čias svojich praotcov Abraháma, Jakuba a Izáka... (Silan) – ...sú len podoby túžob, snov a sklamaní, týchto troch opustených dietok. (Silan) – Poznanie zvieraťa, človeka, čistého ducha. (A. Hlinka) – Tak sa môže hovoriť o nárečí študentov, vojakov, rybárov, žobrákov, zlodejov atď. (Pauliny)

c) *so zhodnými a nezhodnými časťami*: ...ktoré v zmätenej a občas nedôverčivej pamäti zasýpali lavíny smútku, záveje pochybností a starostí. (Hudec) – ...je pocit bezmocnosti voči určitej biede, kliatbe telesnej alebo duševnej, vnútornej alebo vonkajšej, individuálnej alebo spoločenskej. (A. Hlinka) – Vlastným poľom ich evanjelizačnej činnosti je rozsiahly a zložitý svet politický, hospodársky, sociálny, ako aj svet kultúry, vied a umení, medzinárodného života a hromadných oznamovacích protriedkov. (Senčík) – Začala konať svoju prácu žiletka, tá modrá, cudzozemská, z pravej ocele. (Silan) – V syntéze dobrej tradície, vrodených sklonov a v dôsledku postupu v spoločnosti obrodeného národného života boli korene mojej veselej virtuozity. (Gašpar) – Mal zmysel pre zábavu a slnečnú stránku života. (Gašpar) – ...spojená rovnakým zamestnaním (slang študentský, vojenský, slang športovcov, kupcov atď.). (Pauliny)

6.2. Viacnásobný predmet:

Nezabudol na omyly, bludy a slabosti svojich prvých tridsiatich troch rokov. (A. Hlinka) – Prezrádza v každom ťahu nedokonalosť, neschopnosť a nezrelosť nášho ducha. (A. Hlinka) – Dívali sa na širočizný prístav, na množstvo lodí v prístave aj na veličizné mesto New York. (Hronský) – ...dáva náboženstvu konkrétnosť, teplo, príťažlivosť, bezprostrednosť vzťahov. (A. Hlinka) – Vytvárali príjemné ticho, oázu cez deň, oázu v noci. (Silan) – ...a polienka i papeky hádzal na hŕbu. (Grznárová) – ...ak ešte veríme slovám a menám a číslam. (Silan) – Vytváraš si kráľovstvo a slobodu a sen. (Silan) – Mne a slúžke a kočišovi varilo sa osobitne. (Silan) – Zodpovedá našim ideám, túžbam, snom a fantáziám, ale nie Bohu. (A. Hlinka) – Rozoznávajú napr. druhy sekier, píl a iných nástrojov, druhy stromov, druhy spôsobov práce atď. (Pauliny) – Ukazoval smer, chodby, poschodia a dvere. (Silan) – Každý cestujúci dostane k tanieru i nejakú papierovú čapicu, píšťalku, trúbku, rapkáč, balóny, bubienok, husličky a vše-

ličo ešte. (Hronský) – Zahrnuje krásu slnečného dňa, krásu detského oka, nádheru horskej panorámy, pôvabné ťahy tváre, nežnosť kvetu, preduchovnený pohľad nevinného človeka a všetky iné krásne veci. (A. Hlinka) – Človek nepočuje inšie, len čosi o zimných rekreáciách, o lyžiaroch, o zimnej olympiáde. – (A. Bednár) – O Tichej doline a o potočnej zhybke na Úseku 5 sme sa takto zhovárali predvčerom. (A. Bednár) – ...batôžky a kufre si na policu vyložili. (Hronský) – Po vôni parafínu, po pachu toľkých priesvitných ženských tiel ani nesliedi. (Hudec) – Díval sa na chlapov a na svojho syna Viktora. (Hudec) – Ku Gregorovi vopchali aj jeho fajku, tabakový mešec, strieborné pero. (Hudec) – Déneš Franklin sa však nevedel rozlúčiť. Ani s cigánom, ani s priateľmi, ani s vínom. (Gašpar) – ...má dvanásť brán, päťdesiatdva dverí a tristošesťdesiatpäť oblokov. (Gašpar) – Nie je možné hodnotiť jednotlivé slová, zvraty a konštrukcie samy osebe. (Pauliny)

6.3. Viacnásobné príslovkové určenie:

...rázne i škodoradostne vošla. (Hudec) – ...treba urobiť krave na chrbte tri krížiky za hlavou, nad chvostom a nad bachorom. (Hudec) – A čo najviac pomôže na Jána a na Luciu kravám? (Hudec) – Spoločne, pod Hadašovým vedením vyzdobili aj hrob. (Hudec) – Tancovalo sa v reťazi. Najprv z kúta do kúta, potom v kole, popod steny, od steny k stene. (Hudec) – Veď na jeho pôvode a jestvovaní sa zúčatňujú všetky dimenzie ľudskej osobnosti. (A. Hlinka) – ...aby sa pri návale vody nezapchala kamením a štrkom. (A. Bednár) – ...keď vinníka posadia do kapusty alebo do šalátu. (Hronský) – Chyby možno robiť na papieri, ale nie na stavbách. (A. Bednár) – ...iba keď idú z práce alebo do práce. (A. Bednár) – Ja viem dobre a dlho, dlho mlčať. (Silan) – Ukladali chumáče vlny na holé konáre, okolo kmeňov, aj na zem. (Grznárová) – ...preto sa ešte nenaučili plne žiť, ticho, sústredene a nesebecky. (Silan) – A tak som ich úporne hľadal po stenách, po dverách, po oknách, ba i po kútoch. (Silan) – Majú inú povahu u žiaka, u jeho profesora alebo u nejakého geniálneho matematika. (A. Hlinka) – ...už iba čakal, odovzdane a bez reptania, ba s neskrývanou ľahostajnosťou. (Silan) – Bytie sa však človekovi nikdy nejaví v celom svojom obsahu a bohatstve, lež iba vo svojej „čiastočnej" realizácii v kameni, v buku, v psovi, v človekovi a pod. (A. Hlinka) – Môže...položiť ťažisko na jazykové vyjadrovanie, na estetické vnemy, na expresivitu alebo názornosť jazykového vyjadrovania atď. (Pauliny) – ...svoju mienku každému povedal bezohľadne a s ordinárnou prostorekosťou. (Gašpar) – Preto estetická účinnosť jej vety nevyplýva zo samej vetnej formy, ale z napätia a z pomeru medzi formou... (Pauliny) – Používa sa len v ústnych rozhovoroch a vyprávaniach. (Pauliny)

7. Priraďovacie syntagmy (jednoduché i zložené) sa teda v jednoduchej vete realizujú rozličným spôsobom. Ako viacnásobný vetný člen sa pomerne samostatne uplatňujú vo funkcii viacnásobného podmetu ako nadradeného člena v prisudzovacej syntagme. Ako súčasť slovesného tvaru vystupujú v slovesno-mennom prísudku v podobe viacnásobnej mennej časti a v podobe dvoch alebo viacerých priradených infinitívov pri určitých tvaroch fázových, limitných a modálnych slovies.

Priraďovacie syntagmy utvárajú viacnásobný doplnok, viacnásobný prístavok a enumeratívne rady blízke prístavku a napokon sa spájajú s predložkou *medzi*.

Priraďovacie syntagmy ako viacnásobné rozvíjacie vetné členy tvoria so svojím nadradeným členom zloženú podraďovaco-priraďovaciu syntagmu s tzv. globálnou koordináciou: sú to viacnásobné prívlastky, viacnásobné predmety a viacnásobné príslovkové určenia.

Osobitnú problematiku predstavuje v syntaxi jednoduchej vety viacnásobný prísudok. Jeho reálnu existenciu však z hľadiska toho, že každý prísudok predstavuje predikáciu a vetu, treba pokladať za problematickú.

Literatúra

FINDRA, J. a kol.: Slovenský jazyk a sloh. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 207–208.

GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986, s. 212.

KOČIŠ, F.: Podraďovacie syntagmy v slovenčine. Bratislava, Veda 1988. 123 s.

KOČIŠ, F.: O viacnásobnosti zo syntagmatického a sémantického hľadiska. Slovesnská reč, 55, 1990, s. 109–117.

Mluvnice češtiny. Zv. 3. Skladba. Praha, Academia 1987. 748 s.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Skladba. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.

RUŽIČKA, J.: Viacnásobný vetný člen. In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 153–178.

Jana Kesselová

VÝSTAVBA DIALÓGU DETÍ (II)

V prvej časti príspevku (Kesselová, 1992) sme analýzou zaznamenaných spontánnych dialógov detí v neoficiálnych komunikačných situáciách dospeli k rozlíšeniu predmetového, situačného a sprievodného dialógu a pozornosť sme venovali výstavbe prvého z nich. Ak by sme vychádzali iba z predmetového dialógu, mohli by sme prísť k mylnému záveru o slabo rozvinutej schopnosti dialogickej komunikácie na konci predškolského a na začiatku školského obdobia (v predmetovom dialógu detí možno pozorovať jednak komunikáty pozostávajúce z uzavretých replík bez kontaktových prostriedkov, jednak tzv. kolektívny monológ; obidva typy nemajú črty dialógu v pravom slova zmysle). Schopnosť vzájomnej dialogickej komunikácie detí sa naplno prejaví v situačnom a sprievodnom dialógu, na ktoré sa sústredíme v nasledujúcej časti príspevku.

Za situačný považujeme taký dialóg, ktorý vzniká ako bezprostredná súčasť skutočnej životnej situácie detí a je spätý s najprirodzenejšou formou ich kontaktu – s hrou. Existencia tohto typu dialógu, ktorý navyše môžeme pozorovať už omnoho skôr než na konci predškolského obdobia, spochybňuje Piagetovo tvrdenie o prevažne egocentrickom charaktere detskej reči (o Piagetovej egocentrickej teórii porov. Příhoda, 1971). Zároveň sa ukazuje, že detskú reč treba skúmať v najrozmanitejších komunikačných situáciách.

Situačný dialóg sa od predmetového dialógu nápadne odlišuje tým, že repliky sú krátke, roly hovoriacich a počúvajúcich sa dynamicky striedajú. Kým v predmetovom dialógu deti začínajú repliky najčastejšie osobným zámenom alebo slovesným tvarom v 1. os. sg., v situačnom dialógu sa slovesné tvary striedajú. Používanie 1. a 2. os. je bežné aj v dialógu dospelých (polarita „ja" a „ty"; porov. Mukařovský, 1941), 3. osobou dieťa zdôrazňuje rolu, ktorú v hre predstavuje:

Mama, mama, dcéra si prosí obed (= prosím si obed). – Návšteva už ide (= už ideme). – A ja som ranený – oco je ranený, musí ísť k lekárke.

3. osobou dieťa vyjadruje odstup od úlohy, ktorú v hre reprezentuje; striedanie 1. a 3. os. má zdôrazňujúcu funkciu. Takýto spôsob vyjadrovania možno považovať aj za vplyv napodobňovania komunikácie dospelých s menšími deťmi (replika z dialógu matky s dieťaťom: *Neboj sa, mamka po teba príde*).

So striedaním slovesných osôb úzko súvisí aj používanie osobných zámen:

Ja budem cesto robiť a ty prichystaj mlieko / ešte, ešte mlieko. – Ja už mám cesto urobené, musím ho pokrájať na koláčiky, ty rob tortičku a ja koláče. – Sadni si, ty si návšteva. – Ona bude hosť, Lívinka bude hosť.

Možno povedať, že prostredníctvom striedania slovesných osôb a osobných zámen detský dialóg plní v hre koordinačnú funkciu.

Veľmi častým dôvodom vstupu detí do dialógu býva výzva na činnosť alebo zákaz činnosti. Najbežnejším prostriedkom ich vyjadrovania je imperatív slovies (*choď, poď, prines, dones, zober, rob, prichystaj, sadni si, okúp sa, umy sa, obleč sa, nekrúť sa, nestúpaj, nehnevaj ma, nekrič*), často v spojení s modálnymi slovesami (*najmä musíš, nesmieš, menej môžeš*). Naliehavosť výzvy zdôrazňujú deti slovami, ktoré sa významom blížia citoslovciam (*pozri, počúvaj*) alebo časticiam (*no počkajte* – s významom výstrahy). Zákazový význam majú i niektoré opytovacie vety (*Prečo nám beriete?* = Neberte nám; *Čo nám robíš zlosť?* = Nezlosť nás). Len výnimočne deti používajú také prostriedky, ktorými sa dosahuje oslabenie ráznosti výzvy alebo zákazu, príp. zdvorilosť (*Daj mi / prosím si tú bielu zásteru*). Uvedenými prostriedkami detský dialóg spĺňa apelovú funkciu.

Pragmatický zámer získať informáciu sa v dialógu realizuje pomocou replík s otázkovým významom. Za otázku v dialógu nemožno považovať len opytovaciu vetu, pretože aj formálne neopytovacia veta môže mať otázkový význam (Müllerová, 1982, s. 200–212). V situačnom dialógu 5–6-ročných detí sme zaregistrovali len také otázky, ktoré sa z hľadiska jazykovej formy zhodujú s opytovacou vetou. V tejto súvislosti by bolo zaujímavé zistiť, kedy sa zámer získať informáciu začína realizovať aj prostredníctvom nepriamych otázok (so slovesami dicendi v performatívnom použití), príp. inými formálne neopytovacími vetami s významom otázky.

V dialógu detí prevažujú pravé otázky (zisťovacie a doplňovacie otázky s opytovacími zámenami *čo, kto, kde, kedy, koľko, ktorý*). Zo situácie dialógu i z formulácie otázok vyplýva, že dieťa očakáva na otázku presnú odpoveď. Otázky vo vzájomnom dialógu detí majú častejšie povahu zatvorených otázok. Predpokladáme, že s otvorenými otázkami sa deti obracajú viac na dospelých, ktorí sú pre ne hlavným zdrojom informácií.

Nepravé otázky (opytovacie vety, na ktoré sa odpoveď neočakáva, resp. opytovacou formou sa vyjadrujú iné než opytovacie významy) sú menej zastúpené. Spomenuli sme vyjadrenie zákazu opytovacou vetou. Opakovaním časti predchádzajúcej repliky a antikadenciou deti vyjadrujú údiv:

Ale ja som bol tam robiť vývrtku. – Robiť vývrtku? – No hej, veď Balco bude hosť. – Balco?

Otázka slúži deťom: na upútanie pozornosti poslucháča (*No a vieš čo? / Ja som sa prezliekol za iného muža a som ich strašil tak / hore ruky!*), na vyjadrenie irónie (*Komu šibe? – Ty si na hlavu?*), pohŕdania (*No a?*), rozpakov (*Počkaj, kde som dala?*), na potvrdenie platnosti vlastnej repliky (*Akože vy tu máte búdu. Hej? – Idem teraz na prechádzku. Dobre? – A ty urob puding pre deti aj pre návštevy. Jasné?*).

So zámerom získať informáciu je spätá požiadavka odovzdať ju. V odpovediach detí majú miesto úplne redukované pravé odpovede:

A ty čo robíš? Puding. – Kedy prídete? O pol desiatej. – A kde je tá kazeta? No tu. – Už môžeme? Môžete. – Zdvihneš telefón? Áno.

Úspornosť odpovedí však neznamená, že by neboli úplne informatívne. Úspornosť odpovedí vyplýva zo situácie a hovorenosti. Možno tu azda počítať i s princípom najmenšej námahy.

Náš materiál nám nedával príležitosť na analýzu neurčitých a odozvových odpovedí, v ktorých sa výraznejšie prejavia i rozmanité odtienky komunikatívnych významov.

Podnetom na odovzdanie informácie v komunikácii detí nemusí byť len otázková replika. Motívom býva i potreba slovne komentovať vlastnú činnosť – ukončenú i plánovanú. Ak sa dieťaťu zdá, že pohybové vyjadrovanie jeho činnosti počas hry je málo výrazné, so slovným komentovaním spája aj práve prebiehajúcu aktivitu:

Práve robím koláče, lebo príde k nám návšteva. – Ja už cestujem. – Ja už mám čaj hotový. – A ja som živý pes.

V prípade, že sa po komentovaní svojej úlohy v hre dieťa stretne s nesúhlasom ostatných, jednoduché komentovanie prechádza do repliky s persuazívnym zámerom:

Mama, mama idem si polietať. – Nesmieš, máme robotu, príde návšteva. – Ja budem pozerať, keď budem robiť vývrtky / a keď uvidím / že ide návšteva / no ta priletím / ja uvidím vo výške / ja pristanem / a ti / a ti poviem, či ide návšteva / a potom začneš variť. – Tak choď, ale nesmieš byť zlý.

Tu sa už dostávame k problematike vzťahov medzi susednými replikami. Zaujímalo nás, akým spôsobom vyjadrujú 5–6-ročné deti vzťahy afirmácie a negácie. (Vzťahy afirmácie a negácie rozoberá O. Müllerová v citovanej štúdii.)

Afirmatívne významy prisvedčenia, pritakania sú vyjadrené explicitne obvyklými časticami *áno, hej, tak, dobre, tak dobre* (pri dôraznom súhlase s predĺženými vokálmi). Častice zvyčajne nestoja samostatne, ale pripája sa k nim časť predchádzajúcej repliky. Z toho vychodí, že prostriedkom vyjadrenia afirmácie v detskom dialógu je opakovanie. Doslovné opakovanie repliky predchádzajúceho dieťaťa je výnimočné. (Deti doslovne opakujú skôr vlastnú repliku, čo má zdôrazňujúcu a upozorňujúcu funkciu.) V dialógu detí sme pozorovali tieto formy opakovania:

a) opakovanie s obmenami gramatických kategórií:

Už môžete. – Už môžu. – Už môžeme.
Ale už to vypni. – Som vypla.
Akože vy tu máte búdu. – Oni tam majú búdu. – My tu máme búdu, Mirka povedala.

Posledná ukážka súčasne naznačuje opakovanie repliky toho dieťaťa, ktoré má v hre dominantné postavenie a rozhodujúcim spôsobom určuje jej ďalší priebeh.

b) opakovanie poslednej časti repliky predchádzajúceho dieťaťa:

Ale dajte mi aspoň dva taniere, červený a modrý.
Červený a modrý.

c) opakovanie s doplnením novej informácie:

No ako je tu teplo, daj si dolu kožuštek. – Je tu teplo a ona má vetrovku.
Choď sa pozrieť. – Dobre, pozriem sa oknom.
Musíme všetko umyť, pozrite koľko riadu. – Musíme všetko umyť. Pozrite koľko máme riadu a prídu hostia.

Opakovanie s rozličnými variáciami sa teda ukazuje ako prostriedok vyjadrenia úplného súhlasu. Podmienený súhlas deti vyjadrujú spojením častice s podmienkou alebo príkazom:

Dáš mi lyžičky? – Hej, ale až potom, lebo teraz umývam.
Už je čaj spravený. – Hej, ale teraz ho musíš naliať.

V živom dialógu pri dynamickom striedaní replík sú aj afirmatívne repliky stručné a dôrazné: *Už idem volať.* – *Tak rýchlo; Teraz ja.* – *Ideš; Daj mi to sem.* – *Už.* Implicitná afirmácia u detí predškolského veku je zriedkavá (*Juj, horúci koláčik.* – *Dajme ho do chladničky.*).

Negatívne významy sú v detskej komunikácii bohato odstupňované. Na konci predškolského obdobia sme zaznamenali tieto odtienky negácie:

a) opačné želanie vyjadrené časticou *radšej* a slovesom v zápore: *Sadni si, ty si návšteva.* – *Ale ja radšej nechcem.*

b) nesúhlas so zdôvodnením: *Nie, nechoď preč, nemôžeš robiť len šašky, teraz prídu hostia a my máme robotu.*

c) protikladný názor vyjadrený antonymom:

Ja som živý pes. – *Si mŕtvy.* – *Živý.* – *Mŕtvý!*

Musí to mať oblečené, už je suché. – *Ešte je mokré, oskúšaj.* – *Ty máš mokré ruky.* – *Suché.*

d) zápor modálnych slovies bez zdôvodnenia pôsobí ako odmietnutie:

Mirka, prišiel list. – *Nechcem ho.*

Už môžeme? – *Nemôžete.*

e) otázkovou replikou sa dosahuje komunikatívny význam výčitky: *Čo si farboslepý?* (= zobral si kocky nevhodnej farby).

f) dôrazný nesúhlas deti dosahujú časticami *vôbec, určite* a vymedzovacími zámenami *nikdy, žiadny*;

g) nesúhlas s replikou predchádzajúceho hovoriaceho deti vyjadrujú aj ironizujúcimi osloveniami (*mladý pane, ťuťulo*) a vulgarizmami.

Záporová častica *nie* býva od nasledujúcej časti repliky často oddelená pauzou (nevyplnenou alebo vyplnenou parajazykovými zvukmi, príp. viacnásobným opakovaním slov, ktoré majú v detskom jazykovom prejave vysokú frekvenciu – *a, že, potom*). Myslíme si, že príčina pauzy po záporovej častici spočíva v tom, že dieťa síce vie, že s obsahom repliky predchádzajúceho hovoriaceho nesúhlasí, ale nie je schopné pohotovo jazykovo stvárniť svoju zamýšľanú repliku. V tzv. hezitačnej pauze, príp. počas opakovania slova, ktoré nevyžaduje veľké formulačné úsilie, dieťa plánuje pokračovanie obsahovo-pragmatického celku.

Ak hovoríme o vyjadrovaní negácie, treba doplniť i to, že už 5–6-ročné deti vyjadrujú nesúhlas nielen s obsahom repliky, ale aj s jazykovým vyjadrením:

A potom sa v blate bili / fuj, taký zablatení / a potom oni strieľali šípy pod vodu a potom bol koniec. – A potom, a potom, a potom (posmešne).

Aj ja by som sa chcel hrať, najradšej s legom, by som chcel mať doma sto lega, to je najlepšie. – Sto lega on povedal (ironicky).

Z toho možno usudzovať, že predpoklady na rozvoj metalingvistických schopností na konci predškolského obdobia už existujú. Metalingvistické schopnosti detí stredného detstva skúmal D. T. Hakes (porov. Plichtová, 1983), ktorý produkciu a porozumenie reči považuje za automatický proces, ale metalingvistické schopnosti sú riadené na vedomej úrovni.

Z uvedeného prehľadu vyjadrovania afirmatívnych a negatívnych vzťahov vyplýva väčšia rozmanitosť v odtienkoch negácie. To podľa nášho názoru súvisí s ontogenetickým vývinom reči, v ktorom sa opozícia objavuje skôr než súhlas. Vývin negácie je teda dlhší ako vývin afirmácie. V tejto súvislosti je zaujímavý postreh Tardeho, ktorý tvrdí: „Záliba v rozepři odpovídá dětskému instinktu, totožnému s oním, který se projevuje u koťat i u všech zvířecích mláďat. Avšak podíl rozepře se zmenšuje s dospíváním“ (porov. Mukařovský, 1941, s. 154).

Ak porovnáme naše zistenia o spôsoboch vyjadrovania súhlasu a negácie s údajmi T. Slamovej-Cazacovej (1966, s. 120–123), objavuje sa väčšia pestrosť a rozmanitosť v našom jazykovom materiáli. T. Slamová-Cazacová ako najpoužívanejší spôsob vyjadrenia súhlasu i nesúhlasu hodnotí opakovanie, ktoré často prechádza až do echolálického dialógu (opakovanie replík neprináša novú informáciu, je spôsobené nedostatkom argumentov, záľubou hrať sa s rečou, môže byť náhradou pre dieťa, ktoré nemá čo povedať). Echolálické opakovanie, ako vyplýva z materiálových záznamov T. Slamovej-Cazacovej, je typické pre nižšiu vekovú kategóriu (2–3 roky). V spôsoboch vyjadrovania súhlasu i nesúhlasu teda vidíme vývinový posun smerom k výraznejšiemu vyjadrovaniu odtienkov týchto komunikatívnych významov.

Okrem predmetového a situačného dialógu sme zaznamenali i také dialogické prejavy detí, ktoré by bolo možné umiestniť medzi obidva uvedené typy. Ide o pre-

chodný typ dialógu, ktorý sme nazvali sprievodný. Od situačného dialógu sa odlišuje tým, že sa rozvíja paralelne s inou činnosťou (v našom prípade počas kreslenia), ale nemá koordinačnú ani apelovú funkciu. Z hľadiska tematicko-obsahového usporiadania sme rozlíšili dva typy sprievodného dialógu: a) dialóg, ktorého tematicko-obsahové zložky priamo súvisia s vykonávanou činnosťou, b) dialóg, ktorého tematicko-obsahové zložky s činnosťou detí nesúvisia. Prechodný charakter sprievodného dialógu vidíme v tom, že v prípade a) je bližší situačnému dialógu, v prípade b) má skôr povahu predmetového dialógu.

V ďalšej časti sa obmedzíme len na tie osobitosti sprievodného dialógu, ktoré sme v predchádzajúcich typoch nepozorovali.

Počas kreslenia sme deti podnietili k tomu, aby sa vzájomne informovali o svojej práci. Táto na prvý pohľad nenáročná úloha vyžaduje od detí predškolského veku veľké úsilie. Dialóg o vlastných obrázkoch by musel viesť k využitiu opisného slohového postupu. V skutočnosti majú repliky detí vzťahujúce sa k obrázkom charakter enumerácie znázornených osôb a predmetov bez hierarchického usporiadania a vzájomných vzťahov:

Som nakreslila, jak sme sa išli sánkovať. To je pani učiteľka. Malá trieda sa nebola.
Aj aj som nakreslila, jak sa deti sánkujú.
A ja mám lyže, kopec a sánky.
Peťo, Peťo / a ja som tu napísal svoje meno.
A ja som nakreslila jak sme sa išli sánkovať, tu sú oblaky, sánky, slnko / ja som tu napísala svoje meno, to je Peťka Podolcová a to je Miško.
A ja mám lesy, štyri stromy či šesť, sane a tu ide Miško.

Repliky detí zároveň ukazujú, že detské vnímanie zážitku je komplexné, málo diferencované z hľadiska miesta a času, konkrétne a synkretické. (Tieto zistenia korešpondujú s údajmi psychológov. Uvádza sa, že obdobie synkretizmu trvá až do 8 rokov; porov. Příhoda, 1971, s. 70.)

Iste nie je náhodné, že po pokuse o opis obrázkov deti plynulo prešli k novému obsahovo-pragmatickému celku: najprv k rozprávaniu o zážitku, ktorý bol námetom kresby, potom k rozprávaniu iných prežitých udalostí v rodine, v meterskej škole, k rozprávkovým námetom. Tým sa vlastne potvrdzuje, že deti majú zo začiatku bližšie k rozprávaniu než k opisu. Príčina spočíva už v spomínanom synkretizme a konkretizme a v uprednostňovaní dynamického pred statickým. Pre dieťa na konci predškolského obdobia je zrejme jednoduchšie postrehnúť priebeh udalostí v čase, než vystihnúť a pomenovať vzťahy existujúce v tom istom čase popri sebe. V tom vidíme príčinu, že dialóg detí sa čoskoro posunul bližšie k predmetovému dialógu a tematicko-obsahovou výstavbou sa úplne vzdialil od činnosti, ktorej sa deti práve venovali.

Naším cieľom bolo upozorniť, že pri poznávaní detskej reči nestačí vychádzať len z nepripravených monologických prejavov alebo z didaktickej komunikácie počas vyučovacích hodín, ale že zaujímavým zdrojom informácií je vzájomný dialóg detí v mikrosituáciách. Pokúsili sme sa ukázať niektoré osobitosti výstavby dialógu detí na konci predškolského a na začiatku školského veku.

Uvedené tri typy dialógu nepovažujeme za úplnú klasifikáciu detského dialógu. Rozdiely medzi nimi však ukazujú, že schopnosť dialogickej komunikácie 5–6-ročných detí je priamo úmerná miere situačnej zakotvenosti dialógu (najbohatšia dialogická komunikácia je v situačnom dialógu) a že rozhranie mladšieho a stredného detstva je obdobím, v ktorom je dialogická komunikácia detí poznačená prvkami tzv. egocentrickej reči (dôkazom je výstavba predmetového dialógu a sčasti aj sprievodného dialógu).

Literatúra

KESSELOVÁ, J.: Výstavba dialógu detí (I). Slovenská reč, *57*, 1992, s. 269–277.
MUKAŘOVSKÝ, J.: Kapitoly z české poetiky. Praha, Melantrich 1941, s. 145–180.
MÜLLEROVÁ, O.: Otázka a odpoveď v dialógu. Slovo a slovesnost, *43*, 1982, s. 200–212.
PLICHTOVÁ, J.(rec): Hakes, D. T., The development of matalinguistic abilities in children. Berlin, Springer-Verlag 1980. 119 s. In: Jazykovedný časopis, *34*, 1983, s. 87–89.
PŘÍHODA, V.: Ontogeneze lidské psychiky. I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1971, s. 70, 74.
SLAMOVÁ-CAZACOVÁ, T.: Dialog u dětí. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 151 s.

Ladislav Trup – František Kočiš

VÝSLOVNOSŤ PORTUGALSKÝCH OSOBNÝCH MIEN V SLOVENČINE

1. V tejto štúdii nadväzujeme na príspevok Á. Kráľa – J. Bartoša (1989), v ktorom sa zaoberajú výslovnosťou francúzskych osobných mien v slovenčine. Ich príspevok bol koncipovaný ako súčasť alebo ako začiatok série podobných príspevkov, v ktorých sa mala pertraktovať problematika výslovnoti cudzích slov a osobitne osobných mien v slovenčine. Po tomto príspevku sa však v seriáli nepokračovalo zaiste z dôvodov inej pracovnej zaneprázdnenosti alebo iných pracovných povinností autorov a, pravda, aj pre pomery v slovenskej jazykovede po roku 1989, v ktorých sa aj vinou pochybenej orientácie vedúcich jazykovedcov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV i na filozofických a pedagogických fakultách nepokračovalo v niektorých sľubne začatých vedeckých programoch, no najmä vo vedeckej spolupráci jazykovedcov spomenutých inštitúcií.

Keď na začiatku uvádzame, že v štúdii sa nadväzuje na príspevok Á. Kráľa a J. Bartoša, máme predovšetkým na mysli zovšeobecnené princípy kultivovanej slovenskej spisovnej výslovnosti v jej neutrálnom štýle a na ich základe formulované pravidlá preberania cudzích mien v slovenčine z hľadiska ich výslovnosti a ďalej najmä východiskové pravidlo (2.1), že „pri preberaní výslovnosti cudzieho mena sa

vychádza z jeho znenia (nie z ortografie) v odovzdávajúcom (východiskovom) jazyku (porov. s. 24–25)".

Na uverejnenie v Slovenskej reči sú už pripravené príspevky o výslovnosti španielskych, talianskych a rumunských osobných mien v slovenčine.

2. Správnej výslovnosti portugalských slov, a to predovšetkým vlastných podstatných mien sa až do nedávnej minulosti u nás venovala iba minimálna pozornosť. Vyplýva to jednak z rázu portugalského jazyka, ktorý bol u nás pomerne málo známy a rozšírený, jednak z toho, že kontakty s portugalofónnym svetom boli len málo intenzívne. Prostredníctvom hromadných oznamovacích prostriedkov sa dnes už stretávame s viacerými portugalskými vlastnými menami, ktorých výslovnosť, ako sa ukazuje, nám nezriedka spôsobuje isté ťažkosti.

Portugalčina, ako je známe, patrí medzi románske jazyky. Hovorí sa ňou v Portugalsku (10 300 000 obyvateľov – údaj z roku 1988), v Brazílii (153 321 000 obyvateľov – údaj z roku 1991), ale aj v bývalých portugalských državách a sférach vplyvu v Ázii i v Afrike (Diu, Damão, Goa, Macao, Timor, Kapverdské ostrovy, Angola, Mozambik, Guinea-Bissau).

3. Výslovnosť portugalských samohlások

a: vyslovuje sa ako v slovenčine: *Alberto [albertu], Torga [torga];*

e: pre portugalské otvorené a zatvorené *e* navrhujeme v slovenčine bežnú výslovnosť *[e]: Boléo [boleu], Ferro [ferru], Abreu [abreu], Inês [ineš], Rezende [rezende], Ataíde [atajde], Tomé [tomé], José [žuzé]* a pod. Samohláska *e* sa číta ako *[i]* v neprízvučnej slabike pred samohláskou alebo ak je v nasledujúcej slabike prízvučné *i*: *Beato [biatu], Eleazar [eliazar], Vedir [vidir];*

i: vyslovuje sa ako v slovenčine: *Pinto [pintu], Covilham [koviľam], Aniceto [anisetu];*

o: pre portugalské otvorené i zatvorené *o* navrhujeme v slovenčine bežnú výslovnosť *[o]: Oliviera [olivejra], Costa [košta];* ako *[u]* sa číta najmä v pozícii na konci slova: *Aquilino [akilinu], Delgado [delgadu],* ako aj v neprízvučných slabikách: *Soares [suareš], Moacir [muasir], José [žuzé];* v spojení *ou* sa číta ako *[ó]: Sousa [sóza], Moura [móra];*

u: táto samohláska sa vyslovuje rovnako ako v slovenčine: *Cunha [kuňa], Duarte [duarte].*

V portugalčine nie sú na rozdiel od slovenčiny dlhé samohlásky. Prízvučné samohlásky sú síce o niečo dlhšie ako neprízvučné, ale nedosahujú dĺžku našich dlhých samohlások.

4. Výslovnosť portugalských spoluhlások

b, d, f, k, p, t, v: výslovnosť je totožná s ich výslovnosťou v slovenčine: *Brito [britu], Clarinda [klarinda], Serafim [serafim], Kenupp [kenup], Pereira [perejra], Tomé [tomé], Saraiva [sarajva];* spoluhlásky *d, t* pred *i* sa vyslovujú tvrdo: *Baptista [baptišta], Hirondino [irondinu];*

c: pred *a, o, u* a pred spoluhláskou sa číta ako *[k]: Carvalho [karvaľu], Correia [korreja], Cutinho [kutiňu], Cruzeiro [kruzejru];* pred *e, i* sa vyslovuje ako *[s]: Vicente [visente], Graciliano [grasiljanu]; c* sa vyslovuje ako naše *[s]* aj vtedy, ak je opatrené

osobitným znamienkom cédillom (tzv. háčikom pod písmenom; *cedilha*, porov. fr. *cédille)*, ale len v postavení pred *a, o, u: Gonçalves [gonsalveš], Maçura [masura], Lourenço [lórensu]*; v spojení s nasledujúcou spoluhláskou *h*, teda v skupine *ch*, sa číta ako *[š]: Chichorro [šišoru], Pacheco [pašeku], Machado [mašadu];*

g: ako slovenské *[g]* sa vyslovuje pred samohláskami *a, o, u: Algarve [algarve], Gomes [gomeš], Gustavo [gustavu];* ako *[ž]* sa vyslovuje pred *e, i: Angélica [anželika], Gilmar [žilmar], Girão [žirau];* v skupinách *gue, gui* sa spoluhláska *g* vyslovuje ako *[ge], [gi]: Guedes [gedeš], Nogueira [nogejra], Guimarães [gimarajnš];* výslovnosť *[g]* sa zachováva v spojení s polosamohláskovým *u* v skupinách *gua, guo: Eguaras [eguaraš], Guadalupe [guadalupe], Taguorro [taguoru]* atď.;

h: v dôsledku vývoja latinských spoluhlások sa spoluhláska *h* v portugalčine nevyslovuje, podobne ako aj vo francúzštine (porov. „h muet") či v španielčine. Hrdelné (laryngálne) *h* v spisovnej (klasickej) latinčine prechodom do ľudovej (vulgárnej) latinčiny zaniklo a tento proces sa odrazil aj vo vznikajúcich románskych jazykoch, porov. napr.: klasická latinčina má slovo *heri* (včera) > vulg. lat. **eri* (špan. *ayer*, fr. *hier*, rum. *ieri*, tal. *ieri*, port. *ontem*); iný príklad: klasická latinčina má slovo *homō* (človek, muž) > vulg. lat. **omo* (špan. *hombre*, fr. *homme*, rum. *om*, tal. *uomo*, port. *homem*) atď. Portugalské osobné mená *Herculano, Henriqueta* atď. teda vyslovíme *[erkulanu], [enrriketa];*

j: znie vždy ako slovenské *[ž]: Júlio [žulju], Jorge [žorže], Trevejo [trevežu]* a i.;

l: vyslovuje sa približne ako naše *[l]: Lema [lema], Castelo [kastelu]*; s nasledujúcim *h* (teda v skupine *lh*) sa pri artikulácii jazyk opiera hrotom o dolné rezáky a chrbtom sa kladie na tvrdé podnebie. Zvuková podoba tejto grafémy sa bude teda približne zhodovať so slovenským *[ľ]: Carvalho [karvaľu], Castilho [kastiľu], Magalhães [magaľajnš];*

m: v slabike s nasledujúcou samohláskou sa vyslovuje rovnako ako v slovenčine: *Macedo [masedu], Morais [morajš];*

n: vyslovuje sa ako naše *[n]* v slabike s nasledujúcou samohláskou: *Neto [netu], Nabarro [nabarru];* portugalská spoluhláska *n* sa v skupine *nh* vyslovuje ako slovenské *[ň]: Nunho [nuňu], Cunha [kuňa];*

q + u: pred *e, i* sa vyslovuje ako naše *[k]: Raquel [rakel], Quental [kental], Joaquim [žuakim], Aquilino [akilinu];* s polosamohláskovým *u* pred *a, o* sa vyslovuje približne ako *[kua], [kuo]: Torquato [torkuatu], Quadros [kuadroš].* Toto písmeno sa píše vždy ako *qu;*

r: na začiatku slova, uprostred slova po *l, n, s* a v písanej podobe ako *rr* sa vyslovuje ako viackmitové *r* (označené ako *rr*): *Ribeiro [rribejru], Torres [torreš], Rafael [rrafael], Henriqueta [enrriketa], Ferreira [ferrejra], Israel.[ižrrael];* ako slovenské *[r]* sa vyslovuje vo všetkých ostatných prípadoch: *Vítor [vitor], Margarida [margarida], Maria [marja];*

s: vyslovuje sa ako slovenské *[z]* v postavení medzi dvoma samohláskami: *José [žuzé], Rosa [roza], Isabel [izabel];* ako naše *[ž]* sa číta uprostred slova pred znelými spoluhláskami: *Lisboa [ližboa], Israel [ižrrael];* ako *[š]* sa vyslovuje pred neznelými

spoluhláskami: *Nascimento [našimentu], Costa [košta]* a na konci slova pred pauzou: *Freitas [frejtaš], Gomes [gomeš];* vo všetkých ostatných prípadoch sa portugalská spoluhláska *s* vyslovuje ako naše *[s]: Silva [silva], Gaspar [gaspar], Afonso [afonsu], Pessoa [pesoa];*

x: vyslovuje sa ako naše *[š]* po samohláske, po dvojhláske, na začiatku slova a niekedy aj v predpone *ex* + spoluhláska: *Teixeira [tejšejra], Xavier [šavjer], Mexia [mešja], Alexander [alešander];* ako naše *[ks]* sa vyslovuje iba v niektorých slovách typu *tórax [toraks]* = hrudník, *fixo [fiksu]* = pevný, *anexo [aneksu]* = príloha a pod.; ako *[s]* sa takisto vyslovuje iba v niektorých slovách: *próximo [prosimu]* = budúci, *máximo [masimu]* = najväčší atď.;

z: vyslovuje sa ako naše *[z]* na začiatku slova a uprostred slova medzi samohláskami: *Zorro [zoru], Zeno [zenu], Eleazar [eliazar];* na konci slova pred pauzou sa číta ako *[š]: Cruz [kruš].*

5. Výslovnosť portugalských nosoviek

Osobitnosťou portugalčiny sú nosovky, ktorých výslovnosť je dosť zložitá. Ako nosovky sa môžu vyskytovať všetky samohlásky: *a, e, i, o, u.*

Portugalské nosové samohlásky *[ã], [ẽ], [ĩ], [õ], [ũ]* sa v spisovnej slovenčine vyslovujú ako spojenia príslušnej nenosovej samohlásky *a, e, i, o, u* so spoluhláskou *n* alebo *m.*

Portugalská nosová samohláska *[ã]* sa vyslovuje na mieste, kde je v písme skupina *am* (na začiatku, uprostred i na konci slova) či *an* (v začiatočnej slabike alebo uprostred slova). V slovenčine sa tu vyslovuje spojenie *[am], [an]: Ambrosio [ambrozju], Antonio [antonju], Fernando [fernandu];* nosové *[ã]* sa graficky označuje aj ako *ã* (na konci slova a pred koncovým *-s*). V slovenčine sa vysloví *[an]: Maçãs [masanš], Irmã [irman].*

Portugalské nosové *[ẽ]* sa vyslovuje na mieste, kde je v písme *em, ém, en.* V slovenčine sa tu vyslovujú skupiny *[em], [en]: Mem [mem], Mendonça [mendonsa], Henriqueta [enriketa].*

Portugalské nosové *[ĩ]* sa vyslovuje na mieste, kde je v písme *im, in.* V slovenčine sa vyslovuje ako *[im], [in]: Carminda [karminda], Martim [martim], Benjamim [benžamim]* atď.

Portugalská nosovka *[õ]* sa vyslovuje na mieste, kde je v písme *om, on.* V slovenčine sa namiesto nosovej výslovnosti vyslovujú skupiny *[om], [on],* napr.: *Monteiro [montejru], Fonseca [fonseka], Tombro [tombru].*

Portugalská nosovka *[ũ]* sa vyslovuje na mieste, kde je v písme *um, un.* V slovenčine sa vyslovujú skupiny *[um], [un],* napr. *Umbral [umbral], Cunha [kuňa].*

6. Výslovnosť portugalských dvojhlások a trojhlások

6.1. V portugalčine existuje viacero dvojhlások, ktoré sa delia na dve základné skupiny: klesavé a stúpavé. Pri klesavých je zvukové centrum na prvej z obidvoch samohlások, pri stúpavých je na samohláske druhej.

Portugalské dvojhlásky sú zoskupením nízkej *[a]* alebo stredovej *[e, o]* samohlásky s vysokou *[i, u],* alebo zoskupením dvoch vysokých samohlások. Prvkom, ktorý nie je jeho zvukovým centrom, je teda vždy niektorá z vysokých samohlások.

Tá sa v tomto prípade vyslovuje ako polosamohláska, t. j. má menej výraznú samohláskovú kvalitu. Na zjednodušenie ju označujeme *[j]* alebo *[u]*, ale výslovnosť polosamohlások, ktorá je veľmi rýchla, sa k ich artikulácii iba približuje. Nemožno preto napr. úplne stotožňovať výslovnosť slovenského *kraj* (*a* + spoluhláska *j*) a portugalského *pai* (otec), kde je artikulácia druhého prvku dvojhlásky nedokonalá a k výslovnosti *[j]* iba smeruje.

Pri zoskupení dvoch vysokých samohlások je zvukové centrum na prvej z nich.

Všetky portugalské dvojhlásky sa môžu vyskytovať v prízvučných i neprízvučných slabikách.

Klesavé dvojhlásky: *ai*, vysl. *[aj]: Paiva [pajva], Naír [najr]; au*, vysl. *[au]: Cláudio [klaudiu], Augusto [auguštu]; ei*, vysl. *[ej]: Ribeiro [ribejru], Oliveira [olivejra]; eu*, vysl. *[eu]: Eugenio [euženiu], Abreu [abreu]; oi*, vysl. *[oj]: Boito [bojtu], Coimbra [kojmbra]; ou*, vysl. *[ó]: Sousa [sóza], Moura [móra]; iu*, vysl. *[iu]: Fiúza [fiuza]; ui*, vysl. *[uj]: Rui [ruj], Luísa [lujza]*.

V dvojhláske *ou* je polosamohláska *[u]* len slabo počuteľná, takže sa výslovnosť tejto dvojhlásky často blíži zatvorenému *o*. Dvojhláska *[au]* má tiež podobu *ao*.

Stúpavé dvojhlásky: *ia*, vysl. *[ja]: Maia [maja], Cornelia [kornelja]; ua*, vysl. *[ua]: Eguaras [eguaraš], Eduardo [eduardu]*.

Menej časté sú dvojhlásky *ie [ie], io [io], ue [ue]*, napr. *Viegas [viegaš], Miolho [mioľu], Manuel [manuel]* atď.

Okrem týchto dvojhlások má portugalčina ešte nosové dvojhlásky, ktoré sú ďalšou charakteristickou črtou portugalskej fonetiky. Všetky sú klesavé: *ão*, vysl. *[au]: Aragão [aragau], Brandão [brandau]; ãe*, vysl. *[ajn]: Guimarães [gimarajnš], Magalhães [magaľajnš]; õe*, vysl. *[ojn]: Simões [simojnš], Camões [kamojnš]*.

Všetky tieto dvojhlásky sa vyskytujú v prízvučných i neprízvučných slabikách. Najfrekventovanejšia z nich je *ão*.

6.2. V portugalčine sú časté aj trojhlásky, t. j. zoskupenie troch samohlások v jednej slabike. Prostredná samohláska je vždy zvukovým centrom trojhlásky; okolité zložky sa vyslovujú ako polosamohlásky. Výslovnosť trojhlások nie je jednoduchá – pre Slováka tým skôr, že v slovenčine trojhlásky neexistujú.

Tak ako dvojhlásky, aj trojhlásky sú jednak nenosové, jednak nosové. Vyskytujú sa hlavne v prízvučných slabikách.

Nenosové trojhlásky sú tri: *uai*, vysl. *[uaj]: Paraguai [paraguaj], Uruguai [uruguaj]; uei*, vysl. *[ej]: Figueiredo [figejredu]; Nogueira [nogejra]; iei*, vysl. *[iej]: Vieira [viejra]*.

Nosové trojhlásky sú dve: *uão*, vysl. *[uau]: Naduão [naduau]; uõe*, vysl. *[uo]: Lamuões [lamuojnš]*.

Na záver treba povedať, že vo výslovnosti portugalských osobných mien sa vyskytujú rozličné nepravidelnosti, takže uvedené pravidlá neplatia bezvýnimočne. Tieto nepravidelnosti sú okrem iného dané aj dosť podstatnými rozdielmi medzi európskou a brazílskou portugalčinou (nehovoriac o varinatoch portugalčiny v ostatných častiach sveta). Rozdiely sa týkajú všetkých jazykových plánov, nevynímajúc zvukový. Vzhľadom na obmedzený priestor nebolo možné uvedenú problematiku

vyčerpať úplne. Pri riešení jednotlivých fonetických javov sme sa snažili zásadne vychádzať z európskej, teda nie z brazílskej či inej normy.[1]

Literatúra

KRÁĽ, Á. – BARTOŠ, J.: Výslovnosť francúzskych osobných mien v slovenčine. Slovenská reč, *54*, 1989, s. 22–29.

Konštantín Palkovič

MARTIN ČULEN A SLOVENČINA

V máji tohto roku uplynulo 170 rokov od narodenia Martina Čulena, významného pedagóga a národného buditeľa. M. Čulen je známy ako profesor a riaditeľ gymnázií v Bratislave, Satmare (Satu Mare), Levoči, no najmä v Banskej Bystrici (1851–1856 a 1862–1867) a Kláštore pod Znievom (1869–1874). Významná je aj jeho verejná činnosť. Ako študent založil vo Viedni Slovanskú knižnicu a slovenský spolok, v roku 1848 sa zúčastnil na Slovanskom zjazde v Prahe, dva razy kandidoval na poslanca uhorského snemu, bol jedným z osnovateľov petície 21 spišských miest k uhorskému snemu za národnostné práva (1868), viedol slovenskú delegáciu na otvorenie záhrebskej univerzity (1874), bol vedúcim delegácie k panovníkovi (1885), bol spoluzakladateľom a funkcionárom Matice slovenskej, Spolku sv. Vojtecha a iných kultúrnych ustanovizní. Patril medzi popredné slovenské osobnosti a nazývali ho druhým Štúrom.

Zaslúžil sa aj o rozvoj a používanie spisovnej slovenčiny medzi mladou generáciou. V jeho Slovanskej knižnici vo Viedni bola Bernolákova gramatika, Hurbanova Nitra i Štúrova kniha Nárečja slovenskuo. Spolu s Františkom Mrázom, stredoškolským profesorom, pre martinské národné zhromaždenie roku 1861 v Satmare vypracoval návrhy na používanie slovenského jazyka v cirkvi, na súdoch, v úradoch, na verejných zhromaždeniach a v školách. V 13. bode týchto návrhov sa uvádza: „Nech sa založí jedna slovenská akadémia, a dokiaľ by sa táto nezmenila v univerzitu, nech sa na peštianskej univerzite pre hlavné predmety slovenskí docenti ustanovia."

[1] Pri výklade o výslovnosti sme čerpali z týchto prameňov: KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 626 s.; HONZÁLKOVÁ, M. – ROMPOLT, M.: Čteme je správně? Slovníček výslovnosti cizích jmen. Praha, Albatros 1981. 340 s.; BUCHTELOVÁ, R. a kol.: Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník. Praha, Academia 1978. 318 s.; TRUP, L.: O výslovnosti niektorých vlastných portugalských mien. Kultúra slova, *3*, 1976, s. 87–88; HAMPL, Z.: Učebnice portugalštiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1971. 614 s.; JINDROVÁ, A. – POKORNÁ, M.: Učebnice portugalštiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1992; Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 533 s.; ALMEIDA COSTA, J. – SAMPAIO E MELO: Diccionário da Língua Portuguesa. 6. a edição. Porto, 1984.

Bol osnovateľom petície Za postavenie Slovákom vyšších škôl aspoň podľa takej miery, akú neprajník slobody Bach oproti Maďarom užíval (1869). Žiadosť bola určená Ministerstvu osvety a vyučovania v Budíne. Okrem iného sa v nej M. Čulen dožadoval zriadiť „5 čistoslovenských a 6 poloslovenských reálnych gymnázií".

Čulenovou a Moysesovou zásluhou sa roku 1862 banskobystrické gymnázium poslovenčilo. Počas Čulenovho riaditeľovania tu pôsobili také známe osobnosti v dejinách slovenského jazyka, ako bol Fraňo Mráz, Jozef Loos, Emil Černý a iní slovenskí profesori. M. Čulen sa staral o zdokonaľovanie študentov v slovenčine aj na gymnáziu v Levoči.

Ako spoluzakladateľ a riaditeľ nižšieho slovenského gymnázia v Kláštore pod Znievom, prvého reálneho gymnázia v Uhorsku, venoval v učebnom pláne veľkú pozornosť aj slovenčine. V prvých dvoch triedach sa vyučovala slovenčina tri hodiny do týždňa. V prvom ročníku sa preberalo tvaroslovie podstatných mien, prídavných mien, zámen a čísloviek, v druhom ročníku „všestranný rozbor časoslovia" (slovesa) a ostatné časti reči. Na gramatický rozbor sa predpisovala čítanka E. Černého a ako učebnica gramatika F. Mráza. V treťom ročníku sa v osnovách uvádza skladba a príležitostné porovnávanie slovenčiny s inými slovanskými „nárečiami". Okrem tohto prezieravo voleného učiva sa mali preberať jednoduché písomnosti. Vo štvrtom ročníku sa žiada opakovať tvaroslovie a skladbu a k tomu pristupuje prehľad dejín slovenskej literatúry. Vo dvoch vyšších triedach sa pre slovenčinu určujú dve hodiny do týždňa.

M. Čulen prispel k rozvoju slovenčiny na svojej škole aj tým, že vydal prvú slovenskú učebnicu matematiky s názvom *Počtoveda* ... (1866). Najprv vydal učebnicu *Arithmetika* (1854) v češtine, preto aj v slovenskom prepracovanom vydaní sa vyskytujú niektoré bohemizmy, ako *ponevač, kdežto, čili*. Niektoré z nich mali oporu v Čulenovom rodnom záhorskom nárečí, napr. *možno-li, jejich* (ich), *jestli, trúba* (rúra). Pri niektorých sa uvádzajú synonymné slovenské výrazy: *sklep (pivnica), krychlové (kockové) siahy*, prípadne sa strieda český výraz so slovenským: *delník – robotník*.

Typické stredoslovenské formy, ako *riasť, jedon, žiadon, daska, ortuť, sriebro, žito* (raž), *dohán*, nadmerné používanie typických slovenských grafém *ô* a *ä*: *pôl, môhol, staväť, do sebä, väža*, poukazujú na jazykovú apretáciu textu, ktorej autorom bol asi Stredoslovák, resp. znalec strednej slovenčiny. Formy, ako *Récko, stát, Rimansko, június, július*, slová so zdvojenými spoluhláskami *gramm, gumma, porcellán, million*, ale aj tvary *dvacať, myslet'* svedčia o vtedajšom úze.

M. Čulen si musel utvoriť slovenskú matematickú terminológiu. Niektoré jeho termíny sa používajú podnes, napr. *delenec, deliteľ, podiel, menšenec, menšiteľ, rozdiel, zlomok, násobenec, násobiteľ, súčin*. Zavedené termíny M. Čulen vysvetľuje cudzím alebo domácim známejším ekvivalentom, napr. *bod (punkt), množstvo (Vielheit), výsled čili rezultát, súčet (Summe), násobenie čili multiplikácia, sčítanie čili addicia*.

Niektoré použité termíny zastarali, resp. vôbec sa neujali, napr. *počtoveda* (aritmetika), *rovňa* (rovnica), *rovnadlo* (znamienko rovnosti), *jednorka* (Einheit), *násobidlo* (znamienko násobenia, x), *nička čili nulla, počet zo sta* (percento).

Aj v príkladoch na riešenie úloh sa vyskytujú niektoré dnes nezvyčajné výrazy. Niektoré z nich autor v zátvorke vysvetľuje, napr. *beh (kurs) peňazí, novák (rekrút), poručenstvo (závet), úrokovňa (Sparkasse), srovnalosť (proporcia), smenidlo (Tauschmittel),* iné nie sú vysvetlené: *cenidlo, dusičník*. Okrem toho sa v príkladoch vyskytujú také slová, ako *drevokupec, priekupčilec, rýchloposol, vínokupec, octár, paroloď, obnáša* (obsahuje), *rozlúštenie* (riešenie), ako aj staré názvy mier, váh a platidiel: *lôt, míla, stopa, palec, lakeť, okov, holba, más, žajdlík, hrivna* (marka), *toliar, kvintlík, dvojzlatník*.

M. Čulen mal zmysel pre jazykové otázky, ako to ukazuje jeho posudok učebnice maďarčiny pre slovenské školy, ktorú vydal Leopold Thull r. 1865 v Pešti. V tom istom roku vyšla v Pešťbudínskych vedomostiach (č. 28–30) Čulenova recenzia tejto knihy, pričom recenzent cituje učebnicu slovenčiny od F. Mráza. Vyčítajú sa tu autorove chyby proti maďarčine, nedostatky, ktoré sa nesmú vyskytovať v učebnici maďarčiny pre Slovákov, a iné nedostatky. Recenzia je dobrým príspevkom k problematike vyučovania geneticky vzdialeného jazyka, akým je maďarčina pre Slovákov. Čulenove postrehy si zaslúžia pozornosť aj dnešných autorov učebníc maďarčiny pre Slovákov, ako aj slovenčiny pre Maďarov.

M. Čulen sa zaslúžil o rozvoj spisovnej slovenčiny nielen svojou pedagogickou a organizačnou prácou, ale aj svojím pokusom o tvorbu matematickej terminológie. Bohatstvo slovnej zásoby jeho učebnice nás oprávňuje navrhnúť, aby sa pri príprave veľkého slovníka slovenského jazyka brali do úvahy aj podobné prvé slovenské učebnice.

DISKUSIE

Eva Tibenská

TYPIZÁCIA VÝKLADU VÝZNAMOV (PREDOVŠETKÝM SLOVESNÝCH) VO VÝKLADOVOM SLOVNÍKU

1. Výklad významu lexikálnej jednotky (ďalej LJ) je metajazyková informácia založená na podrobnej analýze pomenovanej skutočnosti, poznatkov o nej a jazykového materiálu, a to dokladového, excerpčného (v tomto prípade ide o analýzu na úrovni reči) a lingvistického (tu ide o analýzu systémových vzťahov na úrovni jazyka, o analýzu čiastkových podsystémov v rámci lexikálneho, slovotvorného, morfologického a syntaktického podsystému jazyka, ako aj o analýzu lexikografických prác teoretického aj praktického charakteru, najmä výkladových slovníkov). Analýza systémových vzťahov na úrovni jazyka (langue) zahŕňa v sebe odhaľovanie vzťahov k iným významom tej istej polysémickej lexémy, k rovnakým, podobným alebo typovo zhodným, tematicky príbuzným, ďalej k nadradeným alebo podradeným, protikladným či konverzívnym významom iných LJ (tu aj slovotvorne motivovaných), k LJ s podobnou, typovo zhodnou spájateľnosťou, s rovnakým morfologickým stvárnením (napr. pri neosobných slovesách alebo pri osobných slovesách v neosobnom použití). Analýza systémových vzťahov ďalej v sebe zahŕňa skúmanie vzťahu medzi významom a formou danej LJ. Pri slovotvorne motivovaných slovách to znamená skúmanie vzťahov k onomaziologickej báze, k LJ odvodeným od tej istej onomaziologickej bázy a k LJ odvodeným rovnakým slovotvorným postupom či k LJ obsahujúcim rovnaký slovotvorný prostriedok, napr. slovotvornú príponu *-č*.

Ak význam chápeme ako „intersubjektový, nocionálno-pragmatický, jazykovo vytváraný a štruktúrovaný obsah vedomia" (Filipec – Čermák, 1985, s. 65), do jazykovej informácie tvoriacej výklad významu LJ musíme zahrnúť aj poznatky o pragmatických zložkách významu, o sekundárnych významoch, o odtienkoch spojených s pozitívnym alebo negatívnym hodnotením pomenovanej skutočnosti, s asociáciami a konotáciami spätými s hlavným významom.

Vo výklade významu sa občas odzrkadlí aj subjektívne poznanie pomenovanej skutočnosti (denotátu) lexikografom, založené na jeho pozorovaní a vlastnej skúsenosti, keď sa mu napr. červená farba spája s farbou krvi, biela farba s farbou čistého snehu a strach s nepríjemným pocitom. Naopak, informácie o menej známom denotáte lexikograf čerpá z encyklopedických príručiek, terminologických slovníkov, z vedecko-popularizačných prác a školských učebníc, ak nie sú predmetom excerpcie a netvoria tak súčasť dokladového materiálu.

Lexikografická informácia o význame LJ (monosémického slova alebo lexie polysémického slova) vo výkladovom slovníku istého jazyka má však byť spracovaná

tak, aby bola zrozumiteľná bežnému používateľovi tohto jazyka. Pod bežným používateľom sa spravidla myslí stredoškolsky vzdelaný človek, menej presne „stredne inteligentný nositeľ jazyka" (v terminológii J. D. Apresiana, 1974). Tomu má zodpovedať nielen výber slov tvoriacich jazyk výkladu, ale predovšetkým spôsob spracovania informácie o význame analyzovanej LJ. Vedecké poznanie denotátu a encyklopedické vedomosti o ňom sa majú pretransformovať na takú úroveň, aby zodpovedali bežnému, naivnému poznaniu (Apresian, 1974, s. 58) alebo „ľudovej" definícii, t. j. jednoduchej odpovedi na otázku „Čo je X?" (Wörterbücher, 1989, s. 566).

Podstata lexikografickej (metajazykovej) informácie spočíva v ekvivalentnom pretlmočení významu do jazyka výkladu, predovšetkým na základe perifrázovania, čím sa explicitnejším spôsobom odhalí spojenie medzi istou formou a istým významom. Analógiu nášho chápania výkladu, aplikovanú na výklad významu syntaktických konštrukcií, nájdeme v monografii J. V. Paducvovej (1974, s. 12). Okrem perifrázovania sa vo výklade uplatňuje parafrázovanie (napr. pri nahradení výkladu synonymom) a sémantizácia, t. j. doplňujúce a spresňujúce či obmedzujúce údaje všeobecnej platnosti.

Správny výklad umožňuje používateľom eliminovať z textu dané slovo, resp. lexiu, alebo použiť slovo, lexiu v texte správne nielen z vnútrojazykového hľadiska, ale aj vo vzťahu k denotátu a k zámeru používateľa. Podľa J. D. Apresiana (1974) sa výklady overujú schopnosťou objasniť sémantickú správnosť – nesprávnosť a iné sémantické vlastnosti výpovedí, ako aj schopnosťou objasniť perifrastické a iné sémantické vzťahy medzi výpoveďami. Z tohto hľadiska je dôležitá požiadavka, aby výklad významu LJ bol uvedený do súladu s istými modelmi syntaktickej spájateľnosti LJ, tvoriacimi súčasť dokladovej, resp. exemplifikačnej časti slovníkovej state. J. Filipec – F. Čermák (1985) hovoria o typizácii manifestácie významu, založenej na výskume v oblasti použitia (ide o výskum zameraný na valenciu, slovnodruhovú spájateľnosť, kontextovú spájateľnosť, a to sémantickú a lexikálnu). A tak kým výklad je rezultát lingvistickej práce, na základe ktorej kontextový význam prechádza úrovňou konfrontácie a zovšeobecnenia, čím sa presúva z úrovne parole na úroveň langue, v exemplifikačnej časti slovníkového hesla sa význam opäť presúva na úroveň parole, i keď v podobe typizovaného kontextu.

Požiadavka adekvátnosti výkladu je spätá s požiadavkou jeho typizovanej podoby. Ak je totiž výklad adekvátny, t. j. ak zohľadňuje všetky interné aj externé systémové vzťahy vykladaného významu a aj jeho mimojazykové vzťahy a ak sa na jeho realizáciu používajú adekvátne výrazové prostriedky (jednoduchá syntax a slová s elementárnymi významami, ktoré explicitne vyjadrujú všetky podstatné vlastnosti definovaného významu, iba tie vlastnosti a žiadne iné), v konečnom dôsledku je zabezpečená typizácia výkladu, teda typovo zhodné spracovanie a výrazovo totožné a jednotné stvárnenie rôznym spôsobom príbuzných významov. Docieliť adekvátnosť a typizovanosť výkladu, to je méta, o ktorú sa usilujú všetci tvorcovia výkladových slovníkov, no ktorú nikdy nedosiahnu úplne. „Slovník nikdy nie je celkom taký, aký ho autor chce mať, dokonca ani vtedy nie, ak je slovník jeho srdcovou záležitosťou" (Wierzbicka, 1987, s. 30).

Príčiny sú trojaké. Prvú z nich vidíme v tom, že autor výkladu nezohľadní alebo dostatočne nezohľadní niektoré z mimojazykových alebo jazykových vzťahov vykladaného významu. Ak si uvedomíme, že obsah LJ zahŕňa v sebe hodnoty referenčné, pragmatické, štylistické a systémovo-štruktúrne, vidíme, že ide o celú množinu vzťahov. Len v rámci systémovo-štruktúrnej hodnoty ide o vzťahy k forme, pri slovotvorne motivovaných slovách o vzťahy medzi motivujúcimi a motivovanými LJ, ďalej ide o vzťah ku gramatickým významom, a to interným (morfologickým) a externým (syntakticko-valenčným a syntagmatickým), o paradigmatické systémové vzťahy (vzťahy k synonymným, opozitným, pojmovo nadradeným alebo podradeným, tematicky príbuzným, kvázisynonymným, konverzívnym významom) a o vzťahy k ostatným významom polysémickej lexémy či o vzťahy k polysémickým lexémam s typovo zhodným významovým členením. V lexikografickej praxi to predpokladá vyčerpávajúcu analýzu vnútrolexémových, vnútrojazykových a mimojazykových vzťahov monosémického slova či lexie polysémického slova.

Veľký rozsah lexikografických diel, zapojenosť viacerých autorov do ich realizácie, to sú hlavné príčiny toho, že v rámci slovníka ako celku (jeho makroštruktúry) dochádza k nejednotnosti pri spracúvaní súvzťažných (typovo zhodných či podobných) významov. Druhá príčina, prečo sa nedodržiava požiadavka adekvátnosti a z nej vyplývajúca požiadavka typizovanosti výkladu, je teda nedostatočná koordinácia výkladov významov rôznym spôsobom príbuzných LJ a nejednotná interná redakcia týchto výkladov v rámci výkladového slovníka istého jazyka.

Posledná príčina spočíva v nedôslednostiach týkajúcich sa vlastného jazyka výkladu. Ten pozostáva opäť zo slov a zo syntaxe. Vo vzťahu k prirodzenému jazyku ide o výber slov s pokiaľ možno ďalej neurčenými, elementárnymi významami a o jednoduchú syntax so vzťahmi determinácie a koordinácie. Z hľadiska vonkajších vzťahov je výklad definiensom vo vzťahu k vysvetľovanému významu slova alebo lexie, ktorý označujeme termínom definiendum. Vzťah medzi definiensom a definiendom má mať vo všeobecnosti tieto parametre: „Určujúce významy „BC" majú byť nevyhnutné a dostatočné vo vzťahu k určovanému významu „A" (majú byť vymenované všetky sémantické komponenty „A" a iba tie, určenie má byť presnou synonymickou perifrázou určovaného)" (Apresian, 1974, s. 95).

Výklad významu je spätý s procesom odhaľovania významu, s riešením otázky či ide o nový význam, alebo iba o odtienok toho istého významu, či o význam prenesený, či istá spájateľnosť svedčí o novom význame, alebo iba o osobitostiach v oblasti lexikálnej a sémantickej spájateľnosti a pod. Problematika výkladu významu je ďalej spätá s problematikou makroštruktúry, medioštruktúry a mikroštruktúry v rámci výkladového slovníka istého jazyka.

2. Pri výstavbe výkladu konkrétneho významu postupujeme dvoma smermi. Na jednej strane stupňovito, krok za krokom rozkladáme celkový zložitý význam LJ na jednoduchšie prvky, sémy. Našou snahou je rozložiť ho až na sémy základné, elementárne. Vyčlenená množina sém, ich kombinácia a hierarchizácia umožňujú odhaľovať príbuznosť či odlišnosť vykladaného významu a s ním príbuzných iných významov toho istého polysémického slova či významu iných slov alebo lexií. V ko-

nečnom dôsledku tým odhaľujeme hierarchickú organizáciu lexikálno-sémantického systému jazyka, umožňujňujúcu zoskupovanie LJ do sémantických či tematických skupín, transformovanie, zamieňanie LJ na základe vzťahov synonymie, implikácie atď. Na druhej strane už tento rozklad významu na jednoduchšie prvky, sémy, robíme s vedomosťami o existencii totožných sém v tematicky či sémanticky príbuzných slovách, synonymách, antonymách, slovotvorne rovnako motivovaných slovách, v slovách s typovo zhodnou spájateľnosťou a pod. To znamená, že pod vplyvom týchto vedomostí a konfrontácií so sémovou štruktúrou iných významov členíme sémy analyzovaného významu na relevantné a irelevantné z hľadiska zapojenia do istých sémantických tried a z hľadiska vyčlenenia sa, špecifikácie v rámci daných tried. Výklad teda netvoria všetky sémy analyzovanej semémy, ale iba sémy relevantné z hľadiska lexikálno-sémantických podsystémov istého jazyka. Séma, ktorá vo výklade vystihuje zapojenosť do najabstraktnejšej, hierarchicky najvyššie stojacej sémantickej triedy zahrnutej do výkladu, sa nazýva integračnou, generickou sémou (genus proximum). Z hľadiska lexikálneho systému ide spravidla o sému na úrovni subkategoriálnych sém. V diele Wörterbücher (1989, s. 548) sa pri vykladanom význame slova *drozd* (Amsel) vystihuje genus proximum slovom „Singvogel" (spevavý vták). Jazykové vystihnutie generickej sémy je obyčajne riadiacim slovom výkladu, pričom platí zásada, že „pri výklade pomenovacích jednotiek zachováva riadiace slovo výkladu ich slovný druh alebo syntaktickú funkciu (Filipec – Čermák, 1985, s. 74). Pri kauzatívnych slovesách typu *nahnevať, rozosmiať* je napr. takýmto riadiacim slovom slovo „vyvolať". Okrem generickej sémy obsahuje výklad špecifikujúce, diferencujúce sémy (differentia specifica). Ich počet závisí od nevyhnutnosti odlíšiť daný význam od podobných či typovo zhodných významov. Kauzatívne sloveso *nahnevať* má vo výklade iba jednu diferenčnú sému „hnev". Ňou sa výklad jeho významu „vyvolať hnev" odlišuje od výkladu významu slovesa *rozosmiať*: „vyvolať smiech". Obidve slovesá patria do jednej lexikálno-sémantickej skupiny dokonavých odvodených slovies – kauzatív, s významom spôsobovania istého psychického stavu alebo jeho prejavu.

3. Požiadavka adekvátnosti a typizovanosti výkladu sa vo vzťahu k jazyku výkladu nedodrží vtedy, keď jednotlivé typovo zhodné významy nie sú rozložené na relevantné sémy na rovnakej úrovni zjednodušenia (ideálny je stav, keď ide o úroveň rozkladu na elementárne prvky). Požiadavka na typizovanosť výkladu sa nedodrží ani vtedy, keď totožné sémy sú pri príbuzných významoch vyčlenené síce adekvátne, ale vyjadrené sú rôznymi, aj keď synonymnými prostriedkami (porov. lexému *nahnevať*, ktorej význam je v Krátkom slovníku slovenského jazyka, 1987, s. 215, vyložený ako „vyvolať hnev" a lexému *rozosmiať*, vyloženú na s. 383 ako „priviesť do smiechu").

Najväčšia typizácia výkladu významov LJ sa dosahuje v tzv. logických, formalizovaných definíciách, v ktorých sa množina slov používaných vo výklade zužuje na čo najmenší počet ďalej nedefinovateľných slov, tzv. semantic primitives (sémanticky elementárnych prvkov). Vytvoreniu sémantického jazyka výkladových slovníkov sú zasvätené mnohé práce J. D. Apresiana (1967, 1968, 1969, 1974; Apresian – Žolkovskij – Mel'čuk, 1968, 1970–1972). Príkladom logických a zároveň systémových

definícií sú výklady 37 skupín významov anglických slovies sémantickej triedy hovorenia v tzv. sémantickom slovníku A. Wierzbickej (1987). Na výklad použila 15 sémanticky elementárnych prvkov: *ja, ty, niekto, niečo, ten, chcieť, nechcieť, myslieť si (o), povedať, predstaviť si, vedieť, miesto, časť, svet, prísť*. Tieto prvky sa vo výkladoch opakujú. Viac slov (asi 135) však použila v premenných častiach výkladov. V časti výkladu nazvanej diskusia (komentár) sa potom bližšie zaoberá pragmatickou stránkou významu, situáciou, kontextom, v ktorom sa význam používa, kolokáciami, spájateľnosťou a oblasťou, ktorú podľa Austina nazýva perlokučnou silou a ktorá priamo súvisí s efektívnosťou rečového aktu. Pri opise v tejto časti využíva aj tzv. záporný materiál, teda informácie o tom, čo daný význam neobsahuje, aká nemôže byť spájateľnosť daného slova, lexie, v ktorých kontextoch sa nemôže vyskytovať, a to vždy v konfrontácii s významami LJ, ktoré tieto vlastnosti majú (podobne Apresian, 1974, s. 105 n).

Používanie jednoduchého, ustáleného, aj keď nie celkom formalizovaného sémantického jazyka s obmedzenou množinou prvkov, to je jeden zo spôsobov, ako dosiahnuť väčšiu jednotnosť a typizáciu pri výklade významov LJ aj vo výkladových slovníkoch, v ktorých výklad nie je formalizovaný, encyklopedický ani terminologický, ale lingvistický, štruktúrny a hĺbkový, určený pre bežného používateľa. Nie je to však jediný spôsob. Oveľa viac sa dá adekvátnosti a typizovanosti výkladu napomôcť prípravnou lingvistickou prácou, ktorá predchádza tvorbu výkladov alebo prebieha paralelne s ňou. O potrebe takejto teoretickej prípravnej práce, opretej o analýzu množstva jazykového materiálu, hovorí aj L. Zgusta: „... aby v slovníkoch došlo k radikálnej zmene v zaobchádzaní s významom, je nevyhnutné, aby lingvisti urobili prípravnú prácu" (citované podľa Wierzbickej, 1987, s. 2). Podobne J. Filipec (1984, s. 93) vyžaduje, aby popri výkladových slovníkoch vznikali aj slovníky systematické a špeciálne. Za takýto systematický slovník môžeme považovať už citovaný sémantický slovník anglických slovies hovorenia od A. Wierzbickej. Slovesá sú v ňom usporiadané do skupín podľa príbuznosti významu, nie podľa abecedy. Rôzne lexie toho istého polysémického slova sa tak dostávajú do rôznych skupín. Konfrontáciou sémovej štruktúry, syntaktických a pragmatických vlastností jednotlivých členov skupiny sa autorke podarilo vyhnúť sa kruhovým výkladom, lepšie odhaliť podstatné, relevantné sémy a jednotne ich označiť pomocou sémanticky elementárnych prvkov.

4. V našej lingvistickej tradícii pri zovšeobecňovaní praktických skúseností nadobudnutých počas redakčných prác na výkladovom slovníku slovenčiny stredného typu (Slovník slovenského jazyka) veľa urobil Š. Peciar (1962, 1963 a, b, c, 1965, 1967, 1968). Vo svojich štúdiách sa zaoberal analýzou jednotlivých funkcií slovesných predpôn *na-, s-, z-* a *vz-, vy-, po-*, analýzou distributívnych slovies, vidovou alternáciou *ie/á* ako morfologickým prostriedkom pri utváraní čisto vidových dvojíc a inými javmi. Išlo o analýzu veľkých skupín slovotvorne motivovaných slov, charakterizovaných totožným slovotvorným prostriedkom. Na takýchto skupinách sa dajú pomerne bezpečne odhaliť jednotlivé opakujúce sa významy a je potom vecou lexikografov, aké prostriedky sémantického jazyka zvolia a záväzne prijmú na ich ekvivalentné pretlmočenie. Výsledky spomenutých štúdií sa u nás využili aj pri tvorbe ďalšieho, v poradí druhého uceleného výkladového slovníka slovenčiny – Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ) z r. 1987 (porov. napr. jednotný spôsob spracovania distributívnych slovies pomocou osobitnej skratky *distrib.* a odkazu na príslušné bezpredponové sloveso – onomaziologickú bázu).

V poradí druhý výkladový slovník slovenčiny sa už mohol oprieť o mnohé iné teoretické práce – o spracovanie slovotvornej sústavy slovenčiny v diele J. Horeckého, o ucelené spracovanie morfologického systému slovenčiny, o početné štúdie E. Paulinyho, J. Ružičku, J. Kačalu, J. Oravca, F. Miku venované problematike slovenskej syntaxe, o teoretické štúdie V. Blanára z oblasti teoretickej lexikológie, o štúdie a praktické diela z oblasti frazeológie a synonymie, o monografie spracúvajúce čiastkové lexikálno-sémantické paradigmatické alebo slovotvorné podsystémy (práce E. Sekaninovej, E. Ružičkovej) a mnohé iné. Zdrojom inšpirácie boli aj teoretické analýzy a lexikografické diela českej proveniencie, najmä štúdie J. Filipca a jednozväzkový výkladový slovník češtiny.

Požiadavka typizácie a jednotnosti výkladu bola vyvolaná aj potrebou kondenzácie, zostručnenia výkladov v rámci jednozväzkového slovníka. Z koncepcie KSSJ (Slovník súčasnej spisovnej slovenčiny. Koncepcia) sa dozvedáme, že autori sa snažili koordinovať výklad súvzťažných slov. Pri produktívnych typoch odvodených LJ ich význam spravidla vysvetľovali pomocou slov rovnakého základu (napr. *napíliť* l. pílením nahromadiť, 2. pílením trocha upraviť al. porušiť), t. j. vykladala sa iba modifikujúca funkcia predpony. O typizácii výkladu sa v koncepcii hovorí: „Relatívne jednotný postup pri výklade významu sa využíva pri lexikálnych jednotkách, ktoré možno zoskupiť podľa istej miery spoločných čŕt, ktoré vecne, významovo, slovotvorne korešpondujú, medzi ktorými je paralelnosť, súvzťažnosť. Pri spracúvaní lexikálnych jednotiek z príbuzných vecných, resp. významových okruhov alebo lexikálnych jednotiek tvorených rovnakým slovotvorným postupom sa využíva úsporná typizácia výkladu. Je to pružná schéma, ktorá naznačuje množstvo a kvalitu prvkov uvádzaných vo výklade, ale ktorá môže mať rozličnú záväznosť pri konkrétnych lexikálnych jednotkách" (Slovník súčasnej spisovnej slovenčiny. Koncepcia, s. 35 – 36).

Zjednotenie a typizácia výkladov LJ, medzi nimi aj slovesných lexém, sa potom dosahovali v priebehu prác na slovníku, najčastejšie na podnet redaktorov. Tí redakčne upravovali celý koncept slovníka a mali tak zároveň možnosť odhaľovať systémové vzťahy v rámci spracúvanej slovnej zásoby a navrhovať jednotný spôsob výkladu súvzťažných významov. Svedčia o tom mnohé riešenia prijaté dodatočne v tzv. Doplnkoch ku koncepcii. Vo vzťahu k slovesným lexémam šlo napr. o poznámky týkajúce sa spracúvania dvojíc obojvidových slovies typu *deportovať* a substantív typu *deportácia*, ďalej dvojíc *šedivieť, šedivieť sa,* slovesno-menných spojení typu *robiť agitáciu,* prihniezdovaných slovies, ktoré majú oproti jednovýznamovému heslovému slovu ďalší význam, slovies typu *kosiť, mohutnieť,* slovies vyjadrujúcich nejaký zvuk s expresívne využívaným významom „hovoriť", „povedať" a zvratných slovies s celkom paralelnými významami.

Sémantického jazyka sa týkala poznámka v Doplnkoch ku koncepcii o tom, že v texte výkladu slovies sa pri synonymných a ani pri výkladových slovesách neuvádzajú väzby, s tým súvisiaca poznámka, že vo výklade významu prechodných slovies sa nepoužíva priamy predmet, a poznámky o zjednotení používania slova *istý* a *trocha* v texte výkladu.

Typizácii výkladu boli venované aj niektoré teoretické štúdie, ktoré vznikli v priebehu prác na slovníku (napr. v zborníku Obsah a forma v slovnej zásobe, 1984). Sémantický rozbor slovesných predpôn v slovenčine doplnila E. Tibenská (1984) o analýzu predpony *za-*. Pozornosť sa venovala vyčleneniu čiastkových systémov s rovnakou významovou štruktúrou opretou o paralelnú syntaktickú štruktúru. Takto sa vyčleňovala napr. skupina slovies s významami 1. odstraňovať – odstrániť niečo z povrchu, 2. zbavovať – zbaviť (celok) niečoho, ďalej skupina s významovou štruktúrou 1. vykonávať istú činnosť, 2. vykonávať túto činnosť ako profesiu, pravidelne, alebo skupina slovies označujúcich zvuky s významovou štruktúrou 1. spôsobovať zvuk, 2. vydávať zvuk a iné (Kačala a kol., 1984).

Veľa práce sa už vykonalo najmä pri odhaľovaní významových vzťahov v rámci slovotvornej čeľade, pri odhaľovaní významov istého slovotvorného prostriedku (pri slovesách predovšetkým slovotvornej predpony). Bude potrebné dôkladnejšie postupovať pri vyčleňovaní čiastkových lexikálno-sémantických systémov opretých o istú paralelnú syntaktickú štruktúru (myslíme na dôsledné zachytávanie významového rozdielu napr. v prípadoch *nôž reže dobre – otec reže chlieb nožom, pec kúri – v peci sa kúri, rozkúriť pec – rozkúriť izbu, liečiť pacienta – liečiť chorobu, vybrať schránku – vybrať poštu zo schránky, dieťa práve píše – dieťa píše úlohu, vysadiť kvety na hrob – vysadiť hrob kvetmi, izba vonia po ružiach – ruže v izbe voňajú, otvoriť dvere na skrini – otvoriť skriňu, písať noty – písať hudbu* atď.). Ďalšou oblasťou, kde treba ešte veľa urobiť, je koordinácia výkladov v rámci paradigmaticky súvzťažných slov (synoným, antoným, konverzív, slov patriacich do rovnakých synonymických radov, do jednej tematickej skupiny, do jedného sémantického poľa, do jednej sémanticko-lexikálnej skupiny). Treba na to využiť existujúce praktické príručky (Malý synonymický slovník), existujúce teoretické štúdie venované napr. analýze synonymických vzťahov slovesných slovotvorných predpôn (Pisárčiková, 1991), štúdie o významových synonymických vzťahoch slov so všeobecným významom (Tibenská, 1991; Pisárčiková, 1989), viaceré štúdie a monografiu S. Ondrejoviča (1989) venovanú okrem iného problematike konverzív. Málo spracovanou oblasťou ostávajú opisy sémantiky vecne blízkych pomenovaní v rámci toho istého slovného

druhu; pri slovesách sú v českej a slovenskej lingvistike najobsiahlejšie spracované slovesá pohybu (Filipec – Čermák, 1985; Daneš – Hlavsa a kol., 1981; Kučerová, 1969, 1974; Ružičková, 1982), ďalej slovesá hovorenia (Daneš – Hlavsa a kol., 1981; Nemcová, 1980) a slovesá myslenia a vnímania (Daneš – Hlavsa a kol., 1981).

5. Z nášho rozboru problematiky výkladu zameraného na typizáciu výkladu predovšetkým slovesných lexém vyplýva, že ak chceme v pripravovanom výkladovom slovníku slovenčiny ešte viac spresniť významové členenie LJ a súčasne dosiahnuť adekvátnosť a typizovanosť jeho opisu v sémantickom jazyku výkladov, musíme oveľa dôslednejšie ako doteraz v celom diele uplatňovať metódu vnútrojazykovej konfrontácie spracúvaných LJ (porov. Filipec, 1968). Na základe tejto metódy bude nevyhnutné urobiť dôkladné analýzy jednotlivých čiastkových systémov v lexikálno-sémantickom systéme slovenčiny a prijať formulácie, vystihujúce relevantné sémy vyčlenených významov v sémantickom jazyku. Z metodologickej stránky by zrejme bolo vhodné, keby jednotlivé čiastkové lexikálno-sémantické systémy spracoval jeden autor a keby bola zároveň zabezpečená jednotná interná redakcia nielen veľkých slovných druhov, ale aj jednotlivých lexikálno-sémantických paradigmatických a slovotvorných podsystémov. Jednotne, jedným redaktorom by mala byť sledovaná aj čiastková problematika polysémie, synonymie, frazeológie, terminológie, hniezdovania, gramatických údajov, štylistickej kvalifikácie, výslovnosti, homonymie, exemplifikácie a sémantizácie.

Po dodržaní uvedených požiadaviek bude zabezpečená vnútorná vyváženosť a vedeckosť pripravovaného lexikografického diela, a to výkladového slovníka súčasnej slovenčiny.

Literatúra

APRESIAN, J. D.: Eksperimentaľnoje issledovanije semantiki russkogo glagola. Moskva, Nauka 1967. 250 s.

APRESIAN, J. D.: Ob eksperimentaľnom tolkovom slovare russkogo jazyka. Voprosy jazykoznanija, 5, 1968, s. 34–39.

APRESIAN, J. D.: O jazyke dľa opisanija značenij slov. Izvestija AN SSSR, Serija literatury i jazyka, 28, 1969, s. 415–428.

APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.

APRESIAN, J. D. – ŽOLKOVSKIJ, A. K. – MEĽČUK, I. A.: O poňatii semantičeskogo sinteza. III. Obrazcy slovarnych statej. Naučno-techničeskaja informacija 11, Serija 2, 1968.

APRESIAN, J. D. – ŽOLKOVSKIJ, A. K. – MEĽČUK, I. A.: 8 slovarnych statej tolkovo-kombinatornogo slovaria russkogo jazyka. Institut russkogo jazyka AN SSSR, Problemnaja gruppa po eksperimentaľnoj i prikladnoj lingvistike. Predvariteľnyje publikacii. Moskva 1970–1972.

DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 270 s.

FILIPEC, J.: Zur innersprachlichen Konfrontation von semantischen Teilstrukturen im lexikalischen System. Travaux Linguistiques de Prague. 3. Praha, Academia 1968, s. 105–118.

FILIPEC, J.: K některým otázkám souvisícím s jednosvazkovým slovníkem. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 91–94.

FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 281 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 253 s.

KAČALA, J. a kol.: Obraz slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984 s. 22–34.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 390 s.

NEMCOVÁ, E.: Sémantická analýza verb dicendi. Jazykovedné štúdie. Bratislava, Veda 1990. 134 s.

Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984. 400 s.

ONDREJOVIČ, S.: Medzi slovesom a vetou. Jazykovedné štúdie. Bratislava, Veda 1989. 123 s.

PADUČEVA, J. V.: O semantike sintaksisa. Materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka. Moskva, Nauka 1974. 292 s.

PECIAR, Š.: Distributívne slovesá v slovenčine. Slovenská reč, *27*, 1962, s. 334–345.

PECIAR, Š. (1963 a): Slovesá typu *pokašlávať, pofukovať*. Slovenská reč, *28*, 1963, s. 32–44.

PECIAR, Š. (1963 b) : Funkcie slovesnej predpony *s-* v slovenčine. Slovenská reč, *28*, 1963, s. 268–280.

PECIAR, Š.: Funkcie slovesnej predpony *vy-* v slovenčine. Jazykovedný časopis, *16*, 1965, s. 38–50.

PECIAR, Š.: Funkcie slovesnej predpony *na-* v slovenčine. Jazykovedný časopis, *18*, 1967, s. 138–150.

PECIAR, Š.: Vidová alternácia *ie – á* v slovenčine. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 65–72.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies so všeobecným významom. Kultúra slova, *23*, 1989, s. 33–40.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies s predponou *u-*. Kultúra slova, *25*, 1991, s. 71–76, 102–108.

RUŽIČKOVÁ, E.: Slovesá pohybu v slovenčine a angličtine. Bratislava, Veda 1982. 244 s.

SEKANINOVÁ, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava, Veda 1980. 200 s.

Slovník súčasnej spisovnej slovenčiny. Koncepcia. 73 s. + Doplnky ku koncepcii (interný materiál JÚĽŠ SAV vyhotovený v rámci príprav Krátkeho slovníka slovenského jazyka).

TIBENSKÁ, E.: Sémantický rozbor a lexikografický opis slovies s predponou *za-*. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 87–91.

TIBENSKÁ, E.: Synonymia adjektív. Slovenská reč, *56*, 1991, s. 294–305.

WIERZBICKA, A.: English speech act verbs. A semantic dictionary. Australian National University Camberra, Academic Press 1987.

Wörterbücher (Dictionaries). Ein internazionales Handbuch zur Lexicographie. Red. F. J. Hausmann at al. Berlin – New-York, Walter de Gruyter 1989, s. 402–462, 530–574.

Anna Oravcová

SPRACOVANIE PREDLOŽIEK VO VÝKLADOVOM SLOVNÍKU

1. V slovenčine sa predložkami teoreticky a normatívne najviac zaoberal J. Oravec. Významná je jeho monografia Slovenské predložky v praxi (1968), kapitola o predložkách v Morfológii slovenského jazyka (1966, ďalej MSJ), spracovanie predložiek v publikácii Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia (Oravec – Bajzíková – Furdík, 1984) a mnohé časopisecké štúdie (napr. Nové druhotné predložky v odbornom štýle, 1962). Oravcove práce (v rámci nich aj MSJ) uvádzame preto, lebo spracúvajú predložky v podstate lexikograficky (porov. Miko, 1969). Lexikografické opisy predložiek sa zakladajú na predpoklade, že predložky sú synsémantické slová, že významy nadobúdajú až v kontexte (porov. Horák, 1989). Tzv. štruktúrno-systémový opis predložiek od E. Horáka (napr. 1972, 1978) je „veľmi vhodným východiskom konfrontačného opisu predložiek“ (Horák, 1989, s. 169).

Funkčne (podľa stupňa viazanosti na meno a podľa abstraktnosti významu) sa predložky rozdeľujú do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria prvotné (primárne) predložky, ktoré môžu byť jednoduché alebo zložené z dvoch alebo troch prvotných predložiek. Prvotné predložky sa v slovenčine v inej ako predložkovej funkcii nepoužívajú. Slovník slovenského jazyka (SSJ) i Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) registrujú slovnodruhovú homonymiu pri vokalizovanom *z* (1. predložka, 2. častica – „asi, približne": *dieťa má zo päť rokov*), v hesle *po* (1. predložka, 2. častica a) *po dvaja,* b) *po slovensky*) a KSSJ aj v hesle *bez* (1. predložka, 2. podraďovacia spojka – *bez toho, aby/že by*). Význam prvotných predložiek je všeobecný, úplne sa dá poznať len z konkrétnych spojení s pádmi mien, resp. zo spojení s nadradenými slovami (porov. MSJ, s. 622). Pri rozlišovaní príslovkových významov hlavnú úlohu hrá vecný význam podstatného mena a jeho pád, objektový význam zase vyplýva z významu nadradeného slovesa či prídavného mena (porov. Oravec, 1968, s. 15). Prvotné predložky sa všeobecne pokladajú za mnohovýznamové, t. j. vyjadrujú niekoľko vzťahov podľa toho, s ktorým pádom sa spájajú, aký vecný význam má nadradené slovo (sloveso, podstatné meno, prídavné meno).

Do druhej skupiny patria druhotné (sekundárne) predložky, ktoré sa používajú aj v inej ako predložkovej funkcii a vznikli z plnovýznamových slov. Tzv. staré (či staršie) druhotné predložky vznikli väčšinou z prísloviek, menej ich vzniklo z pádov substantív. Formálne tvoria jedno slovo (neplnovýznamové). Podrobne ich spracúva MSJ (1966, s. 660–667), kde sa konštatuje, že majú zväčša po jednom zreteľnom význame, obyčajne miestnom alebo smerovom. Iba pri niektorých sa z miestneho významu vyvinul ďalší význam, napr. časový, cieľový, príčinový, spôsobový, zreteľový.

Väčšiu skupinu tvoria tzv. novšie alebo nové druhotné predložky, ktoré „neprekonali štádium prísloviek, ale prešli k predložkám priamo z oblasti substantív" (Oravec – Bajzíková – Furdík, 1984, s. 180). Prepozicionalizáciou holého inštrumentálu, predložkových pádov, príp. adverbií a prechodníkov sa sústava druhotných predložiek stále dopĺňa. Prepozicionalizácia (gramatikalizácia) spočíva v tom, že slovo (alebo zložený výraz) stráca svoju významovú samostatnosť, prestáva mať vo vete funkciu vetného člena a nadobúda vlastnosti pomocného slova (porov. MSJ, 1966, s. 668). Je to proces, v ktorom slovo (slovné spojenie) stráca svoj pôvodný lexikálny (vecný) význam a nadobúda gramatický – relačný význam predložiek (Oravec, 1968, s. 175). Uvedieme príklady, kde v prvej vete (a) je slovo (zložený výraz) významovo samostatné (samostatný), má funkciu vetného člena, v druhej vete (b) významovú samostatnosť stráca a nadobúda vlastnosti predložky:

(a) Chcela by som sa aj vaším *prostredníctvom* poďakovať vodičovi mestskej hromadnej dopravy... (tlač) – (b) Pôsobenie spoločenského vdomia na objektívne sociálne procesy sa najadekvátnejšie uskutočňuje *prostredníctvom* záujmov a cieľov... (časopis Filozofia)

(a) ...môžeme spomenúť viacero návštev *na* vysokej štátnej *úrovni.* (tlač) – (b) Pritom nejde o tvorbu samu osebe a samu pre seba *na úrovni* abstraktne chápaného či individualisticky a egoisticky orientovaného indivídua... (časopis Filozofia)

(a) ...a aj *z* medzinárodného *hľadiska* sú príkladom spolupráce krajín... (tlač) – (b) ...že navrhované riešenie je *z hľadiska* ochrany poľnohospodárskeho pôdneho fondu... najvýhodnejšie. (Právnické štúdie)

(a) ...nezaznamenali odstránenie roztrieštenosti *v* ekonomickej *oblasti.* (časopis Filozofia) – (b) Realizácia spomínanej právnej normy a jej aplikácia *v oblasti* trestného zákonodarstva... (Právnické štúdie)

Stratu významovej samostatnosti sprevádzajú, samozrejme, formálne (gramatické) znaky. Uvádza ich MSJ (1966, s. 668), J. Oravec (1968, s. 177–180), J. Oravec – E. Bajzíková – J. Furdík (1984, s. 180). Spomenieme aspoň jeden z nich: do konštrukcie s celostným významom predložky nemožno už vsunúť zhodný prívlastok. L. Kroupová (1974, s. 123–124) pri zaraďovaní výrazov do kategórie druhotných predložiek pokladá za jedno z primárnych lexikálnych kritérií súznačnosť (synonymiu) s primárnymi alebo tzv. stabilnými sekundárnymi predložkami. Na základe tohto kritéria medzi druhotné predložky zaraďuje napr. výrazy *na poli, na úseku, v oblasti, v podmienkach* (dajú sa nahradiť prvotnými predložkami *v, vo*). J. Oravec (1962) tieto výrazy za druhotné nepokladal.

Keďže prepozicionalizácia (gramatikalizácia) je živým neukončeným procesom, nie je možné podať úplný výpočet druhotných predložiek. Takisto ťažko určiť presnú hranicu medzi pádmi substantív a druhotnými predložkami, pretože proces prepozicionalizácie nedosiahol pri všetkých výrazoch, ktoré majú funkciu druhotných predložiek, rovnaký stupeň. V niektorých prípadoch sa zavŕšil, v niektorých je prepozicionalizácia značná, v iných prípadoch môžeme hovoriť iba o jej začiatkoch. L. Kroupová (1971) rozoznáva stabilizované nevlastné predložky a nestabilizované nevlastné predložky v pokročilom a začiatočnom štádiu prepozicionalizácie. V inej práci (Kroupová, 1966) hovorí o ustálených (úplne gramatikalizovaných) a neustálených predložkách. Hranica medzi predložkovým spojením použitým v úplnom lexikálnom (vecnom) význame a výrazom predložkovej povahy (Kroupová, 1966, s. 221) je plynulá predovšetkým preto, že si predložkové výrazy zachovávajú istú významovú súvislosť so slovom, z ktorého vznikli. Ich predložková povaha je zrejmá tam, kde vzťahová funkcia prevláda nad vecno-významovou. Toto kritérium čiže prevahu vzťahovej funkcie a stratu vecného významu pri rozhodovaní, či výraz je, alebo nie je predložkou, pokladáme za rozhodujúce.

Zdrojom vzniku druhotných predložiek v súčasnosti sú najmä substantíva v predložkových pádoch. Ich počet stále rastie, sú charakteristické hlavne pre odborné a publicistické texty, ilustrujú dynamiku jazyka.

Význam novších druhotných predložiek sa takisto ako pri starších druhotných predložkách pokladá za jednoduchý, nerozčleniteľný na viaceré významy. Viacvýznamovosť je aj pri novších druhotných predložkách zriedkavá. KSSJ iba v jednom prípade, a to pri predložke *zo strany*, zachytáva dva významy (význam pôvodcu deja a význam zreteľa). J. Oravec (1962) však pri predložke *vzhľadom na* uvádza až päť významov. Možnosť hlbšej analýzy významových vzťahov, ako sám hovorí, je daná veľkou frekvenciou tejto predložky. Jemnejšia významová analýza bude určite možná aj pri iných frekventovaných novších druhotných predložkách, napr. *v prípade* 1. miestny – orientačný význam: *V p r í p a d e ľudského rodu je fylogenéza anatomicko-morfologických zmien orgánov organizmu a mechanizmu inštiktívneho správa-*

nia podriadená ... (časopis Filozofia), 2. časový význam: *V prípade potreby možno povolenie pobytu zabezpečiť fingovaným manželstvom.* (Život)

2. Prvotné a druhotné predložky sa v slovníkoch nerozlišujú nijakým špeciálnym znakom. Toto delenie predložiek spomíname preto, lebo základné charakterizačné rozdiely, a to jednofunkčnosť a viacvýznamovosť prvotných predložiek a viacfunkčnosť a jednovýznamovosť druhotných predložiek majú vplyv na rôznosť ich spracovania vo výkladových slovníkoch. Prvotné predložky sa spracúvajú v osobitných heslách, druhotné predložky sa spracúvajú:

a) v jednom hesle spolu s inými slovnodruhovými funkciami slova, najčastejšie s príslovkami, časticami, príp. spojkami;

KSSJ na rozdiel od SSJ dôsledne využíva dvojstupňové členenie takýchto hesiel, t. j. v osobitných skupinách spracúva významy slova v jednotlivých funkciách. Na ilustráciu uvedieme spracovanie slova *naproti* (iba so slovnodruhovými charakteristikami). V SSJ: *naproti* 1. prísl. ... 2. prísl. i predl. s 3. p. ... 3. prísl. ... 4. predl. s 3. p. ... 5. predl. s 3. p. ... 6. predl. s 3. p. ...; V KSSJ: *naproti* I. prísl. 1. ... 2. ... II. predl. s D ... III. *n. tomu* spoj. priraď.

b) uvádzajú sa na konci hesla, v ktorom sa spracúva príslušné plnovýznamové slovo (podstatné meno, sloveso, prídavné meno).

Iba v zriedkavých prípadoch sa druhotné predložky spracúvajú v samostatných heslách. Tu ide vždy o staré (či staršie) jednofunkčné druhotné predložky. V KSSJ sú takto spracované napr: predložky *vospust* (s kvalifikátorom *zastaráv.*), *konča, voči, ohľadom, počas, prostred.* KSSJ už nezaznamenáva staré druhotné predložky *kraj, prosto, strany, straniva,* ktoré sú uvedené v MSJ a spracované v SSJ.

3. Skôr, ako budeme hovoriť o stavbe predložkového hesla, navrhujeme, aby sa v pripravovanom výkladovom slovníku slovenského jazyka na označovanie všetkých predložiek zaviedla jednotná skratka, a to skratka *predl.*, doplnená príslušným pádom. Spojenie *predl. výraz*, ktoré sa používa pri niektorých druhotných predložkách v KSSJ, je nefunkčné. Ako predložkové výrazy sa KSSJ označujú tieto druhotné predložky:

vo forme, formou, z hľadiska, v pomere, v priebehu, pri príležitosti, v prípade, v prospech, v rámci, v spojení s, v spojitosti s, zo stanoviska, zo stránky, v súlade s, v súvise s, z titulu, pod titulom, za účelom (správ. s cieľom), pod vplyvom, podľa vzoru, vo vzťahu k, zo strany, v zhode s, súdiac podľa, začínajúc, začínajúc od, počnúc, počnúc od, počínajúc, počínajúc od, v závislosti od, v súvislosti s.

Na druhej strane sa tie isté typy predložiek označujú iba skratkou *predl.*, napr.:

po boku, za cenu, v dôsledku, v duchu, na konto, v mene, s ohľadom na, bez ohľadu na, v porovnaní s, bez rozdielu, na rozdiel od, smerom na (k, do, od), na účet, na ujmu, na úkor, v úlohe, úmerne k, úmerne s, so zreteľom na, v znamení, v zmysle, v záujme, na základe, vzhľadom na, nedbajúc na, nehľadiac na, nehovoriac o, odhliadnuc od, počítajúc/nepočítajúc (do toho), nepozerajúc na, rátajúc/nerátajúc (do toho), nevraviac o, nevynímajúc (z toho).

4. Stavba hesla. – Pri spracúvaní prvotných predložiek navrhujeme v podstate prijať stavbu hesla, ktorá sa používa v KSSJ.

Výklad významov odporúčame dopĺňať antonymnými predložkami, ale len v tých prípadoch, keď sa antonymná predložka, dopĺňajúca výklad významu, vzťahuje na všetky spojenia v exemplifikácii.

Treba uvážiť, či sa pri prvotných predložkách má zaznamenať aj to, že tieto predložky sú súčasťou druhotných predložiek. V KSSJ je takto spracovaná iba predložka *v* – v treťom bloku hesla pod písmenom C, kde sa druhotné predložky, obsahujúce prvotnú, aj vyratúvajú. Vo viaczväzkovom slovníku nie je možné pri prvotnej predložke vymenovať všetky druhotné predložky, v ktorých je prvotná predložka obsiahnutá, no fakt, že prvotná predložka je súčasťou druhotných predložiek, treba v slovníku registrivať pri všetkých prvotných predložkách, napr. pri *pod (pod vplyvom), podľa (podľa vzoru), pri (pri príležitosti), s/so (s ohľadom na, so zreteľom na), z (z titulu), za (za predpokladu).* Myslíme si, že pre používateľa slovníka je takáto informácia potrebná (najmä keď sa druhotné predložky nezaraďujú abecedne).

Ak sa predložka spája s viacerými pádmi, treba dôsledne dodržiavať dvojstupňové členenie hesla, to znamená, že treba každú pádovú väzbu predložky označovať rímskou číslicou a v jej rámci spracovať jednotlivé významy (číslované arabskými číslicami), napr. *o* predl. I. s A vyj. 1. – 7. ... II. s L. vyj. 1. – 3. ...

Na rozdiel od KSSJ pri spracovaní predložiek nehovoríme o trojstupňovom, t. j. o takom členení hesla, pri ktorom sa využívajú aj písmená veľkej abecedy. To preto, lebo všetky slovnodruhové homonymá navrhujeme spracúvať v osobitných heslách.

Máme na to tieto dôvody:

a) odstránilo by sa stretávanie dvoch písmen *A* (aj keď odlíšených typom) pri výklade prvotných predložiek, napr. *o* predl. A. s A vyj. 1. ... (prvé A by sa nahradilo rímskou číslicou I);

b) odstránilo by sa trojstupňové členenie hesiel pri prvotných predložkách; napr. predložka *po* (v KSSJ má takéto spracovanie: *po* I. predl. A. s A vyj. 1.–5. ... B. s L vyj. 1.–8. ... II. časť. ...) by v novom slovníku bola spracovaná takto: *po*[1] predl. I. s A vyj. 1.–5. ... II. s L vyj. 1.–8. ... (*po*[2] časť. – spracovanie v osobitnom hesle);

c) sprehľadnili by sa heslá, v rámci ktorých sú spracované staršie druhotné predložky, ktoré rovnako znejú ako slová patriace k iným slovným druhom (najčastejšie ide o príslovky a častice); napr. spracovanie slova *okolo* v podobe *okolo*[1] prísl. 1.–2. ...; *okolo*[2] predl. s G vyj. 1.–5. ...; *okolo*[3] časť. ..., čiže v troch heslách, bude pre používateľa slovníka prehľadnejšie, už na prvý pohľad informatívnejšie a heslá budú určite čitateľnejšie, ako je heslo *okolo* v KSSJ (1987, s. 261).

Druhotné predložky, ktoré vznikli prepozicionalizáciou inštrumentálu, predložkových pádov a prechodníkov, sa v slovníkoch spracúvajú v rámci základného plnovýznamového slova (pri podstatných menách, prídavných menách, slovesách) na konci hesla. Takýto spôsob spracovania možno prijať aj v pripravovanom výkladovom slovníku stredného typu. Je postačujúci, keď sa pri prvotných predložkách bude uvádzať aj informácia, že sú súčasťou druhotných predložiek.

5. Záver. – Pri spracovaní predložiek v novom výkladovom slovníku slovenského jazyka stredného typu navrhujeme dodržiavať tieto zásady:

a) spracúvať všetky slovnodruhové homonymá v samostatných heslách;

b) používať iba dvojstupňové členenie predložkových hesiel (t. j. členiť predložkové heslo podľa pádových väzieb predložky – rímska číslica – a v rámci týchto skupín spracúvať jednotlivé významy – arabské číslice);

c) jednotlivé príslovkové významy predložiek uvádzať v poradí podľa frekvencie;

d) fakt, že prvotné predložky sú súčasťou druhotných predložiek, zaznamenať pri prvotných predložkách v samostatnom bloku (rímska číslica); v samostatnom bloku (rímska číslica) zaznamenať aj to, že predložka je súčasťou frazeologických spojení;

e) druhotné predložky, ktoré vznikli prepozicionalizáciou inštrumentálu, predložkových pádov a prechodníkov, spracúvať v rámci základného plnovýznamového slova;

f) tam, kde je možné, výklad významu predložiek dopĺňať antonymnými predložkami;

g) všetky predložky (prvotné i druhotné) označovať jednotnou skratkou *predl.*

Literatúra

HORÁK, E.: Predložkový systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 341–354.

HORÁK, E.: Metodologické východiská opisu sémantickej štruktúry slovanského predložkového systému. Slavica Slovaca, *13*, 1978, s. 8–18.

HORÁK, E.: Východiská pre konfrontáciu predložkového systému slovenčiny s inými jazykmi. In: Studia Academica Slovaca. 18. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 167–183.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

KROUPOVÁ, L.: V oblasti, na úseku, v oboru, na poli. Naše řeč, *49*, 1966, s. 210–218.

KROUPOVÁ, L.: K synchronnímu pojetí českých nevlastních předložek při lexikografickém spracování. Slovo a slovesnost, *32*, 1971, s. 225–231.

KROUPOVÁ, L.: K slovnědruhové povaze deverbativních nevlastních předložek v češtině a v slovenštině. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda, 1974, s. 122–130.

MIKO, F.: Povaha predložkového systému v slovenčine. In: Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóbikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 151–169.

Morfológia slovesnkého jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

ORAVEC, J.: Nové druhotné predložky v odbornom štýle. Československý terminologický časopis, *1*, 1962, s. 257–270.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 224 s.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 227 s.

Slovník slovenského jazyka. 6. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.

Filip Sabol

NOVÉ VYMEDZENIE ČÍSLOVIEK

1. Podľa Slovenskej gramatiky (Pauliny – Ružička – Štolc, 1963, s. 224) „číslovky označujú počet, podielovosť, poradie, i násobnosť vecí a deja. Ich základným významom je význam množstva". V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 314) sa číslovky hodnotia ako „ komplexný slovný druh, v ktorom sa s istými obmedzeniami uplatňujú gramatické kategórie podstatných mien, prídavných mien a príslovieK". Rozoznávajú sa základné, skupinové, zlomkové, násobné, radové a druhové číslovky. Navyše sa v nej uvádzajú podielové číslovkové spojenia (*po dvaja, po dvadsať, po sedem ráz* i *po prvé*, porov. s. 351–354).

Akceptabilnejšie konštatácie už nachádzame v Kapitolách zo slovenskej morfológie (Ondrus, 1978, s. 26): „Pre všetky druhy čísloviek (základné, rozčleňovacie a zlomkové) je charakteristický význam čísla a schopnosť spájať sa len s podstatnými menami." Preto podľa „všeobecných gramatických významov" preradil P. Ondrus číselné podstatné mená *pätorka, deviatka* a zlomkové číslovky *polovica, desatina* medzi podstatné mená, ďalej číslovky typu *päťnásobný, mnohonásobný, piaty, posledný, dvojitý, pätoraký* medzi prídavné mená a číslovky typu *niekoľkonásobne, päťkrát, dvojmo* medzi príslovky (s. 28).

Škoda, že sa ani protagonistické Ondrusové poznatky nevyužili na logizáciu členenia slovných druhov. Bezduché rešpektovanie tradičných slovných druhov spôsobilo, že ani nedávno vydaný Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ, 1987), ba ani najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu (PSP, 1991) neodrážajú nijaké logizačné tendencie v slovnodruhovej charakteristike posudzovaných slov. V obidvoch jazykových príručkách sa zhodne použili označenia násobné číslovky (*mnohonásobný, jednorazový, dvojitý*), radové číslovky (*tretí, miliardtý, posledný*), druhové číslovky (*dvojaký, storaký, niekoľkoraký*) a zlomkové číslovky (*dvadsatina, pol, štvrť*). Príslovková povaha takýchto slov sa označuje dvojslovnými skratkami *čísl. prísloV.* (napr. pri lexémach *niekoľkonásobne, dvojito, trojako, storako*). Klasifikačná zhoda sa narušila len pri slovách, ktoré sa v PSP uviedli bez akéhokoľvek klasifikačného označenia (*mnohokrát, stokrát, prvýkrát, prvý, mnohý, milión, štvoro, trojmo* a i.). K nim patria i slová, ktoré sa v KSSJ klasifikovali ako zámená (*koľko, toľko, niekoľko, toľkoraký, toľkokrát, koľkokoľvek, koľko-toľko, niekoľkýkrát*).

Doterajšie vymedzenie čísloviek je pre používateľov jazyka veľmi komplikované a v nejednom ohľade aj nepochopiteľné. Pri určovaní slovnodruhovosti sa mnohí z nich nezaobídu bez jazykových príručiek a bez hundrania na neprehľadnú klasifikáciu. A kto by si trúfol seriózne vysvetliť, prečo sú slová *koľkokrát, toľkokrát* zámená a slová *niekoľkokrát, niekoľkýkrát* číslovky?

2. Číslovkovú platnosť priznávame len označeniam a naznačeniam, ktoré odpovedajú na opytovacie koreláty *koľkí* a *koľko*.

Podľa korelátu *koľkí* vyčleňujeme sklonné číslovky, ktoré v gramatickej zhode (obdobne ako rozvíjacie prídavné mená) rozvíjajú podstatné mená: *piati žiaci sa hlásia, toľké ženy už ochoreli, po mnohých rokoch.*

Pomocou korelátu *koľko* vyčleňujeme nesklonné číslovky, ktorých nominatívne a akuzatívne tvary sa v syntaktických spojeniach správajú ako rozvíjané podstatné mená: *päť žiakov sa hlási, toľko žien už ochorelo.* V ostatných pádoch však figurujú ako nesklonné prídavné mená: *po mnoho rokoch, so sto pracovníkmi* (podobne ako *po mrcha rokoch, s príma pracovníkmi*).

Podľa vyjadrovaného obsahu členíme číslovky do troch skupín: 1. označenia presného počtu: *jeden, päť/piati/pätoro, sto, tristoštyridsaťdva*; 2. označenia nepresného počtu alebo množstva: *málo, najmenej, viac/viacerí/viacero, neveľa, plno, dosť, habadej* a 3. naznačenia počtu alebo množstva: *toľkí, niekoľko, koľkísi, koľkokoľvek, koľko-toľko.*

Označenia presného počtu sa dajú zaznačovať i číslicami (napr. *dvadsaťjeden* = 21 = XXI). Výnimkou sú len číslovky *obaja/obidvaja/oboje/obidvoje.*

Číslovky vyjadrujúce počet inherantne vyjadrujú gramatickú kategóriu čísla, a preto namávajú plurálové tvary. Číslovka *jedny* (napr. v konštrukcii *jedny nohavice*) nevyjadruje množné, ale len pomnožné číslo. Ak sa však plurálové tvary *jedni/jedny* nedajú zaznačiť číslicami (*jedni návštevníci dnu a druhí von*), odpovedajú na opytovací korelát *ktorí*, klasifikujeme ich ako prídavné mená. V adjektívnej funkcii sa uplatňuje slovo *jeden* i pri vyjadrovaní posunutých významov „ten istý", „akýsi" alebo „samý": *pochádzajú z jednej dediny, žil raz jeden kráľ, telo už bola jedna rana.* Adjektívnu povahu majú i slová *nejeden* (= mnohý), *dajeden* (= daktorý), *podajeden* (= poniektorý) a *dojeden* (= každý), ktoré odpovedajú na opytovací korelát *ktorý.*

Mnohé číslovky sa vyvinuli z pôvodných označení množstva, teda z podstatných mien, a tak sa v číslovkách *päťdesiat, šesťdesiat* až *deväťdesiat* dodnes konzervuje genitív plurálu dakedajšieho substantíva *desať*. Slová *sto* a *tisíc* sa v doterajších jazykových príručkách klasifikovali len ako číslovky, no ich skloňovanie podľa vzorov *mesto* a *stroj* odzrkadľuje povahu substantíva. Číslovky *sto* a *tisíc* pri vyjadrovaní počtu bývajú na rozdiel od substantív nesklonné: *sto vojakom, s dvetisíc pracovníkmi, dvesto, sedemsto, stotisíc.* Substantívne tvary (v singulári: *sta, tisícu, o ste, o tisíci, stom, tisícom;* ale predovšetkým v pluráli: *stá, tisíce*...) vyjadrujú iba množstvo a nemožno ich zaznačiť číslicami. Používajú sa vo frazeologických spojeniach *Gazduje od tisíca ku stu, Zarába ťažké tisíce,* ako aj v konštrukciách *Stá a stá vojakov pochodujú, Tisíce ľudí demonštrovali.* Ako podstatné mená sa dajú nahradiť nespornejšími podstatnými menami: *stá vojakov = stovky vojakov; obrovské tisíce = mnohé tisícky, desaťtisícky* či dokonca *stotisícky.*

V jazyku sa už takmer prestali používať tvary číslovieok *sto* a *tisíc* skloňované podľa vzoru *piati*. Pri počtových úkonoch nám však chýbajú ich inštrumentálové tvary *stomi* a *tisícimi*, ktoré dosť necitlivo nahrádzame tvarmi *stom* a *tisícom*. V jazyku sa vôbec neuplatňujú tvary *tri stá, päť sieť, dva tisíce, sto tisícov, pred štyrmi stami*

rokov, ale len podoby *tristo, päťsto, dvetisíc, stotisíc, pred štyristo rokmi.* Zato však namiesto spojení *násobiť (deliť) stomi, tristomi, tisícimi, dvetisícimi, stotisícimi* jazykové príručky narádzajú používať nesystémové podoby *násobiť (deliť) stom, tromi stami, tisícom, dvoma tisícami* atď. (Naozaj, čím? Vari nie číslom *stotisíc?* Potom by sme mali prestať hovoriť o modernej slovenčine ...)

Slová *milión, miliarda, bilión, biliarda* atď., ktoré používame na označovanie veľmi vysokého počtu či veľkého množstva, si dôsledne zachovávajú charakter substantív. Pri vyjadrovaní presného počtu čiže pri ich použití vo funkcii číslovieok sa dajú zaznačovať aj číslicami, ale nikdy sa nezlučujú s číslovkami, porov.: *dva milióny osemstotisíc korún, pred mnoho miliónmi rokov.* Používanie nesklonných tvarov týchto substantív hodnotíme ako nenáležité. V Príručke slovenského pravopisu pre školy (Oravec – Laca, 1976) sa nekorektné vyjadrenie „pred milión rokmi" nesprávne dalo do súvisu s konštrukciou *pred miliónmi rokov.* Významovo adekvátne by tu bolo len spojenie *pred miliónom rokov.* Substantíva *milióny* a *miliardy* v eliptických vyjadreniach označujú aj veľké množstvo ľudí alebo peňazí, ako napr. vo vetách *Milióny dnes putujú svetom, Svoje milióny vrazil do výstavby hotela.*

Slovo *nula* sa uplatňuje v dvojakom gramatickom význame. Pri vyjadrovaní presného počtu si ako číslovka zachováva nesklonnú podobu: *od nula do päť stupňov Celzia, výsledok je dva nula pre Slovan.* Ako substantívum sa však skloňuje a nedá sa zaznačovať číslicou: *ty si obyčajná nula, teplota tri stupne pod nulou, výsledok sa rovná nule.* Platnosť podstatného mena má i číslica *nula* (0), ktorá sa používa pri zaznačovaní čísel. Vyslovuje sa však iba zriedkavo, napr. pri odsúhlasovaní sumarizovaných čísel sa číslo 12 008 číta takto: *dvanásťtisíc nula nula osem.* V jazykových príručkách (napr. v KSSJ) sa pri slovách *nula, jeden, dva* až *deväť* nezaznamenával význam číslic; nevyužila sa teda ani príležitosť zdôvodniť, prečo sa číslica *jeden* vypúšťa (nevyslovuje) napr. v číslach 102 (*stodva), 1500 (tisíspäťsto)* a pod.

Podľa opytovacích korelátov *koľkí* a *koľko* sa vyčleňujú i číslovky, ktoré označujú alebo naznačujú nepresný počet jednotlivín (*mnohí žiaci, mnoho žiakov, niekoľko rokov, toľko chlebov*) alebo množstvo globálnych substantív (*mnoho žiactva, veľa času, toľko chleba*). Daktoré z týchto číslovieok sa vyznačujú gramatickou viacfunkčnosťou, na ktorej rozlišovanie treba využiť i poznatky o morfologických a syntaktických osobitostiach posudzovaných lexém.

Zmeravené tvary číslovieok pri vyjadrovaní množstva rozvíjajú podstatné mená, pričom odpovedajú na opytovací korelát *koľko: málo chleba, trošilinka soli, plno snehu, viac pochopenia, toľko rozumu.* Substantíva však v sklonnom tvare pri vyjadrovaní množstva môžu, ale nemusia plniť rozvíjaciu funkciu a odpovedajú na korelát *čo* (v aktuálnom páde): *pri troche šťastia, žiť z mála, prišiel so svojou trochou do mlyna.* A napokon príslovky pri vyjadrovaní miery určujú slovesá, adjektíva alebo iné príslovky, pričom odpovedajú na opytovací korelát *ako: toľko prosíkal, dosť obstojný, trocha nešikovne.*

3. Doterajšie radové, druhové, násobné a zlomkové číslovky neuznávame. Terajšie radové číslovky (porov. klasifikáciu KSSJ) *prvý, druhý, tretí, desiaty, miliardtý, nultý, posledný* a i. treba pokladať za totožnostné adjektíva (odpovedajú na korelát

ktorý). Druhové číslovky *jednaký, dvojaký, storaký, niekoľkoraký* a násobné číslovky *dvojnásobný, mnohonásobný, viacrazový, trojitý* a i. majú charakter vlastnostných prídavných mien (odpovedajú na korelát *aký*). Doterajšie druhové číslovky *trojako, storako* a násobné číslovky *desaťnásobne, viacnásobne, trikrát, niekoľkokrát, dvojito, štvorno* a i. majú platnosť príslovíek (odpovedajú na korelát *ako*). A napokon zlomkové číslovky *tretina, desaťtisícina* atď. sú očividné podstatné mená.

Preradením uvedených adjektív, príslovíek a podstatných mien z okruhu či z komplexného slovného druhu čísloviek vytvoríme čiry a nezvratný slovný druh čísloviek. Číslovky budeme členiť iba na základné: *jeden, dvaja/dva, desať/desiati, tristo, päťtisíc, nula, pol, málo, viac/viacej/viacerí, toľko, koľkosi, bohviekoľko*... a na skupinové: *jedny, dvoje, desatoro, viacero*... Naďalej však bude treba rozlišovať vrstvy označovacích a naznačovacích čísloviek i sémantické skupiny určitých a neurčitých čísloviek.

Kdekto si už medzitým uvedomil, že pri starom spôsobe vyčleňovania čísloviek sa nielenže nedocenila dôležitá spojitosť výrazov a ich korelátov, ale že sa tu neoprávnene precenila prítomnosť číslovkových elementov v derivátoch a kompozitách.

Žiada sa ešte pripomenúť, že platnosť naznačovacích čísloviek majú i terajšie zámená *koľko, toľkí, niekoľko, koľkísi, koľkokoľvek, koľko-toľko* (porov. KSSJ). Na druhej strane terajšia číslovka *mnohý*, ako aj zámená *všetok, koľký, toľký, koľký-toľký*, ktoré sa použili v spojeniach *mnohý čitateľ, koľká škoda, toľký škandál, koľký-toľký úžitok*, majú adjektívnu povahu.

4. Usilovali sme sa načrtnúť takú klasifikáciu čísloviek a na takých základoch, ktoré by žiakom umožnili spoľahlivo určovať slovnodruhovosť aj bez listovania v jazykových príručkách.

Literatúra

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 895 s.

ONDRUS, P.: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 187 s.

ORAVEC, J. – LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 604 s.

PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 590 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

SPRÁVY A RECENZIE

Z prípravných konferencií k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov

V prípravnom období XI. medzinárodného zjazdu slavistov viaceré vedecké ústavy a sesterské inštitúcie zorganizovali konferencie, sympóziá, semináre, tematikou blízke vybraným problémom slavistického zjazdu.

V dňoch 14. – 16. 9. 1992 sa v Nitre konala 2. medzinárodná frazeologická konferencia *Frazeológia vo vede, výchove a kultúre.* Konferenciu organizačne zabezpečila katedra slovenského jazyka vysokej školy pedagogickej spolu s komisiou pre výskum frazeológie a s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV.

Na konferencii odznelo 60 referátov, ktoré smerovali k trom ťažiskovým problémom: funkčná a komunikačná povaha frazeológie, medzijazykové súvislosti frazeológie, miesto frazeológie vo výchove a vyučovaní. Dobrú vedeckú úroveň konferencie zabezpečili tak domáci odborníci, ako aj hostia z Nemecka, Francúzska, Talianska, Rakúska, Maďarska, Ruska, Poľska, Fínska, Švajčiarska. Počas konferencie prebehlo aj zasadnutie Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, na ktorom hosťovala predstaviteľka západoeurópskej organizácie pre výskum frazeológie germánskych a románskych jazykov Europhras prof. G. Grécianová z Francúzska. Práve slovenskí frazeológovia iniciovali celoeurópsky projekt Porovnávacieho frazeologického slovníka, čo sa stretlo s priaznivým ohlasom, a Slovensko by malo byť koordinátorom tejto úlohy. Za slovenskú iniciatívu a prínos možno považovať aj vydanie *Bibliografie slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie* (red. P. Ďurčo) s rozsiahlou štúdiou aj v angličtine. Bibliografia vyšla z príležitosti tejto konferencie a zjazdu, čo účastníci vysoko ocenili. Dobrá vedecká úroveň a priateľské pracovné ovzdušie umocnili význam konferencie pred XI. medzinárodným zjazdom slavistov v Bratislave.

Druhé podujatie, konané 22. 4. – 23. 4. 1993, bolo venované významnej osobnosti slavistiky a slovenskej kultúrnej histórie *Jánovi Kollárovi.* Organizátormi sympózia boli: katerdra slovenskej literatúry Pedagogickej fakulty UK v Bratislave (E. Tkáčiková) a Ústav slovenskej literatúry SAV (C. Kraus). Sympózium kvalifikujeme ako osobitne vydarené vedecké podujatie najmä zásluhou referátov, v ktorých prevažovali nové pohľady a nové objavné fakty zo života a diela J. Kollára.

V úvodnom bloku odzneli tieto referáty: V. Čičaj, *Politické pozadie Kollárovej doby,* A. Maťovčík, *Pramene a problémy Kollárovej biografie,* R. Brtáň, *Nový pohľad na život a dielo Jána Kollára.* Výrazným prínosom bol analytický príspevok V. Timuru *K filozofii dejín Jána Kollára.* Blok diskusných príspevkov pedagógov zo Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty otvoril dekan D. Ondrejovič referátom na tému *J. Kollár kazateľ a teológ.* Nasledovali príspevky biskupa J. Fillu, ďalej D. Veselého a farára z Mošoviec I. Mikuša, ktoré venovali pozornosť J. Kollárovi z pohľadu ľudského a duchovného.

Osobnosť J. Kollára v rukopisnej poézii levočských básnikov komentoval E. H l e b a. K. R o s e n b a u m objasnil vstup J. Kollára do literárneho života. C. K r a u s sa vyjadril k žánrovej podobe Slávy dcéry. Na básnické prvky v Kollárových kázňach poukázal M. T o m č í k. Verzologickú analýzu *Dvojdomý verš Jána Kollára* vypracoval F. Š t r a u s.

V jazykovednom bloku odzneli tri z prihlásených referátov: referát E. K r a s n o v s k e j *Lexika Kollárových Zpiewaniek a slovná zásoba predbernolákovskej slovenčiny*, J. D o r u ľ u *Ján Kollár a slovenčina* a J. D v o n č o v e j *K otázke slovnej zásoby textov Jána Kollára*.

Vedecky vydarený bol najmä druhý deň konferencie, čo sa potvrdilo aj v diskusii.

Ako vždy objavná bola M. V y v í j a l o v á v referáte o neznámej návšteve Jána Kollára v Karlových Varoch a Čáslavi pri návrate z Jeny. S. Š m a t l á k sa vyjadril k vzniku a ku kontextom diela v príspevku *Ján Kollár a „Itália"*. Učiteľka z Mošoviec J. B a l l o v á oboznámila o domácich pomeroch, peripetiách, osudoch myšlienok J. Kollára v premenách času.

Nové pohľady na viacrozmernosť Kollárovho diela priniesli príspevky K. S c h w a r t z a (Viedeň) o Kollárovom pôsobení a jeho vzťahu k Viedni, Z. P r o f a n t o v e j *Ján Kollár ako paremiograf*, E. T k á č i k o v e j *Literárnohistorický kontext Kollárových kázní*, O. S l i a c k e h o *Prekliesňovanie cesty* (o Kollárovej účasti v osvietenskej školskej literatúre). Mimoriadne prínosný bol v poradí posledný referát D. Š k v a r n u *Verný sebe v novej skutočnosti* (o politickom profile J. Kollára v kontextoch rokov 1848/1949).

Sympózium s bohatým programom a dobrou úrovňou nedalo za pravdu „kuvičím hlasom", ktoré tvrdili, že o Kollárovi sa už povedalo všetko a bude sa opakovať len to staré. Bolo to práve naopak! Ukázalo sa, že pohľady na J. Kollára „vyzrievajú", niektoré skutočnosti bude treba znovu interpretovať, a objavili sa aj mnohé nové fakty, ktoré náš obraz o J. Kollárovi dokreslili a prehĺbili.

Z. Profantová

Lexikograf Jozef Hajdušek jubiluje

Ing. Jozef H a j d u š e k, pracovník v odbore knihovedy, vedecko-technických informácií a lexikografie, sa dožil svojej sedemdesiatky. Narodil sa 19. februára 1923 v Dunajskej Strede vo viacčlennej chudobnej rodine. Keď sa jeho rodičia po okupácii južného Slovenska spolu s deťmi vrátili do rodnej Modry, vyučil sa za kníhkupca, potom v Bratislave absolvoval stredoškolské i vysokoškolské štúdium a prešiel rozličnými pracoviskami. Všetky súviseli s kultúrou. Ešte ako vysokoškolák pomáhal J. Smrekovi v administrácii Elánu a začal prispievať do časopisov. Po štúdiách sa stal vedúcim kníhkupectva, potom bol redaktorom zväzarmovských publikácií, od

roku 1954 pôsobil v školskom, neskôr v knižničnom oddelení Slovenského plánovacieho úradu, od roku 1958 pôsobil vo funkcii riaditeľa v Slovenskej technickej knižnici a v rokoch 1965–1988 prednášal na katedre knihovedy a vedeckých informácií FF UK v Bratislave, odkiaľ odišiel do dôchodku. Z katedry ho pozvali do OSN v New Yorku, kde sa stal vedúcim dokumentačného a informačného oddelenia tamojšej knižnice. Pôsobil tam v rokoch 1969–1972. Na rozmanitých pracoviskách získal bohaté skúsenosti a odborné vedomosti, ktoré spolu s jeho jazykovými znalosťami mu umožňovali podujať sa na vydávanie odborných jazykových slovníkov. J. Hajdušek vydal okrem knižných a časopiseckých prác zo svojho odboru aj štyri slovníky. Sú to dva odborné slovníky (maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský, anglicko-slovenský a slovensko-anglický) z oblasti knihovníctva, informačnej vedy, vydavateľskej činnosti, polygrafie, bibliografie, dokumentácie, knižného obchodu a čiastočne aj novinárstva. Prvý vyšiel v troch, druhý v dvoch vydaniach. Dva slovníčky spracúvajú skratky a značky, jeden maďarské, druhý anglické. Sú to skratky a značky z knihovníctva a uvedených príbuzných odborov. Ukážky zo slovensko-maďarskej časti knihovedného slovníka vyšli aj v Slovenskom odbornom názvosloví (1958–1960). Tieto ukážky i slovník nastolili problémy o obsahu i lexikografickom spracovaní odborných slovníkov (Slovenské odborné názvoslovie, 1958, 1959).

Lexikografické spracovanie slovníkov J. Hajduška je veľmi jednoduché. Ako heslové slová sú abecedne usporiadané jednoslovné i viacslovné termíny a iná lexika, prevažne podstatné mená, ale aj slovesá, prídavné mená a príslovky, zriedka aj slovné tvary a predložkové spojenia; napr. *za spolupráce, bez adresy, kiad – vydáva, illustrálta – ilustroval.* Gramatické kvalifikátory sa uvádzajú iba výnimočne, napr. pl., štylistické ojedinele, napr. slangové, americké výrazy. Kvalifikátory sú potrebné najmä pri synonymách. Vysvetľujúci text sa používa zriedka za heslovými slovami, ale pomohol by aj pri výstižnej charakteristike ekvivalentov. Niekedy totiž maďarčina, bohatá na kompozitá a kalky, zvádza na doslovný preklad, napr. *katalógusterem – miestnosť katalógov.* Stačilo by *katalógy (miestnosť).* Doslovným prekladom vznikajú v slovenčine zbytočné synonymá, a tak sa vnášajú do praxe nepoužívané spojenia, napr. *álnév* – nepravé meno, pseudonym, literárny pseudonym. V slovenčine by postačil ako ekvivalent zaužívaný a jednoznačný termín *pseudonym.* V zberných heslách (napr. *knižnica, kniha*) sa uvádzajú vo forme odkazov príslušné dvojslovné a viacslovné spojenia zaradené a vysvetlené na príslušnom mieste podľa abecedy podľa prvého slova spojenia. Takýto spôsob hniezdovania pomáha lexikografom všeobecných jazykových slovníkov. Veď odborné slovníky sú dôležitým doplnkom výkladových i prekladových slovníkov spisovného jazyka. Odborné slovníky však slúžia predovšetkým pracovníkom príslušných odborov, majú preto prvoradú praktickú funkciu a môžu mať aj majú širší záber. Neobsahujú iba termíny daného odboru, ale aj neterminologickú lexiku.

Aj odborné slovníky patria do slovenskej lexikografie. Ich autori prispievajú k rozvoju spisovného jazyka, k spresňovaniu, ustaľovaniu a obohacovaniu slovnej zásoby. Nášmu jubilantovi patrí naša gratulácia i naša pozornosť a vďaka.

K. Palkovič

ROZLIČNOSTI

O skloňovaní názvu Vancouver. – V Slovníku slovenského jazyka VI z r. 1968 sa v časti Zemepisné názvy uvádza názov *Vancouver* takto: *Vancouver* (vysl. *venkúvr*), *-vra/-vru*, 6. pl. *-vri* m. mesto (Kan.); *Vancouverčan*, mn. č. *-ia* m.; *Vancouverčanka*, -y, *-niek* ž.; *vancouverský* príd.

Od názvu *Vancouver* sa v spisovnej slovenčine pádové formy tvoria vynechávaním samohlásky *e* (okrem akuz.).

Vancouver je veľkomesto v západnej Kanade, ktoré sa v našich hromadných oznamovacích prostriedkoch dosť často spomína. Naposledy v čase príprav a konania schôdzky prezidenta USA Billa Clintona a prezidenta Ruskej federácie Borisa Jeľcina. V tejto súvislosti sa v našej tlači používali nielen tvary s vynechávaním samohlásky *e*, ale aj tvary bez vynechávania samohlásky *e*, teda *(z) Vancouvera/Vancouveru, (vo) Vancouveri* atď., ba zdá sa, že tieto tvary boli v prevahe. Na používanie tvarov so zachovanou samohláskou uvedieme aj iné doklady:

Prednášal *vo Vancouveri*. (Smena nedeľu, *1*, 1993, č. 12, s. 7) – Spasí summit *vo Vancouveri* ruskú reformu? (Republika, 3. 4. 1993, s. 6) – Miliarda dolárov z *Vancouveru*. (Republika, 5. 4. 1993, s. 1) – Navštívili *vo Vancouveri* Antropologické múzeum. (ibid.) – Rozhovor vo *Vancouveri* signalizuje prechod. (Pravda, 6. 4. 1993, s. 1)

Názov *Vancouver* je neživotné podstatné meno mužského rodu, ktoré sa končí na *-er*. Niektoré takto zakončené podstatné mená mávajú skloňovanie s vynechávaním samohlásky *e*, napr. *september – septembra, láger – lágra, meter – metra, cylinder – cylindra* atď. Z vlastných mien na *-er* s vynechávaním samohlásky *e* tu môžeme spomenúť názvy *Dneper, Dnester, Jáger,* ktoré majú tvary *Dnepra, Dnepru* atď., *Dnester, Dnestra* atď., *Jáger, Jágru* atď. Popri slovách, pri ktorých skloňovaní sa samohláska *e* v koncovom *-er* vynecháva, existujú aj slová, ktoré sa skloňujú s ponechávaním samohlásky *e*, napr. *charakter – charakteru, náter – náteru, záber – záberu* atď.

Je všeobecne známe, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa novšie pri skloňovaní vlastných mien prejavuje silná tendencia ponechávať túto samohlásku vo všetkých tvaroch, napr. pri skloňovaní priezvisk na *-er, -el* cudzieho pôvodu sa podľa Morfológie slovenského jazyka (MSJ, 1966, s. 76–77) samohláska *e* zvyčajne zachováva, napr. *Herder – Herdera, Bürger – Bürgera, Zechenter – Zechentera, Fischer – Fischera, Stieber – Stiebera, Cromwell – Cromwella, Eifel – Eifela* atď. Samohláska *e* sa podľa MSJ môže vynechávať len v dávnejšie zdomácnených alebo takto zaužívaných nemeckých priezviskách, a preto sú tu dublety: *Schneider – Schneidra/Schneidera, Wolker – Wolkra/Wolkera, Rieger – Riegra/Riegera, Nágel – Nágla/Nágela* atď. Tendencia ponechávať samohlásku *e*, ale aj samohlásku *o* sa prejavuje aj pri skloňovaní priezvisk na *-ec, -ek* alebo *-ok*. Podľa MSJ v priezviskách, ktoré sa končia na *-ec, -ek* a *-ok*, samohlásky *e* a *o* vypadávajú podobne ako pri všeobecných pod-

statných menách, najmä ak je tu živá súvislosť so základom všeobecného podstatného mena alebo iného vlastného mena (priezviska, obyvateľského mena, zemepisného vlastného mena), napr. *Adamec – Adamca, Čičmanec – Čičmanca, Hronec – Hronca, Korec – Korca, Vlček – Vlčka, Pastorek – Pastorka, Svitok – Svitka, Dudok – Dudka.* Ale napr. priezvisko *Hudec,* pri ktorom je evidentná súvislosť s apelatívom *hudec*, sa dnes bežne skloňuje s ponechávaním samohlásky *e*, teda *Hudec, Hudecovi* a pod. (a to sa prejavuje aj pri derivátoch, v ktorých sa tiež ponecháva *e,* napr. *hudecovský, Hudecová* a pod.), ale aj priezvisko *Korec* (dnes najznámejšie ako meno nitrianskeho sídelného biskupa a kardinála) sa veľmi často skloňuje bez vynechávania samohlásky *e*, čo kriticky hodnotí V. Uhlár (Priezvisko *Korec, korec* a iné názvy starých mien. Kultúra slova, *27*, 1993, s. 17–18). V súčasnej spisovnej slovenčine sa prejavuje aj silná tendencia nevynechávať samohlásku *a* pri skloňovaní srbských alebo chorvátskych vlastných mien na *-ac,* napr. *Gotovac – Gotovaca, Karlovac – Karlovaca* a pod. (Dvonč, L.: Skloňovanie srbochorvátskych slov na *-ac*. Slovenská reč, *27*, 1962, s. 41–45) alebo pri skloňovaní takýchto vlastných mien na *-ar,* napr. *Petar – Petara, Zadar – Zadaru* atď. (pozri vo viacerých našich príspevkoch v Slovenskej reči v rubrike Rozličnosti). V súčasnej spisovnej slovenčine výrazne ustupuje aj vynechávanie samohlásky *i*. Podľa MSJ (s. 78) v niektorých slovách na *-čik* s predchádzajúcou samohláskou sa môže vynechávať aj samohláska *i,* napr. *chrobáčik – chrobáčika/chrobáčka, chudáčik – chudáčika/chudáčka, jedináčik – jedináčika/jedináčka, miláčik – miláčika/miláčka, sváčik – sváčika/sváčka, synáčik – synáčika/synáčka.* Podľa najnovších Pravidiel slovenského pravopisu (PSP) z r. 1991 v týchto prípadoch sú iba tvary s *i* (iba v časti takýchto slov pripúšťajú aj PSP z r. 1991 tvary s *i* aj bez *i*, napr. *vtáčik – vtáčika/vtáčka, zajačik – zajačika/zajačka*).

Podľa nášho názoru prejavom tendencie nevynechávať samohlásku *e* a širšie aj niektoré iné samohlásky pri skloňovaní podstatných mien mužského rodu je aj skloňovanie názvu *Vancouver* bez vynechávania samohlásky *e*. Pravda, stretávame sa aj so skloňovaním s vynechávaním samohlásky *e,* o ktorom sa hovorí v prípade uvádzania názvu *Vancouver* v SSJ VI. Nateraz sa nám situácia javí tak, že v súčasnej norme sa uplatňuje skloňovanie s vynechávaním samohlásky *e* i s jej ponechávaním. Kodifikácia by potom mala rešpektovať stav v norme i v úze jazyka, a tak pri názve *Vancouver* by sa mali uvádzať dvojtvary: *Vancouvra/Vancouvru* alebo *Vancouvera/Vancouveru* (v prípade gen. sg. ide o dvojakosť aj pri pádovej prípone).

Čo sa týka derivátov, vo všetkých prípadoch sa samohláska *e* zachováva: *Vancouverčan* (prechýlená ženská forma *Vancouverčanka*), *vancouverský.*

L. Dvonč

O nespisovných podobách osobných mien a niektorých slov. – 1. Vydavateľstvo Lúč robí vydaniu Knihy žalmov (1991) účinnú reklamu i tým, že pri titule

knihy sa hneď uvádza: „Prebásnil Milan Rúfus z prekladu Karola Gábriša" (profesora evanjelickej bohosloveckej fakulty) a na záložke sa zasa spomína, že preklad odborne posúdil prof. Dr. Jozef Búda (z katolíckej bohosloveckej fakulty). No najmä meno básnika M. Rúfusa je účinným podnetom na používanie Knihy žalmov.

Opätovne a znovu ma v tomto vydaní zaráža zavše sa vyskytujúca podoba *Jákob*, napr. v žalme 138: *Pochváľte Pána, lebo je dobrý... /Lebo si Jákoba vyvolil Pán,/Izrael za svoje vlastníctvo.*

V slovenčine je už ustálené a známe hebrejské osobné meno starozákonného syna Izákovho (praotca dvanástich pokolení izraelského národa) v znení a podobe *Jakub*. V hebrejskom písme sa totiž nevyznačujú samohlásky, lebo na vyjadrenie znenia a významu slova vystačujú spoluhlásky, a tak sa príslušné samohlásky nemusia v prekladoch do rozličných jazykov vždy zhodovať. Tak je to aj v osobných menách. Preto neprekvapuje, že pri preberaní je napr. nemecká podoba *Jakob* a maďarská *Jakab*, španielská *Jacobo*, ruská *Jakov* a ich obmeny (fran. *Jacques*, angl. *James, Jack*) a v slovenčine *Jakub*.

V slovenčine je adaptácia hebrejského mena v podobe *Jakub* pevná. V takejto podobe sa používa aj v miestnych názvoch: *Jakub* (pri Banskej Bystrici), *Jakubany* (pri Starej Ľubovni), *Jakubovany* (pri Liptovskom Mikuláši), *Jakubovany* (pri Sabinove), *Jakubov* (pri Malackách), *Jakubova Voľa* (pri Sabinove), *Chminianske Jakubovany* (prv *Nemecké*, okr. Prešov). Forma *Jákob (Jakob)* je z hľadiska ustálenosti porušením slovenskej jazykovej normy i jej kodifikácie a jej uvádzanie v takom klasickom diele, ako je Kniha žalmov, pokladáme za neodôvodnené, lebo je v rozpore s našou jazykovou kultúrou.

Inak je to s podobou *Kanaán* v uvedenom preklade. Táto podoba pôvodnej vlasti je oproti doterajšej podobe *Kanán* azda vystihujúcejšia.

V rozpore so zákonitosťou spisovnej slovenskej výslovnosti a s dodržiavaním pravidla o rytmickom krátení je však opakované uvádzanie podôb *Bášán, bášánsky*, lebo dve dlhé slabiky po sebe už vari nepomôžu žalmom ani Ógovi, ani prekladu, iba zbytočne narúšajú slovenskú výslovnostnú normu. Možno povedať, že tieto podoby sú bez nádeje na prijatie. Našli sme aj ďalšie prípady: *Jábín, Amálék, na cóánskom poli.* Nazdávame sa, že preklad Knihy žalmov nie je príležitosťou na nácvik starohebrejskej kvantity ani na experimenty v teórii prekladu podľa pôvodu prameňa či jazykovej predlohy. Preklad je však ako celok príkladný.

2. Slovo *ješitný* používa v slovenčine kde-kto, nie je však v slovnej zásobe spisovného jazyka a ani nijakého slovenského nárečia. Veľmi prekvapuje jeho použitie u takého vynikajúceho autora, ako je Milo Urban. Z domácej slovnej zásoby a literatúry je známe v tomto význame prídavné meno *pyšný, namyslený*. Keď sme čítali od Terézie Vansovej poviedku Obete márnomyseľnosti, pochopili sme, že slovo *mámomyseľnosť* sa významovo presne zhoduje s bohemizmom *ješitnosť* a výraz *mámomyseľný* s prídavným menom *ješitný*. Lenže vzdelávať sa treba sústavne aj v slovenčine a všímať si v nej slovnú zásobu i zo širšieho pohľadu a jazykovej kultúry. Už v roku 1959 sme v rozhlasovej jazykovej poradni uviedli príspevok proti slovu *ješitný* a ako spisovné slovo sme odporúčali výraz *mámomyseľný* a veľmi výstižné prídavné meno *samoľúby*.

České prídavné meno *ješitný* má pôvod v staroslovienskom slove *ašutъ*, v staročeskom *ješutný* (= márny, prázdny). V. Machek v Etymologickom slovníku českého a slovenského jazyka (1957) uvádza, že v starej češtine sa slovo *ješut* vyskytovalo v spojení s prázdnym rozprávaním o daromnostiach. Usudzuje, že súvisí so slovom *šut* (porov. rus. *v šutku*). V ináč veľmi dobrom Česko-slovenskom slovníku (1979) sa v hesle *ješitný* uvádza iba slovenský ekvivalent *mámomyseľný*, v hesle *ješita, ješitník* ekvivalent *mámomyseľník*, teda ešte nie výstižnejšie ekvivalenty *samoľúby, samoľúby človek*.

3. Slovo *kudla* vo význame „chumáč, chumáčik vlasov, chlpov" sa ako nárečová lexéma uvádza v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924) u M. Kálala a V. Machek v Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského ho uvádza vo svojom výklade podľa dokladov zo slovenských a moravských nárečí (chumáč vlasov, chlpov).

Slovník slovenského jazyka I (1959) lexému *kudla* neuvádza, no obsahuje heslá *kudláč* (s významom „strapatý, kučeravý", napr. *kudlatý pes*), *kudlatý* („kučeravý, strapatý", napr. *kudlatý pes, kudlatý chvost*), *kudlina* (kučeravé vlasy alebo chlp zauzlených vlasov, napr. *havranie kudliny*), *kudliť, kudliť sa* (s významom „zamotávať, zauzľovať, strapatiť"), *kudloš (kudlatý pes)*. Všetky tieto lexémy majú základ v nárečovom slove *kudla*. Na Slovensku poznáme domáce priezviská *Kudla, Kudlák, Kudláč, Kudlička*, ktoré súvisia s lexémou *kudla*, preto je vhodné túto súvislosť bližšie ozrejmiť významom slova *kudla* „chumáč vlasov, chlpov" a ostatnými derivátmi, ktoré uvádza Slovník slovenského jazyka I. Zvuková dubleta k tvaru *kudla* je podoba *kudra (-r-* za *-l-)*, resp. zvuková dubleta *kandra*, ku ktorej vo vsl. nárečiach existuje adjektívna podoba *kandratý*; častejšia je plurálová forma *kandry* vo význame „kučery". Vo vsl. oblasti sa vyskytuje aj priezvisko *Kandra*.

V. Machek vo svojom etymologickom slovníku popri dôkladnom výklade slova *kudla* v pôv. význame uvádza i druhý význam tohto slova: obyčajný zatvárací nôž, teda vreckový nôž. V slovenčine sa na označenie takéhoto vreckového noža používa v nárečiach viac synonymných pomenovaní, napr. *penicier, penicír, krivák, bičak, žabykláč, sarajevo, rybka* a *penál, penálik*. Preto aj za slovenský frazeologizmus *vraziť niekomu nôž do (od) chrbta* s významom „zákerné počínanie proti niekomu" (keď je reč o zákernej zrade) sa v češtine namiesto slova *nôž* používa výraz *kudla (vrazit někemu kudlu do zad)*. Významová rozdielnosť týchto slov je výrazná.

V. Uhlár

Miss a misska. – V najnovšom čase je u nás doslova záplava najrozličnejších súťaží o miss, či už ide o miss sveta, miss Európy, o miss v našom štáte, alebo o miss na nejakom menšom území, alebo menšej oblasti, napr. v okrese, meste, ba dokonca aj v podniku, na zájazde a pod. Niekedy sa v tejto súvislosti hovorí o kráľovnej krásy, o najkrajšom dievčati...

Slovo *miss* je anglického pôvodu. Do nášho jazyka sa dostalo prostredníctvom prekladov z anglickej alebo angloamerickej literatúry. Slovo *miss* zaznamenáva Slovník slovenského jazyka II (1960, s. 155; ďalej SSJ) ako nesklonné podstatné meno a vysvetľuje ho pomocou skratky *angl.* ako slovo anglického pôvodu, pričom určuje aj jeho význam: „v prostredí, kde sa hovorí po anglicky, oslovenie slečny". Podobne sa u nás používa aj slovo *mister*, ktoré sa v tomto slovníku tiež uvádza so skratkou *angl.* a s výkladom významu „v prostredí, kde sa hovorí po anglicky, oslovenie pána". Zaznamenáva sa tu aj slovo *mistress*, ktoré podobne ako slovo *miss* je u nás tiež nesklonné a ktoré sa v tomto slovníku vysvetľuje podobne: „v prostredí, kde sa hovorí po anglicky, oslovenie vydatej ženy". Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) z r. 1987 (2. vyd. 1989) slovo *miss* nezaznamenáva. Dnes sa zo slov *miss, mister* a *mistress* vďaka najrozličnejším súťažiam u nás najviac používa práve slovo *miss*, ktoré by sa podľa našej mienky malo alebo mohlo uvádzať aj v takom type slovníka, akým je KSSJ. Pritom by bolo potrebné v každom slovníku uvádzať, že pri slove *miss* vo význame „najkrajšie dievča" na rozličných súťažiach krásy ide už vlastne o nový význam tohto slova, teda pri slove *miss* by sa mal uvádzať nielen význam, ktorý sa spomína v SSJ, ale aj jeho nový význam.

Slovo *miss* sa končí na dve spoluhlásky. Cudzie slová zakončené na spoluhlásku, ktorými sa označuje osoba ženského rodu, ako je to v prípade slova *miss*, sú v spisovnej slovenčine nesklonné, napr. *girl, madam*. Nesklonné je preto aj slovo *miss*, ako sa to správne uvádza v slovníkoch. V spisovnej slovenčine sa substantíva spravidla skloňujú, zaraďujú sa do príslušného skloňovacieho vzoru, a tak pod tlakom väčšiny podstatných mien, ktoré sa bežne skloňujú, sa v našom jazyku prejavuje silná tendencia upraviť podobu nesklonných podstatných mien tak, aby sa mohli aj skloňovať. Upatňujú sa pritom viaceré postupy, ktorými sa takáto zmena dosahuje, napr. podstatné meno *kenguru*, ktoré pre zakončenie na samohlásku *u* bolo nesklonné, sa zmenilo tak, že na miesto koncovej samohlásky *u* sa dala samohláska *a*. Slovo *kengura* sa zaradilo medzi podstatné mená ženského rodu; v SSJ I (1959, s. 691) je ešte nesklonné a mužského rodu, v KSSJ má už podobu *kengura* a je ženského rodu. Slovo *kengura* sa preto skloňuje podľa vzoru *žena*. Existuje aj taký spôsob, že na zmenu nesklonného podstatného mena alebo aj slova z iného slovného druhu sa využíva príslušná slovotvorná prípona. J. Furdík v štúdii o slovotvorných príponách s gramatickou funkciou (Slovenská reč, *32*, 1967, s. 342–345) upozornil, že väčšina slovotvorných prípon v slovenčine spĺňa dve funkcie: sú nositeľmi „slovotvornej informácie" a pritom aj spoluurčovateľmi gramatickej formy odvodeného slova. Tak napr. v prípadoch *pony – poník, taxi – taxík* slovotvorná prípona *-ík* nenesie slovotvornú informáciu, ale umožňuje zaradiť tieto odvodené slová do pravidelného skloňovacieho systému slovenčiny, má teda funkciu spoluurčovateľa gramatickej formy. S tým sa stretávame aj v prípade pomenovania *miss*.

Popri podobe *miss* sa u nás začína používať aj podoba *misska* so slovotvornou príponou *-ka*, napr. *Missky sú už známe.* (Večerník, 29. 1. 1993, s. 1) – *Misska.* (Sme na nedeľu, 1, 1993, č. 13, s. 1) – *Misska za misskou.* (Smena, 10. 4. 1993, s. 1) – *„Misska" sa práve chystala do FUN rádia.* (Pravda, 6. 4. 1993, s. 1) Ako je známe,

slovotvorná prípona *-ka* je najvšeobecnejšou slovotvornou príponou pri tvorení ženských podôb od názvov osôb mužského rodu (prechyľovanie), ako sa o tom zmieňuje napr. J. Horecký (Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1971, s. 113). Náš dokladový materiál ukazuje, že prípona *-ka* sa v zmysle konštatácie J. Furdíka využíva aj na premenu nesklonného podstatného mena *miss* na podobu *misska*, ktorá sa skloňuje podľa vzoru *žena*.

Ešte sa treba zmieniť o tom, že sa niekedy slovo *misska* dáva do úvodzoviek, na čo ukazuje aj jeden z našich dokladov. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1991 (s. 114) úvodzovky sa píšu pri uvádzaní výrazov príznačných pre isté prostredie alebo pre istých ľudí, napr. „jarmočnô", alebo v jazykovedných prácach pri uvádzaní výrazov hodnotených ako nesprávne alebo nevhodné, napr. „mesto-hrdina". Pri slove „misska" písanom v úvodzovkách o takéto prípady nejde. Skôr tu možno hovoriť o tom, že úvodzovky sa používajú preto, aby sa naznačilo, že ide o nový a ešte nezaužívaný výraz, že je to zatiaľ nezvyčajná podoba slova.

L. Dvonč

Visegrád a visegrádsky. – I malé obce a mestá sa v histórii národov stávajú známymi nielen u príslušníkov vlastného národa, ale aj u príslušníkov iných národov a štátov. Ako príklad môžeme uviesť obec Gabčíkovo v Podunajskej nížine, ktorá sa v súvislosti s výstavbou vodného diela na slovenskom i maďarskom toku Dunaja stala známou v európskom, ba aj svetovom rozsahu pri spornej kauze Gabčíkovo – Nagymaros.

Dňa 13. februára 1991 podpísali najvyšší štátni a vládni predstavitelia bývalej ČSFR, Maďarska a Poľska na historickom Visegráde deklaráciu o spoločných záujmoch uvedených štátov. Maďarský miestny názov *Visegrád* bol u nás pred podpísaním deklarácie menej známy. V školských atlasoch sveta sa názov *Visegrád* ani neuvádza. V súčasnosti sa s týmto názvom v novinárskom texte stretávame veľmi často. V slovenských textoch prevláda pôvodný (maďarský) pravopis (*Visegrád*), len sporadicky sa objavuje aj podoba *Višegrád*, podobne aj adjektíva *visegrádsky, višegrádsky,* napr.

Už večer bolo jasné, že sa ministri naozaj stretli vo *Visegráde*... (Sme, 28. 6. 1993, s. 1). – Tajnosti vo *Visegráde*. – V maďarskom mestečku *Visegrád* došlo v sobotu... – ...čím sa dostali na miesto stretnutia so slovenským ministrom vo *Visegráde*. – ...o spoluprácu v rámci *„visegrádskej* trojky" (Slovenský denník, 28. 6. 1993, s. 1). – Päťhodinové rokovanie Gézu Jeszenszkého a Jozefa Moravčíka vo *Visegráde*. – ...a tak sa dostali na miesto stretnutia vo *Visegráde*. – ...v rámci *visegrádskej* skupiny... (Pravda, 28. 6. 1993, s. 12). – Rokovala *visegrádska* „energetická" skupina. – Včera sa uskutočnilo rokovanie štatutárnych zástupcov Centrel, ktorá združuje energetické záujmy členských krajín *višegrádskej* skupiny... (Národná obroda, 24. 3. 1993, s. 2). – *Visegrádske* ovocie. – Predsa práve český premiér v minulosti svojimi výrokmi zmysel *Visegrádu* niekoľkokrát spochybnil. – ...na spoločný postup *višegrádskej* štvorky (Národná obroda, 17. 4. 1993, s. 7). – Západná tlač si všíma rivalitu medzi štátmi *višegrádskej* štvorky. – Každý z *višegrádskych* štátov v niečom vyniká... (Nový čas, 19. 4. 1993, s. 11). – ...hovoril V. Mečiar aj o pozícii Slovenska vo *višegrádskej* štvorke... (Pravda, 5. 5. 1993, s. 13). –

Visegrádska skupina na londýnskej tapete. – ...v rámci *visegrádskej* štvorky... (Národná obroda, 11. 5. 1993, s. 3). – ...o poslanie *višegrádskej* skupiny... (Slovenský denník, 11. 5. 1993, s. 2). – ...o poslanie *visegrádskej* skupiny... (Smc na utorok, 11. 5. 1993, s. 2). – ...že vystúpenie z *vyšegrádskeho* spoločenstva... – ...o krajiny bývalej *vyšegrádskej* trojky... (Smc na utorok, 11. 5. 1993, s. 4).

Slovo *hrad* je slovanského pôvodu. Vzniklo z praslovanského slova *gordъ* (= ohradené miesto). V západoslovanských jazykoch sa praslovanská podoba *gordъ* zmenila na *grad*, neskoršie zmenou *g* na *h* na *hrad*. Od všeobecného i vlastného mena *hrad* (*Hrad*) máme viaceré deriváty, napr.: *Hrad-ec, Hrád-ek, Hrád-ok, Hrad-čany, hrad-ište, hrad-isko; vinohrad, Vyšehrad, Velehrad, Belehrad, Novohrad, Suchohrad, Carihrad, Soľnohrad* a pod. V ruštine existujú názvy *Užgorod (Užhorod), Novgorod, Petrograd* (*Petrohrad*) a pod. Praslovanské slovo *gordъ* pochádza z indoeurópskeho základu *gherdh* (porov. napr. anglické *garden* [= záhrada], nemecké *Garten*, litovské *gardas*, latinské *hortus* a pod.). Maďarský názov *Visegrád* má teda slovanský pôvod.

V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sú poučky o pravopise cudzích vlastných mien. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 (PSP, 11. vyd. z r. 1971, s. 34) sa hovorí, že mená veľkých známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (*i* a *y* rozlišujeme), napr. *Viedeň, Mníchov, Berlín, Paríž, Varšava, Budapešť* a i. V PSP z r. 1991 (s. 38) sa v kapitole o písaní slov cudzieho pôvodu pripomína, že názvy veľkých európskych štátov a názvy kultúrnych stredísk v krajinách susediacich so Slovenskom, ako aj názvy niektorých veľkých riek majú popri pôvodnej cudzej podobe aj vžitú slovenskú podobu, napr. *Wien – Viedeň, Berlín – Berlín, Budapest – Budapešť, Debrecen – Debrecín* atď. Na 39. s. PSP z r. 1991 sa konštatuje, že viaceré vžité slovenské podoby cudzích zemepisných názvov sa už v súčasnej spisovnej slovenčine bežne nepoužívajú, napr. *Soľnohrad – Salzburg, Mohuč – Mainz, Rezno – Regesburg, Celovec – Klagenfurt, Päťkostolie – Pécs, Zhorelec – Görlitz.* V nasledujúcom odseku sa v PSP z r. 1991 pripomína, že v súčasnej slovenčine ustupujú ďalšie vžité podoby, napr. *Pasov – Passau, Carihrad – Istanbul.* Iba zriedkavo sa podľa PSP z r. 1991 doterajšie vžité slovenské podoby nahrádzajú našimi vžitými podobami, ktoré sú z hľadiska výslovnosti bližšie k výslovnosti v pôvodnom jazyku, napr. *Szeged – Segedín,* novšie *Seged*. PSP z r. 1991 na rozdiel od PSP z r. 1953 hovoria o vžitej slovenskej podobe. V pravopisnom a gramatickom slovníku PSP z r. 1991 sa uvádzajú pri niektorých cudzích zemepisných názvoch pôvodné (cudie), pri niektorých vžité slovenské podoby, napr. *Salzburg* (s. 358), *Pécs* (s. 294), *Segedín* (s. 360), *Debrecín* (s. 158), *Budapešť* (s. 149), *Miškovec* (s. 245). V Slovníku slovenského jazyka z r. 1968 sa pri zemepisných názvoch na prvom mieste uvádzajú vžité slovenské podoby, na druhom mieste pôvodné, cudzie podoby, napr. *Päťkostolie, Pécs* (s. 289), *Mohuč, Mainz* (s. 284), *Segedín, Szeged* (s. 294), *Miškovec, Miskolc* (s. 284), *Štajerský Hradec, Graz* (s. 297), *Debrecín, Debrecen* (s. 266), *Budapešť, Budapest* (s. 263), *Ráb, Győr* (s. 292) a i.

Doklady z publicistického textu ukazujú, že v súčasnosti je tendencia používať pri cudzích zemepisných názvoch pôvodnú (cudziu) pravopisnú podobu, napr.: *Viem,*

že Hlavatá sa chystá do G y ö r u. Naopak, z maďarského D e b r e c e n u sa k nám vracia brankárka Marinčáková (Sme, 30. 6. 1993, s. 16). Táto tendencia sa prejavuje i pri maďarskom miestnom názve *Visegrád* a adjektíve *visegrádsky*, hoci ide o pôvodný slovanský názov. Iba v prídavnom mene sme v niektorých prípadoch zaregistrovali podoby *visegrádsky* i *vyšegrádsky*.

A ešte jedna poznámka: v denníku Nový čas (19. 4. 1993, s. 11) sme od názvu *Visegrád* zaregistrovali derivát *Višegrádec: Rivalita Višegrádcov*. Obyvateľské mená od miestnych názvov typu *Novohrad, Vinohrad, Velehrad, Suchohrad, Soľnohrad* sa v spisovnej slovenčine tvoria príponou *-čan: Novohradčan, Vinohradčan, Velehradčan, Suchohradčan, Soľnohradčan*, a teda aj *Visegrádčan*.

J. Jacko

Meridián, poludník, sobotník. – 1. Slovo *meridián*, ktoré je cudieho pôvodu, sa v slovenčine používa s dlhým *á* a je to odborný výraz, ktorým sa označuje poludník (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 197). Podoba *meridián* s dlhým *á* sa uvádza už v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931 (s. 178), pričom v ďalších Pravidlách sa pridáva odvodené prídavné meno *meridiánový*. V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej z r. 1979 alebo napr. v Slovníku cudzích slov pre školu a prax od M. Ivanovej-Šalingovej z r. 1986 sa slovo *meridián* vysvetľuje skratkou *astron.*, teda ako astronomický termín, čo je presnejšie určenie ako v KSSJ.

V druhej polovici roka 1992 začal v Bratislave vychádzať denník s názvom *Meridian*, ktorý zanikol 21. 5. 1993. Názov tohto denníka sa písal s krátkym *a*. Niet pochybností, že tu išlo o pomenovanie denníka apelatívom *meridián*, a tak ako sa používa podoba apelatíva *meridián* s dlhým *á*, rovnako sa mala použiť príslušná podoba vlastného mena s dlhým *á* aj na označenie denníka, teda *Meridián*, nie *Meridian*. Na stránkach niektorých iných denníkov alebo časopisov sa popri podobe *Meridian* zriedkavejšie používa aj správna podoba *Meridián*. Podobu *Meridian* v názve denníka nemožno pokladať iba za jednoduchú jazykovú chybu, lebo táto podoba sa uvádzala niekoľko mesiacov v hlavičke tohto denníka.

V tejto súvislosti si treba všimnúť pohyb v kvantite, s ktorým sa stretávame pri niektorých cudzích vlastných menách. Tak napr. M. Pisárčiková (Skracovanie dlhých samohlások v niektorých menách. In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry, Bratislava 1989, s. 147–151) upozornila na tendenciu skracovať dĺžky v priezviskách, napr. *Rudo Móric – Rudo Moric, Króner – Kroner, Bróm – Brom*, alebo v rodných menách, napr. *Róbert – Robert, Renáta – Renata, Marián – Marian, Adriána – Adriana, Magdaléna – Magdalena, Bibiána – Bibiana* atď. V súčasnosti sa prejavuje silná tendencia používať názvy rozličných podnikov, zariadení atď. bez dlhých samohlások, v čom sa odráža úsilie o používanie cudzích, medzinárodných podôb namiesto poslovenčených podôb, napr. *Onyx, Merkur* namies-

to *Ónyx, Merkúr* atď. Tu ide o oblasť obchodu a cestovného ruchu, v ktorej sú veľmi dôležité medzinárodné súvislosti. Takéto a podobné prípady sa mohli priamo alebo nepriamo odraziť aj pri používaní podoby *Meridian* namiesto *Meridián*. Pretože však išlo o slovenský denník, mala sa tu jednoznačne uplatniť iba domáca a či zdomácnená podoba *meridián* podľa platnej kodifikácie spisovnej slovenčiny.

Už v prvých Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 a rovnako v ďalších jednotlivých lexikografických dielach, ako sú Slovník slovenského jazyka (SSJ), Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) a slovníky cudzích slov, sa pri slove *meridián* na osvetlenie jeho významu uvádza slovo *poludník*, čo znamená, že tieto slová majú rovnaký význam. Všimnime si teraz význam slova *poludník*. Pri slove *poludník* sa napr. v KSSJ uvádza význam „myslená čiara na povrchu Zeme spájajúca póly a prechádzajúca miestami s rovnakými miestnymi poludníkmi, meridián". Denník *Meridián* (názov tu budeme písať s dlhým *á*) vychádzal na poludnie. Od slova *poludnie* je odvodené slovo *poludník*, ktorého synonymom je slovo *meridián*.

2. Uviedli sme význam slova *poludník*, ako sa uvádza v našich slovníkoch. V rozličných reklamných textoch, oznamoch a pod. sa denník *Meridián* označoval ako poludník. Pomenovanie *poludník* bolo aj v hlavičke tohto denníka. Napr. číslo z 20. 5. 1993 je označené ako *štvrtkový poludník* a posledné číslo z 21. 5. 1993 ako *víkendový poludník*. V tomto čísle sa redakcia lúči s čitateľmi v článku s názvom Skončila sa prvá etapa bratislavského poludníka, v ktorom je tiež použité slovo *poludník*. Pomenovanie *poludník* sa v tomto prípade používa analogicky podľa pomenovaní denníkov, ktoré vychádzajú cez deň v tých istých hodinách alebo v tom istom čase. Denník, ktorý vychádza v ranných hodinách, je *ranník*, podobne denník, ktorý vychádza pred večerom, je *večerník* (takáto je formulácia v KSSJ). Pritom pomenovania *ranník, večerník* a teraz aj *poludník* nadväzujú na pomenovanie *denník*, ktoré má rovnakú slovotvornú štruktúru. Treba pritom uviesť, že používanie slova *poludník* ako označenie istého denníka sa neviaže na vznik bratislavského Meridiánu, lebo už pred ním vychádzali v niektorých mestách mimo Slovenska poludňajšie noviny. Podľa toho sa napr. v Slovníku spisovného jazyka českého II (1964, s. 720) pri slove *poledník*, ktoré zodpovedá slovenskému výrazu *poludník*, uvádza aj význam „polední vydání novin" (ide však skôr o noviny vychádzajúce na poludnie, nie poludňajšie vydanie niektorých novín). Na Slovensku alebo v slovenčine sa začalo slovo *poludník* častejšie používať odvtedy, ako začal vychádzať bratislavský Meridián, a to preto, že sa výslovne označoval ako *poludník*. V našich slovníkoch bude potrebné zaznamenávať v budúcnosti slovo *poludník* aj vo význame „denník, ktorý vychádza na poludnie, poludňajší denník".

3. Keď už hovoríme o pomenovaniach novín, ktoré vychádzajú cez deň v istých hodinách alebo v istom čase (*ranník, poludník, večerník*), spomeňme ešte pomenovania denníkov, ktoré vychádzajú iba v istý deň. *Pondelník* sú podľa SSJ III (1963, s. 25) „noviny, ktoré vychádzajú každý pondelok". Všeobecne známe je aj pomenovanie *nedeľník* – sú to noviny vychádzajúce v nedeľu (SSJ toto slovo nezaznamenáva, KSSJ nezaznamenáva ani slovo *pondelník*, ani slovo *nedeľník*). Z tohto hľadiska ako nedeľníky nemožno označovať napr. Nedeľnú Pravdu alebo napr. Smenu na

nedeľu, lebo nejde o noviny ani periodiká vychádzajúce a rozširované v nedeľu, hoci sa v názvoch spomína slovo *nedeľa* alebo prídavné meno *nedeľný*, ktoré s ním súvisí. SSJ IV (1964, s. 135) uvádza ďalej slovo *sobotník* ako slovo ruského pôvodu s významom „dobrovoľná kolektívna bezplatná práca pre splnenie istej spoločensky závažnej pracovnej úlohy v ZSSR (konaná spočiatku v sobotu)". Ide tu o úpravu ruského slova *subotnik* (úprava sa týka základu slova aj prípony). Najnovšie sa u nás ako *sobotník* označuje v hlavičke denníka Pravda sobotné a či sobotňajšie vydanie tohto denníka. Na prvý pohľad sa môže zdať, že v slovenčine máme slovo *sobotník* s dvoma významami (1. dobrovoľná práca, 2. sobotné vydanie denníka). Podľa našej mienky ide tu skôr o dve rovnako znejúce slová, teda homonymá *sobotník*[1] (dobrovoľná práca) a *sobotník*[2] (sobotné vydanie denníka Pravda), pretože majú úplne odlišný pôvod a majú aj odlišné významy, ktoré spolu nesúvisia. Z hľadiska tvorenia alebo slovotvornej štruktúry sa slovo *sobotník*[2] pripája k slovám *pondelník* a *nedeľník*, užšie sa k nim pripája aj z hľadiska významu podľa toho, že tieto noviny vychádzajú v istý deň. Je tu však aj istý rozdiel. *Sobotník*[2] označuje sobotné číslo novín, *pondelník* nie je pondelkové alebo pondelňajšie číslo istých novín a to isté platí aj o slove *nedeľník*. Treba ešte uviesť, že zatiaľ sa ako *sobotník* označuje iba sobotné číslo denníka Pravda, sobotné vydania iných denníkov sa takto neoznačujú a nikto ani nehovorí o nich ako o sobotníkoch.

Špeciálne pomenovania novín, ktoré vychádzajú v utorok, resp. by vychádzali iba v utorok, stredu, štvrtok alebo v piatok, nemáme a nepoužívajú sa ani osobitné slová na pomenovanie vydaní novín v týchto dňoch. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že by takýmto pomenovaním mohlo byť slovo *stredník*, pri ktorom vzniká predstava, že ide o slovo súvisiace so slovom *streda*. SSJ IV (1964, s. 281) zaznamenáva dve slová *stredník*, teda homonymá *stredník*[1] a *stredník*[2]. Slovo *stredník*[1] má význam „stredný prst na ruke, prostredník" a ďalej význam „interpunkčné znamienko, bodkočiarka", v tomto význame je však zastarané. Okrem toho existuje slovo *stredník*[2], ktoré je tiež zastarané a má význam „prostredník, zmocnenec, parlamentár". Slovo *stredník* nepredstavuje v nijakom prípade pomenovanie novín vychádzajúcich v stredu alebo pomenovanie čísla novín zo stredy.

Na záver konštatujeme, že bratislavský denník, ktorý vychádzal ako poludník na rozhraní rokov 1992–1993, sa mal správne nazývať *Meridián*, nie *Meridian*. Na označenie denníka vychádzajúceho na poludnie, ktorým bol denník *Meridian*, resp. *Meridián*, sa používalo slovo *poludník* analogicky podľa slov *ranník* a *večerník*. Popri slovách *pondelník* a *nedeľník*, ktoré označujú noviny vychádzajúce v istý deň, sa u nás najnovšie začalo používať slovo *sobotník* na označenie sobotného čísla denníka Pravda. V slovenčine teraz máme slovo *sobotník*[1] vo význame „dobrovoľná práca", ktoré sa k nám dostalo z ruštiny, a slovo *sobotník*[2] vo význame „sobotné vydanie novín", zatiaľ používané iba ako označenie sobotného vydania denníka Pravda.

L. Dvonč

O skracovaní slov v spojení spoločnosť s ručením obmedzeným. – Už v minulosti bolo u nás dobre známe a často sa aj používalo označenie *spoločnosť s ručením obmedzeným* v súvislosti s názvami podnikov alebo hospodárskych zariadení istého typu. Po roku 1948 sa u nás prestalo bežne používať a začalo sa znovu používať po roku 1989, po zásadných zmenách v našom politickom, hospodárskom a celkovom spoločenskom živote.

Označenie *spoločnosť s ručením obmedzeným* sa zaznamenáva v Slovníku slovenského jazyka III (1963) v hesle *ručenie* s výkladom „obmedzeným do určitej výšky majetku". Zaznamenáva sa tu aj spojenie *s ručením neobmedzeným* s výkladom „celým majetkom". Obidve tieto vyjadrenia sú pritom označené skratkou *zastar.*, teda hodnotia sa ako zastarané. Toto hodnotenie, ktoré vychádzalo z politickej situácie v čase vydania slovníka u nás, nebolo vlastne správne už ani vtedy, lebo na označenie spoločností tohto typu, ktoré aj vtedy existovali v zahraničí, sme mohli používať iba takéto vyjadrenia – ako sme používali aj mnohé iné pomenovania na označenie skutočností, ktoré u nás neexistovali, napr. *seržant, kovboj* atď. Ešte treba poznamenať, že z obidvoch uvedených spojení sa u nás dnes bežne používa iba spojenie *spoločnosť s ručením obmedzeným*; spojenie *spoločnosť s ručením neobmedzeným* sa nepoužíva alebo sa s ním bežne nestretáme, hoci aj jeho používanie prichádza do úvahy.

Z jazykového hľadiska obidve spojenia upútavajú pozornosť tým, že sa v nich zhodný prívlastok pri podstatnom mene *ručenie*, ktorý je vyjadrený prídavným menom *obmedzený* alebo prídavným menom *neobmedzený*, používa v postavení za nadradeným podstatným menom, ide tu teda o tzv. postpozitívny zhodný prívlastok. Takéto postavenie zhodného prívlastku je v súčasnej spisovnej slovenčine funkčne príznakové, preto sa taxatívne vypočítava v našich gramatických príručkách.

Spojenie *spoločnosť s ručením obmedzeným*, ktoré má charakter odborného termínu, sa v písaných a v tlačených jazykových prejavoch nepoužíva v plnom znení, ale sa skracuje, čiže namiesto plného pomenovania sa používa skrátená podoba alebo skratka, pričom toto skracovanie je často nejednotné: a) *spol. s r. o.* – táto skratka veľmi dobre označuje celé pomenovanie *spoločnosť s ručením obmedzeným*, napr.: *Denný Telegraf vydáva T-press, spol. s r. o.* (Denný Telegraf, 7. 11. 1992, s. 15); b) *s. s r. o.*, napr. *Vydavateľstvo AVÍZO, concept team, s. s r. o.* (Nový Slovák, 22. 3. 1993, s. 5); c) *s. r. o.*, napr. *Podnik SMZV, s. r. o.* (Sme, *1*, 1993, č. 12, s. 10) – *Vydáva VTN, s. r. o.* (Technické noviny, *41*, 1993, č. 14, s. 16). Predložka *s* sa tu vynecháva azda preto, že sa nepokladá za vhodné písať písmeno *s* raz s bodkou (ako skrátenie slova *spoločnosť*) a raz bez bodky (predložka *s*) bezprostredne za sebou, alebo sa azda písanie predložky *s* pokladá za zbytočné. Vieme, že napr. aj spojka *a*, hoci predstavuje osobitné slovo, ktoré aj vo výslovnosti predstavuje osobitnú slabiku, sa v skratkách neuvádza, napr. *Združenie miest a obcí Slovenska – ZMOS.*

Keď ide o spojenie *spoločnosť s ručením neobmedzeným*, možno konštatovať, že príslušná skratka by sa mala používať podobne ako v prípade pomenovania *spoločnosť s ručením obmedzeným.*

Na záver vyjadrujeme názor, že na spojenie *spoločnosť s ručením obmedzeným* je najvhodnejšie používať skratku *spol. s r. o.*, prípadne *s. s r. o.*, nevhodné je skrátenie v podobe *s. r. o.* Analogicky treba používať skratku v podobe *spol. s r. n.*, príp. *s. s r. n.* (*spoločnosť s ručením neobmedzeným*). Odporúčané skratky obidvoch spojení (*spoločnosť s ručením obmedzeným, spoločnosť s ručením neobmedzeným*) by sa mali lexikograficky zachytiť aj v normatívnych príručkách (napr. vo výkladovom slovníku).

L. Dvonč